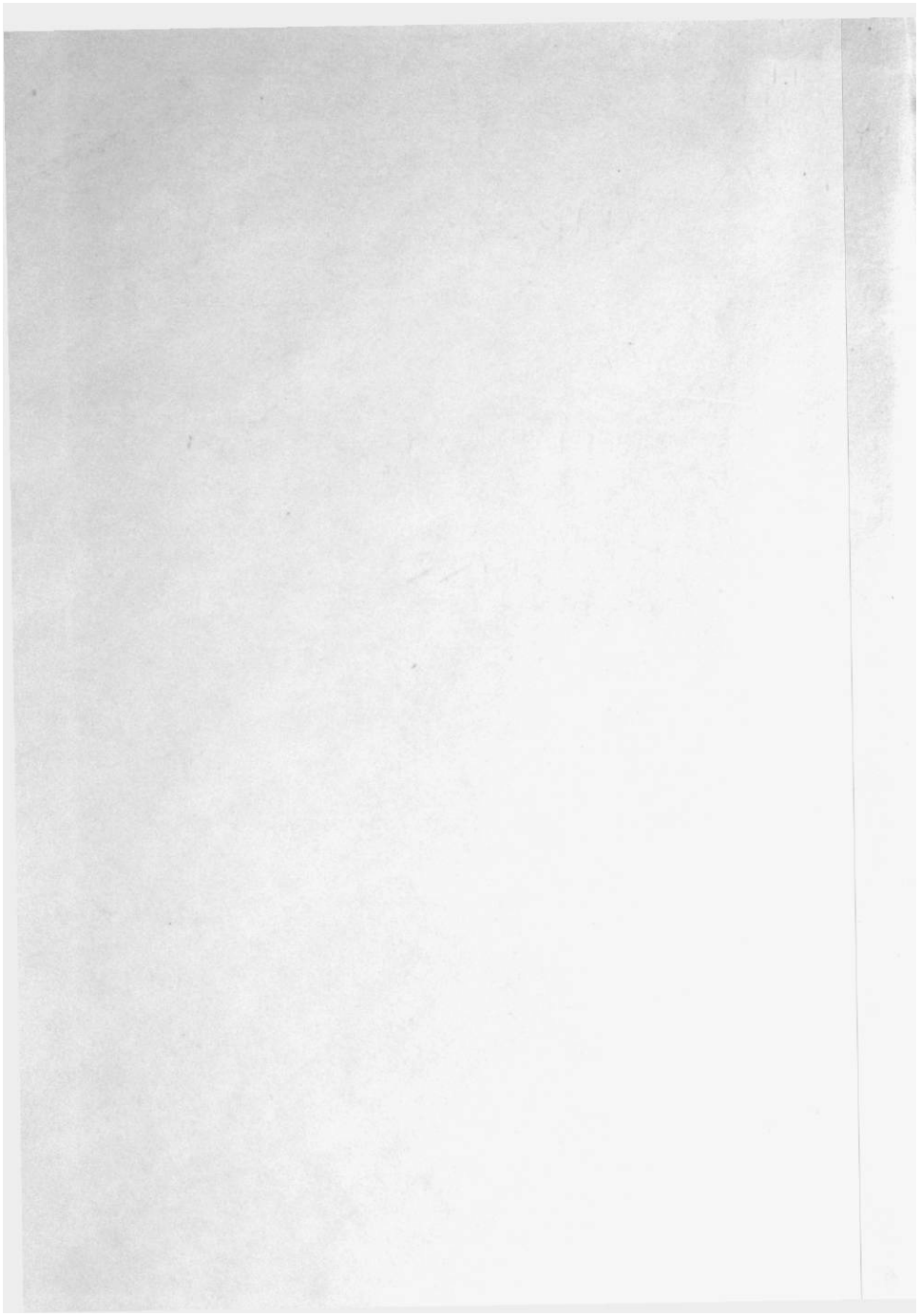

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

XXI. évfolyam 1977. 1. szám

TARTALOM

Tanulmányok

LÁNG GUSZTÁV: A meddőség mítosza (Egy Ady-vers eszme- és formaszerkezete) 3
SZABÓ ZOLTÁN: Szecessziós sajátosságok Ady stílusában 12
MÓZES HUBA: Szabédi szépprózája 22
DEMÉNY ISTVÁN PÁL: Az északi-osztják hősi énekek tipológiai elemzése 33
FARKAS CS. MAGDA: A gyermeknyelvi performancia közös vonásai az első, a második és a harmadik nyelv közegében 44
GÁLFFY MÓZES: A tárgy és a tárgyas szószerkezet a marosmagyarói nyelvjárásban 58

Kisebb közlemények

KELEMEN BÉLA: Sextil Puşcariu 68
BEKE GYÖRGY: Bukaresti magyar emlékírók 1877-ben 74
KÖLLŐ KÁROLY: Adalékok Ady Endre fogadtatásáról a kolozsvári sajtóban 79
[V. SZENDREI JÚLIA]: Jósika, a népnevelő 85
ANTAL ÁRPÁD: A Lenore-monda az erdélyi magyar folklórban . . 94
B. GERGELY PIROSKA: Személynév-magyarázatok 101

Adattár

KOVÁCH GÉZA: Kuncz Aladár levelei Márki Sándorhoz 109
RÁDULY JÁNOS: Sipos Domokos két levele 110
MURÁDIN LÁSZLÓ: Csíkszépvíz mai magyar helynevei 112
SALAMON IDA: A kisiratosi dohánytermesztés szakszókincse . . . 114

Szemle

Structuri tematice şi retorico-stilistice în romantismul românesc *(Stan Elena)* 118
Ion Vlad, Lecturi constructive *(Popa Mircea)* 120
Coresi, Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589 *(Kelemen Béla)* 121
Revista portuguesa de filologia *(Kelemen Béla)* 122
Balogh László, Mag hó alatt. Bevezetés Ady költészetének jelképrendszerébe *(J. Nagy Mária)* 123
Balogh Lajos — Király Lajos, Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza *(Gálffy Mózes)* 124

Hírek

SZÁSZ LŐRINC, [Németh Gyula] 127
MÓZES HUBA, [V. Szendrei Júlia] 127
Sextil Puşcariu emlékülés 128
Ion Luca Caragiale születésének 125. évfordulója 129

ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG AKADÉMIÁJÁNAK KIADÓJA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ŞI DE ISTORIE LITERARĂ

Anul XXI 1977 Nr. 1

SUMAR

Studii

GUSZTÁV LÁNG, Structura de conţinut şi de formă a unei poezii de Ady . . . 3
ZOLTÁN SZABÓ, Caracteristicile „stilului 1900" în opera lui Endre Ady . . . 12
HUBA MÓZES, Proza lui László Szabédi 22
PÁL ISTVÁN DEMÉNY, Analiza tipologică a cîntecelor vitejeşti ale ostiacilor de nord 33
MAGDA FARKAS Cs., Particularităţi comune ale performanţei limbajului copiilor privind însuşirea primară, secundară şi terţiară a limbilor 44
MÓZES GÁLFFY, Complementul direct şi sintagma obiectivală în graiul maghiar din Aluniş (jud. Mureş) 58

Articole

BÉLA KELEMEN, Sextil Puşcariu 68
GYÖRGY BEKE, Memorialişti maghiari din Bucureşti din 1877 . . . 74
KÁROLY KÓLLÓ, Contribuţii bibliografice cu privire la aprecierile apărute despre Ady Endre în presa clujeană 79
JÚLIA V. SZENDREI, Jósika, educator al maselor populare . . 85
ÁRPÁD ANTAL, Legenda Lenore în folclorul maghiar din Transilvania 94
PIROSKA B. GERGELY, Etimologia numelor de familii: *Szallós, Kömös, Tötszegi* 101

Materiale şi documente

GÉZA KOVÁCH, Scrisori ale lui Aladár Kuncz către Sándor Márki . . 109
JÁNOS RÁDULY, Două scrisori ale lui Domokos Sipos 110
LÁSZLÓ MURÁDIN, Toponime din Frumoasa 112
IDA SALAMON, Terminologia cultivării tutunului în Dorobanţi . . 114

Recenzii

Structuri tematice şi retorico-stilistice în romantismul românesc *(Elena Stan)* 118
Ion Vlad, Lecturi constructive *(Mircea Popa)* 120
Coresi, Psaltirea slavo—română (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589 *(Béla Kelemen)* 121
Revista portuguesa de filologia *(Béla Kelemen)* 122
Balogh László, Mag hó alatt. Bevezetés Ady költészetének jelképrendszerébe *(Mária J. Nagy)* 123
Balogh Lajos—Király Lajos, Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza *(Mózes Gálffy)* 124

Cronica

LŐRINC SZÁSZ, Németh Gyula 127
HUBA MÓZES, V. Szendrei Júlia 127
Centenarul Sextil Puşcariu 128
125 de ani de la naşterea lui I. L. Caragiale 129

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

TANULMÁNYOK

A MEDDŐSÉG MÍTOSZA

(Egy Ady-vers eszme- és forma-szerkezete)

1. Mintha életének eseményeit is jelképpé stilizálta volna: a szülői hajlékból, az akkor még kétszobás-nádfödeles érmindszenti parasztházból indult 1904. január 27-én Ady Endre első párizsi útjára; az Értől egyenesen „a világ fővárosa" — s mint remélte, hitte, sejtette: a hírnév „óceánja" — felé.[1] Fordulatnak érezte — vagy még inkább: fordulatnak szánta — életében ezt az utazást, s az ilyen sorsfordulók számvetésre szorítják a poéta-lelket. Ezt a számvetést — a „ki vagyok én" önvizsgálatát, a jövő változások reményét és szorongását, a búcsú érzés-örvényeit — prózában is, versben is ránk hagyta a költő.

A próza-vallomás az *Itthon vagyok* címet viseli,[2] s a szülőföld megtartó erejének hódol. „Öntalajunkból kiszakítani magunkat nem lehet" — dereng fel a szövegben későbbi versek sorsszerű patriotizmusa. „Néha siralmas ez a nagy kényszerűség. De törvény. Szent és hatalmas törvény . . ." S vall a költő alkotás és szülőföld nélkülözhetetlen kapcsolatáról is: „Visszahoztam íme a lelkemet oda, ahonnan kaptam. . . . Az agyam, a szívem nagy tervek kohója. Ebből a nagyszerű életből képeket akarok festeni. Akarok s fogok. Azért hoztam haza a lelkem, hogy érintse szülő talaját." A búcsú-írás pontos környezetrajza valóságos „vershelyzetet" teremt a vallomás keretéül; ködös novemberi estén magányosan zarándokol egykori iskolájához a költő, hogy formálódásának színhelyén, szellemi szülőföldjén pillantson egyszerre múltra és jövőre. E helyzet-teremtő leírás nemcsak kezdő- és záróhangulatot sugall, hanem visszatérő, a töprengés lírai vétetését újra és újra igazoló motívumként határozza meg az írás szerkezetét. „Itt a sarkon, a ködös novemberi estén, szemben egy új palotával." „Az új palotát régi, tisztes kövek helyére rakták. Most a sötétségben nem látom . . ." „Itt állok a sarkon, a ködös novemberi estében, s szellemeket idézek . . ." „El kell ezt mondanom a régi falak helye előtt, itt a sarkon, a ködös novemberi estében . . ." „Majd visszatérek újra, s beszámolok a helynek, mely lelkem formálta. Belemerednek szemeim a ködös estébe. Miért, hogy olyan hitványok a homo sapiens érzékei. Itthon, ezen a helyen már kész a jövendőm. Hiszen itt készült el, itt determinálódott nagy részében az életem.

De áldom is a ködöt. Minden bölcs és törvényszerű az életben. A köd is . . ."

---

[1] L. Földessy Gyula: *Ady minden titkai*. II. kiad. Budapest, 1962. Magvető könyvkiadó. 329—30. l.

[2] Ady Endre *Összes prózai művei*. III. Budapest, 1964. Akadémiai Kiadó. 182—4. l. Megj.: Szilágy, 1903. nov. 26-án.

A célzatosan megválasztott idézetek bizonyítják: a költői helyzetet vázoló-bontogató bekezdésekben kivétel nélkül ott a *köd* mint hangulatteremtő elem (a második ilyen bekezdés kivételével, mely a szinonim hangulatú *sötétséggel* helyettesíti); e „köd", Ady szóismétléssel szimbólumot avató eljárásának köszönhetően, az írás végére már nemcsak hangulatelem, hanem a jövő homályos-titkos voltának, kifürkészhetetlenségének jelképe is.

Éppen e szimbólum jelenléte teszi furcsán kétszólamúvá az *Itthon vagyok* szerkezetét. Az elmélkedő részek tervekről, lehetőségekről szólnak; az ész, a ráció az elhivatottság, a becsvágy és akarat erejéről tud. A köd-motívum azonban a kétely elégikus futamaival szövi át a számvetés gondolatmenetét. A líra lélek-mélyről felszálló sejtelmei küzdenek az értelem káprázatával...

2. Bizonyság e küzdelemre, hogy a költő hónapokkal később visszatért e vallomásra; újrafogalmazta úgy, hogy a forma — a vers — most már a lírának kedvezzen, a baljós sejtelmeket szabadítsa föl az értelem konvenciókhoz is szokott ellenőrzése alól.[3] Mert a búcsúvers, az *Elűzött a földem* a néhány hónappal korábbi *Itthon vagyok* lírai-verses parafrázisa. Gondolom, ezzel magyarázható, hogy az otthontalanság, a kitagadottság e fájdalmasan kihívó vallomását ugyanoda küldte közlésre Ady, ahol a hála és összetartozás szavai megjelentek: a Szilágyhoz. De árulkodó a vers alaphelyzete is; a téli álomra készülő szülőföld képei őszutói-téleleji hangulatot idéznek, szöges ellentétben a vers megírásának, illetve közlésének tavaszi időpontjával.[4] Vagy hosszú ideig, 1903 őszétől viaskodott Ady a verstémával, amelyet hogy nem ejtett el, számára való fontosságát bizonyítja; vagy hónapokon át őrölte a prózavallomás töredékességének, a búcsú-pillanat mélysége felett elsikló szónokiasságának tudata, ezért teremtette újra magában 1904 tavasz-elején az egykori őszi borongást — mindkét esetben joggal állíthatjuk, hogy ha naptár szerint nem is, de az alkotó termékeny belső idejében ikerfogantatású a vers és a próza.[5]

Ezt a két szöveg egyezései is hitelesítik. Nemcsak az erőért a szülőföld illetéséért folyamodó lélek motívuma ilyen; az említett köd-motívum is, amely hatszor tér vissza a versben. A vers központi érzése, a költői megtermékenyülés vágya is felbukkan már a búcsúcikkben, akár-

---

[3] Konvenciókon értem, hogy a próza-vallomás szövege bizonyos mértékig a búcsú-beszéd retorikus hagyományaihoz igazodik. Az elmélkedő gondolatmenet szerkezeti elemei: a) Egyén és haza determinált és determináló kapcsolata; b) felsorolása mindannak, amit útravalóként szülőföldjétől kapott a távozó; c) önérzetes elészámlálása az addigi eredményeknek, ezt az önérzetet a „kötelező szerénység" pózával enyhítve; d) a majdani teljesítmények fogadalma; e) ígéret, hogy az idegenben szerzetteket a távozó majd hazahozza, szülőföldjét gazdagítani. Ez a szónoki forma természetesen éppen egyén és szülőföld kapcsolatának esetleges ellentmondásait nem segít megszólaltatni.

[4] Megj.: 1904. márc. 10-én.

[5] Földessy a verset is szónokiasnak tartja: „...a muzsikája régies hangú, dikciója »telt szájú-prédikátorosan« retorikus..." I. m. 328. l. Ennek magyarázata azonban az is lehet, hogy a vers második része — a szülőföld válasz-beszéde a búcsúzó szónoklatra. Ez az „ellen-retorika" azonban éppen nem igazodás a prózában leütött hanghoz, hanem annak keserű-fájó leleplezése.

csak az álmok tábor-ütése,[6] vagy bizonyos, alább elemzendő szerkezeti megoldások.[7] A kérdés csupán az: miért érezte fontosnak a költő ezt az újrafogalmazást, más megvilágításba állítva a búcsú immár több hónapos pillanatát?

3. Két kurta mondat villantja fel az *Itthon vagyok*ban az *Elűzött a földem* verscsíráját: „Megtermékenyülni. Ezt akarom." A költemény: nász- és termékenység-ünnep látomása, s ha a „fura lányok", „sápadt némberek", az ölelésre váró seregnyi „menyasszony" jelképes jelentését keressük, maga a vers kínálja az értelmezést, Földessy szavával a szimbólum „fölfejtését": „meddő álmok" ezek, a költő megvalósulatlan álmai.

E „fölfejtés" azonban csak lépésnyivel visz közelebb a vers rejtett üzenetéhez. Az „álom" szó jelentése ugyanis Ady költői szótárában nyilvánvalóan eltér a megszokottól. Nemcsak oly mértékben, mint az Ady előtti költészetben, amely közkeletűvé tette a szó „vágy, remény, sóvárgás" rokon értelmében lehetséges használatát; Ady magára a szóra is szimbolikus jelentést ruház, megteszi összefoglaló nevévé mindannak, ami az egyén belső, szubjektív világában a teljesség és a harmónia ígérete, s ami egyúttal a vers legfontosabb ihletője is. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy az „álom" a megvalósulásra váró vers-ötlet, vers-eszme,[8] amelynek verssé termékenyülése nem képzelhető el a költő közösségének vers iránti érdeklődése nélkül; a költő nemcsak azért ír verset, mert tehetsége erre ösztökéli, hanem mert vannak, akik várják a versét. Ezt az elvárást kérné a maga számára Ady, mert nem biztos még meglétében; ezért mondja álmairól, a még megvalósulásig nem jutott verscsírákról: „Nem tudta megáldani sehogy / Szomjas méhüket a városi nyár, / Erődért jöttünk a nagy pillanathoz, / Ez a meddő sereg csodádra vár."

Ebben az összefüggésben a vers költő és közössége, „poéta és publikum" diszharmonikus viszonyára utalna, amely diszharmónia feloldása nélkül igazi alkotás lehetetlen.

Bármilyen furcsán hangozzék is, fel kell tennünk a kérdést: igaz-e ebben a vonatkozásban a vers? Az Ady-versek időrendbe sorolása bizonyítja, hogy a versben kifejezett kétely nem bénította meg Ady alkotó kedvét; a versek születtek, illetve Ady metaforájához híven „fogantak" ebben az életszakaszban is, függetlenül az elmaradt közönség-kihívástól. Nem általában a költői alkotásról és annak közösségi előfeltételéről vall tehát versében Ady, hanem sajátos változatáról. E felé tereli értelmezésünket az „álmok" jellemzése a versben: „sápadt némberek", „forrók, bujáK", „cifra sereg", s a vágy, melyet gerjesztenek, „bomló", „beteg", „űző". Ezért nem lelhetnek otthonra ott, hol „szűz világ" van.

---

[6] Prózában: „Ha akkor, ott... nem lelnek tanyát a forró gyermekálmok." Versben: „Itt ütök téli tábort az álmaimnak."

[7] A két szöveg gondolati és motivikus egyezéseire nézve l. még Földessy i. m. 36. l.

[8] A vers-eszme „mitizálására" való hajlamot már Földessy említi (i. m. 328. l.); az alkotási folyamattal mint versre ihlető élménnyel és verstémával behatóbban foglalkozik Balogh László: *Mag hó alatt*. Bevezetés Ady költészetének jelképrendszerébe. Budapest, 1976. Tankönyvkiadó. Különösen az *Özvegy legények tánca*, *Jó Csönd-herceg előtt*, *Az elbocsájtott légió*, *Szeretném, ha szeretnének*, *Az örökké elváltak* c. versek elemzésében.

Terméketlenül maradva, az álom „bús álom" lesz a vers végén, s a költő lelke is — az álmaival összetartozást hangsúlyozva — „bús" és „kalásztalan". A szöveg elsődleges jelentése álom és költő viszonyába a törvénytelen, a megvetett szerelem hangulatát viszi be, azaz egy olyan verseszmény, ars poetica meglétére utal, mely az otthon normái szerint épp oly „erkölcstelen", „tisztátalan", mint a gyermekáldást nem kereső, csak kicsapongást hajszoló nemiség. A vers tragikus feszültsége éppen a lélek kettős kötöttségéből fakad; az otthon „ereje", „csodája" nélkül a vers, ha létre is jön, terméketlen szerelem marad, mert nem gerjeszt másokban hasonló eszméket, érzéseket, s ez földjéhez köti a költőt; ars poeticája azonban épp ily végzetesen köti a költészet otthon megvetett, elutasított formáihoz.

4. Ilyen érzelmi kettősség és feszültség sugallója a táj megjelenítése is a versben. Mindenekelőtt méreteivel és nézőpontjával rugaszkodva el a leíró költészet magyar hagyományaitól. A méretek tágítása kezdődik egy negatívummal: a címben is kiemelt, s a versszövegben még ötször visszatérő „földem" utal ugyan a „szülőföld", a szűkebb pátria fogalmára, ám a szűkítő jelző elhagyása bizonytalanná teszi a jelentést, a megnyugtatóan megszokotthoz egy nyugtalanítóan kétes általánosabb jelentést, illetve egy ilyen jelentés lehetőségét, sejtelmét társítva. Ezt a bizonytalanságot, a befogadó tudat tétova vibrálását jelentés-lehetőségek között tovább fokozzák a leírás nagy távlatokat sugalló képelemei: a tájra omló köd „hegyek ködje", ami ismét nagy méreteket sejtet; a „sík" mint egyetlen táj-jelölő ugyancsak ötször szerepel, jelezve, hogy a „földem" sík-volta a legfontosabb, a kiemelt jegy. Ezt egészíti ki a háromszor előforduló „avar", az őszi enyészet hangulatának hordozója. Konkrét-egyedi tájelemek helyett széles távlatokra utaló általánosságok, s ezeknek szóismétléssel motívummá minősítése — ez jellemzi a leírást.[9]

Mindezt a vers-sugallta nézőpont különössége szervezi új minőséggé. Az alföld vagy általában a természet ilyen általános jellemzésével Petőfi verseiben is találkozunk, akárcsak a szemmel befoghatatlan kép-távlatokkal. E leírásokat azonban személytelen narrátorként mondja el a költő; néha úgy, hogy a vers egésze az elbeszélő „impasszibilité" hangnemében marad *(A puszta, télen; Téli világ)*, s a valóságképeket értelmező közvetlen lírai megnyilatkozások is a szentencia személytelen általánosságát öltik magukra (*A puszta, télen* bevezető szakasza; a refrén a *Téli világ*ban); néha pedig úgy, hogy a személyes lírai „én" belépését a versbe a „totál" képek közvetlen érzékelésbe átváltása jelzi. *A csárda romjai* első részében a képzelet („belső" narrátor) idézi meg a puszta szabadság-jelképező tágasságát, hogy táj és versalany valóságos kapcsolatát hirtelen közelképek fejezzék ki: „De mi ez? sír... halál... hova nem vetődtem! / Nem csoda különben, mert rom van előttem. / Nem váromladék ez. Csárdának romjai."

Az Ady-vers ötvözi a két eljárást; a lírai „én" a hagyományos költészetben csak narráció formájában közölhető nagytávlatú képekkel a

[9] E leíró sajátságok erősítik a „földem" metonimikus jelentését, az egész magyar földet. L. Földessy i. m. 328. l.

közvetlen érzékelés kapcsolatába kerül. „Átgázolom a ködtakarót"; „dobogok lábammal a földön"; „a köd kavargott, rám ült, befedett"; „néztem a várost". A látószöget mintha a vers zárómondata határozná meg: „Csak szállok búsan, némán, magasan..." — a táj fölött magasan lebegő, éppen ezért földje egészét befogni képes pillantás illúzióját kelti a vers. Ady önmítosz-teremtésének fontos formaeszköze ez az irreális látószög.[10] Az érzékelés dimenzióinak ez a kitágítása a versalany gigászi méreteit, emberfölötti voltát sugallja; a táj és az érzékelő ember méreteiben is egyenrangúvá válik.

De maga a táj is mitizált táj a versben. A leírásba iktatott ugyancsak irreális mozzanatok a látomás irányába fejlesztik a képeket; „szent, néma árnyak" megjelenése, „átokzsivaj", búgó „ködharangok" oldják álomszerűvé a látvány konkrétumait. Ehhez járul Ady ilyetén vers-típusának másik alapeszköze, a mitizáló-szimbolikus megszemélyesítés. A megszólaló, a versalannyal párbeszédet folytató föld nem egyszerűen „antropomorfizálódik" a megszemélyesítés jóvoltából, hanem egy „mélyebb valóság", egy érzékelhetetlen, érzéken-túli törvény képviselője lesz: az egészséges nász, az egészséges teremtés, alkotás törvényének képviselője. „Bomló, beteg vágy nászt itt nem terem, / Az én síkomon nyílt a szerelem. / Itt a Jövő az úr a csók felett, / Itt nyáron szeret, aki szeret. / Űző vágynak itt nem üt csókos óra, / Pusztulj innen, város beteg lakója, / Itt szűz világ van, álomnak szaka / S nem villámfényes nap az éjszaka. / Betelő a vágy, testes az álom. / Az élet mindig győz a halálon, / Itt álom és csók tiszta és egész, / Utánuk nem láz jő: szent pihenés." A föld e dikciója fejezi ki a „sík" törvényét, amelynek ellene mondanak a költői álmok, s amely a tőle idegen álmok költőjét végül elűzi otthonából. E jelképes megfelelés létrehozásában nagy szerepe van egy másik jellegzetesen adys stíluseszköznek, a szimbolikus szóismétlésnek; egymást követő három sorban háromszor fordul elő a „sík", és mindenik előfordulása újabb jelképes jelentésárnyalattal egészíti ki a szó eredeti tartalmát. „A sík ölel, terem és megpihen" — a jelképes nász (az alkotás) otthoni másneműségét hangsúlyozza, összekötve a „sík" szóval; jelentése itt még nem változik alapvetően, legfeljebb szinekdoché-szerűen egyetlen tájelemmel — a sík jelleggel — helyettesíti a komplex egészet, a „földem" természeti és emberi valóságát. A következő előfordulás azonban már e „sík"-jelleg és a dikcióban megfogalmazott törvény összefüggésére utal, amikor ez utóbbit a „sík-lélek" megnyilatkozásának mondja, s a törvénynek megfelelő életet „sík-élet"-nek. A szó itt már nemcsak eredeti jelentésétől távolodott el, hanem a mindennapi és a hagyományosan költői nyelvben lehetséges funkcióitól is; már nem érzékelhető konkrétumot jelöl, hanem ezt az érzékelhetőt avatja egy rejtett összefüggés hordozójává; az eredeti szójelentés itt már nem „jelölt", hanem maga is csak „jel", mely egy újabb, a közbeszédben nem létező „jelöltre" utal.

Ez az eljárás a látomás tartalmának valószerűsítését is szolgálja. Ha a vers egyszerűen annak kimondására szorítkoznék, hogy a szülőföld

[10] Formai előzménye ez egyébként a „modern tárgyiasság" leíró technikájának, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula verseiben.

mostohán fogadja költő-fia álmait, s általában az új költői álmokat, ez az állítás hangsúlyozottan személyes, szubjektív tartalmú maradna. Ám azzal, hogy a szubjektív sejtelmet a táj valóban létező, objektív tulajdonságához kapcsolja, a sík szerelme, a sík-lélek, sík-élet törvényeként tünteti fel, egyben a szubjektumtól független lét látszatával is felruházza. Látszatával, hiszen ez az összekapcsolás, ez a korrespondencia merőben önkényes; a vers „turpissága" éppen abban áll, hogy egy alapvetően szubjektív premisszának az objektív igazság axiomatikus érvényét tulajdonítja. E logikai „csúsztatásra" azonban csak a vers belső logikájától függetlenülő értelmezés jön rá, saját „lírai logikája" szerint a vers a személyes tapasztalat axiomává rangosítását maradéktalanul elvégezte.[11]

Lényegében a stíluseszközök megújításának ezen az útján haladva fedezi fel Ady az *Új versek* legnagyobb hatású, legeredetibb motívumát, a magyar Ugar jelképét, amelynek kifejező ereje a fent vázolt nyelvi és logikai sémákon (is) alapul. Ez utóbbi szimbólummal egyébként az *Elűzött a földem* sík-jelképe közvetlen rokonságot mutat. Nemcsak „sík" és „ugar" egymáshoz közeli képzetköre miatt; a „rózsa-lugast" kereső vers-alany annak a későbbinek az előképe, aki a „hát nincsen itt virág" döbbenetével néz majd körül a nagy Ugaron; az „átgázolom a ködtakarót" balsejtelmű képe igehasználatával előlegezi az „elvadult tájon gázolok" versindítást; „az én földem aludni akar" és a „hiába költöm, hiába költöm" sorok már érlelik „a föld alvó lelkét lesem" sugallatos képét, s még a befejezés szerkezeti megoldása is rokon (pusztán formális szempontból persze): mozgás és magasság hangulata sugallja a sík törvényétől az elszakadást az első versben, az Ugar törvényének könyörtelen beteljesedését a másikban. („Csak szállok, búsan, némán, magasan" — „Egy kacagó szél suhan el / A nagy Ugar felett.")

De kapcsolódik a vers a motívum stiláris előzményeihez is. A mindenre ráomló, ráboruló *köd* a *Vízió a lápon* mindent elszürkítő ködtakarójára emlékeztet; a „hideg ez a sík" didergése a *Lótusz* „hideg virágai"-ra. S maga a vers alap-metaforája, az „álom" (a gondolat, az esszé) társítása a nász, az ölelés és fogamzás képzetével *A csókok átka* című versben tűnik föl először, felvillantva a későbbi meddőség-képet is: „. . . a leglanyhább csókból fakadt ki / A szürkeség, a régi másа: / Nincs vad párzás, nincs tüzes csók ma / S nincs a világnak Messiása."

S még csak kérdés, kétely formájában, de felbukkan ebben a korai versben az *Elűzött a földem* érzelmi-intellektuális dilemmává sarkított ellentéte is: „dekadencia" és „egészség" vitája. „Úgy van talán: szép a világ s jó, / Mi vagyunk satnyák, betegek, / Jégfagyos csókokban fogantunk, / S a fagy a lelkünk vette meg."

5. Az *Elűzött a földem* ugyanis, bár témájánál, stílusánál fogva beillik a magyar Ugar ciklusába, egy lényeges ponton elüt vers-testvéreitől. Éspedig a m e d d ő s é g hordozóját illetőleg. A magyar Ugar mo-

[11] A szubjektív-személyes közérzet látomássá tárgyiasításával lesz Ady költészete alapvetően intellektuális fogantatású is; a közérzet a tárgyiasításban találja meg visszaútját az objektív világ törvényeihez. A gondolati megismerés Ady költészetében lesz a magyar lírában először explicit tartalom helyett kép- és szerkezetmeghatározó, formateremtő elvvé.

tívumkörébe tartozó versekben a magyar valóság mozdulatlansága. ugar-volta béklyózza a termékenynek született és termésre váró lelkeket; az *Elűzött a földem*ben a l é l e k kalásztalan, ellentétben a sík egészséges termékenységével; a síkon „a Jövő az úr a csók felett"; „betelő a vágy, testes az álom, / Az élet mindig győz a halálon, / Itt álom és csók tiszta és egész /... / A sík ölel, terem és megpihen."

E vonatkozásban árulkodó *A csókok átká*ban a „nincs a világnak Messiása" sor. E messianizmus, a költő közösségi küldetése nyilván nemcsak „társadalmiság", közéleti szerep Ady számára, hanem költői is; a költészet megújítása éppúgy beletartozik a „messiási" szerepkörbe, mint az új eszmékért folytatott közírói küzdelem. S éppúgy nemzeti feladat. A „Verecke híres útján jöttem én" beköszöntőtől az „új" és „magyar" jelzők összekapcsolásáig a költői modernség jellemzésekor Ady ekkor alakuló költő-programjában világosan kivehető a törekvés, hogy az „álmokként" jelentkező új, modern áramlatoknak a magyar talajba ültetve adjon nemzete egésze számára is életet s értelmet. Ugyanakkor minden ilyen törekvés heves ellenállásba ütközött, s ez ellenállás egyik eszmei alapja éppen az a felfogás volt, mely a falu „nemzeti jellegét" hangsúlyozta a város „kozmopolitizmusával" szemben. „Új" és „magyar" egyeztetése az „álomban" (eszmében, költészetben) „új" és „magyar" valóságos antagonizmusán bukik meg újra és újra. Ezért lesz ez az antagonizmus — és a belőle kinövő meddőség-jelkép, költészet és valóság egymástól elidegenültségének jelképe — Ady magyarság-képének egyik meghatározó elménye.[12]

Az *Elűzött a földem*ben még dilemmát ébresztő formában. Egyfelől a magyar Ugar-motívumra emlékeztet a vers egyik szerkezeti rétege, álom és valóság szembeállításával: a lírai „én" álom-seregével a mozgalmasság, az akarás feszültségét viszi a versbe. Az ébresztő „hahó", a zúgó „ködharangok", a „zene" akusztikai képzetei jelzik a cselekvést a tájon uralkodó „csönd"-del szemben. Ezzel szemben a mozdulatlanságot hangsúlyozza a háromszor ismétlődő „az én földem aludni akar" állítás, és a nász-hangulatnak, -örömnek ellentmondó képek: a „hideg", „fátyolos arcú" sík, a „ködtakaró", a tájra nehezedő „csönd" s a belőle alkotott jelzők, a „néma", „csöndes avar". Ami felveri a csöndet, s pillanatnyi mozgást visz a mozdulatlanságba, az is baljóslatú: a „karogó varjak csapata". Ezzel hangzik össze a végre fölriasztott föld jellemzése: „hullafoltos vén alvó".

Ugyanakkor ez a negatív jellemzés pozitív hangulatú stíluselemekkel van átszőve. Az alvó föld árnyai nemcsak némák, hanem „szentek" is; a továbbiakban az „erőd", „csodád" szavak a szülőföld termékenyítő erejéről tesznek bizonyságot. S ez az erő, egészség még hangsúlyosabb a föld már idézett dikciójában.

De ahogy a föld jellemzése átvált negatívból pozitívba, úgy válik az „álmok" jellemzése is igenlőből tagadóvá a versben. A föld elítélő

[12] A Nyugat „forma-forradalma" — és kezdetben az Adyé is — azt a felismerést példázza, hogy bizonyos történelmi pillanatokban a költészet „miként"-jének a megújítása az időszerű — vagy ami egyre megy: a lehetséges — útja a költő társadalomszolgálatnak a „mi", a mondandó hasonlóan radikális megváltoztatása helyett. Ennek bemutatása azonban részletes irodalomszociológiai megvilágítást igényelne, melyre itt nincs terünk.

szavait — „város beteg lakója", „kínzó láz", „magtalan álmodók" —, valamint a *város* minősítését — „hol egymás öldöső fele a Csóknak és Termésnek istene"; „hol célja, rendje nincs a csóknak" — cáfolatlanul hagyja a vers, hallgatólagosan igaznak ismerve el az átkot. Bűn- és vereségtudat hordozója is a lírai „én", aki a „szólnék: nincs szavam" megadásával viseli a meddőség ráidézett ítéletét.

Más ez az ambivalens élmény, mint a *Lótusz* nonkonformizmusa, mely daccal vágta oda a vers virágait befogadni nem tudó földnek: „A mi hazánk ez sohasem volt." De különbözik a későbbi magyar Ugar-versek hangjától is, melyek „új" és „magyar" megtalált azonosságának jegyében élték át a „magyar meddőség" tragikumát.

Ady dekadenciájának árnyaltabb elemzésére, értékelésére biztat ilyenformán az *Elűzött a földem*. E dekadencia kezdeteit elemezve, Bóka László figyelmeztet a költő korai verseinek kettős vonulatára: egyfelől a közéleti pátosz keresése, másfelől a dekadencia vonzása mutatható ki egymás időbeli szomszédságában keletkezett versekben.[13] E kettősség magyarázata, azt hiszem, nyilvánvaló; a fiatal Ady már végpontján áll annak a folyamatnak, mely Vajda késői verseiben megindul, Reviczky lírájában teljes problematikussággal jelentkezik, s Ady nemzedékében belső válsággá, az alkotás válságává mélyül: ez a hagyományos közéleti líra devalválódásának folyamata. Az új hang, az „új dalok" kísérletező keresése a kor költészetének létkérdése lesz; a közvetlen hagyományok folytathatatlannak tűnnek. Ugyanakkor az új legharsányabb színeit készen éppen az európai dekadencia kínálja, amely a közéletiség magvaszakadásával fenyeget. Az újításhoz csatlakozva, a költő nemcsak földje hagyományaival kerül szembe, hanem saját messianizmusával is; nemcsak a korviszonyok fogják kalodába ezt a messianizmust, hanem a dekadencia közösségi tettekre erőtlennek tűnő költészete is. Kiút nem kecsegtet; Ady korával egy-ütemre lélegző költői alkata nem tekintette személyes elhatározás dolgának, voluntarista tettnek a forma- és stílusválasztást; a dekadencia tudatában (és ars poeticáiban) épp oly sors-meghatározásként jelentkezik, mint a szülőföldhöz tartozás az *Itthon vagyok*-ban és az *Elűzött a földemben*.[14] Az alkotás e belső válságát, válsággerjesztő dilemmáját fejezte ki a meddőségtől szorongó költői közérzet az itt jellemzett versben.

Vessünk végezetül még egy pillantást Ady verseinek időrendjére. Az *Elűzött a földem*et csaknem egy év választja el a *Találkozás Gina költőjével* című̋től, melyet Király István az első igazi magyar Ugar-versnek tekint.[15] A kettő közé főleg Léda-versek ékelődnek, valamint Páris-dalok és fordítások francia dekadensektől — a dekadenciával folytatott kísérletező küzdelem időszaka ez talán Ady pályáján, melyből csak egy esztendős tusa után kerül ki győztesen, a megtalált költői hang ércességével. E küzdelem rémeinek, veszélyeinek, kockázatainak előérzetét „jósolja" az *Elűzött a földem*.

---

[13] Bóka László, *Ady Endre élete és művei* I. Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó. 202. l. és kk.

[14] L. ennek legkorábbi megnyilatkozását, a *Nyilatkozat Rádl Ödön támadására* c. váradi cikket.

[15] Király István, *Ady Endre* I. Budapest, 1970. Magvető. 144. l.

Mert — s talán ez a döntő oka az *Itthon vagyok* verses újraírásának — a vers szerkezeti kulcsa éppen ez a jövőbe látó előérzet. A próza-vallomás még „áldotta" a ködöt, amely elfödözi a terveket kovácsoló költő elől a jövő esetleg lesújtó bizonyosságait. A versben felleben a köd, válasz jön a szorongató kérdésre: „Bomlik a fátyol, reszket a sóhaj." Ez a válasz a kiátkozás, az előzetés — a vers szembenéz Ady balsejtelmeivel, amelyeket az értelem, a „homo sapiens" „hitvány érzékeire" hivatkozva, a jövőbe odázott. E balsejtelmek tudatosítása, a számvetés a dekadencia kockázataival, azt hiszem, elkerülhetetlen állomása volt az *Új versek*hez vezető útnak.

LÁNG GUSZTÁV
Universitatea „Babeș—Bolyai"
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

SZECESSZIÓS SAJÁTOSSÁGOK ADY STÍLUSÁBAN

1. Ady a szecesszió költője. Ezt a szakirodalomban, ha éppen szóba kerül, hol állítják, hol tagadják, de főleg nem vagy alig tárgyalják. Hogy Ady miért és mennyiben szecessziós költő, az mind irodalomtörténetileg, mind pedig stílustörténetileg a meglehetősen vitatható, de nem létezőnek aligha tekinthető *szecesszió* fogalmának értelmezésétől függ.

A szecessziót egészen eltérően értelmezik. Teljes tagadásától a mindenes, átfogó és egyetemes korstílusként való felfogásáig értelmezésében nagyon sok az átmeneti változat. Emiatt nagyfokú a vele járó bizonytalanság és kétely. A legelfogadhatóbbnak látszó felfogás szerint a századforduló egyik stílusa. Nem egyetemes jellegű, nem mindenes stílus, hanem csak egy változata a századforduló művészetének. Stiláris sajátosságainak, kifejezőeszközeinek a rendszere nem zárt, emiatt nehezen körvonalazható, nehezen tanulmányozható. Elsősorban képzőművészeti irányzat, de kevésbé kifejletten szépirodalmi is.[1]

Eszmei alapja nem egységes. Szemléleti alapja egyrészt a századforduló életérzésére jellemző kiábrándultság, kételkedés és menekülési vágy, másrészt pedig egy individuális és indirekt lázadás, amely egyeseknél a valóság forradalmi átalakításának igényeként is megnyilatkozott.[2] Diószegi András szerint mint a századforduló egyik stílusa, a szecesszió is „egészében véve bonyolult és hű tükörképe a kor ellentmondásos társadalmi folyamatainak", a felemás fejlődésnek, a forradalom késésének.[3]

Stílustörténetileg a szecesszió a hagyományos, idejétmúlt stílusok tagadását, a tőlük való elszakadást jelenti. Így a szecesszió a Nyugat stílusforradalmát előkészítő és végrehajtó újító áramlat. Mint kevésbé zárt, inkább nyitott áramlat és mint általában a századforduló többi stílusa, a szecesszió is keveredik a korabeli áramlatokkal, az impresszio-

---

[1] L. pl. Halász Gábor, *Vázlat a szecesszióról*. Válogatott írásai. Budapest, 1959; Komlós Aladár, *A szecesszió körül*. Valóság 1969. 12. sz.; Pór Péter, *Az irodalmi szecesszió fogalmáról*. Valóság 1969, 8. sz; Perneczky Géza, *A magyar szecesszió vagy a magyar „belle époque"*. Kritika 1966, 2. sz.; Németh Lajos, *Adalék a századforduló magyar irodalma és képzőművészete kapcsolatához*. ItK. 1963, 1. sz.; Bernáth Mária, *A szecesszió fogalma és helye a tudománytörténetben*. Művészettörténet — tudománytörténet. Szerk. Aradi Nóra. Budapest, 1973; Kun András, *Szempontok a szecesszió fogalmának tisztázásához*. Studia Litteraria 1971; Varga György Mihály, *A szecesszió természetrajza*. Literatura 1975, 4. sz.; *A szecesszió*. A bevezető esszét írta, a szövegeket és a képeket válogatta, szerkesztette Pók Lajos. Budapest, 1972.

[2] Diószegi András, *A századforduló mint vég és kezdet*. MIrT. IV, 1023—1039; Uő.: *A századvég stílusa*. MIrT. IV, 425—40.

[3] MIrT. IV, 1037.

nizmussal, szimbolizmussal, naturalizmussal. Mint majd látni fogjuk, Ady stílusában is a szecesszió díszítettségében a szimbolizmus és az impresszionizmus jellegzetes vonásait és eszközeit is fel lehet ismerni. A szecessziót tehát lényegében az Ady egyéni stílusára jellemző szimbolizmussal és impresszionizmussal való összefüggésében, kereszteződéseiben lehet tanulmányozni.

2. Ady a szecesszió költőjének vallotta magát. Közismert, gyakran idézett vallomása szerint „az én szecesszióm a haladás harca — a vaskalap ellen".[4] Másutt arról vall, hogy az „elnyomott egyéniség" forradalma, amit a szecesszióval azonosít, egyelőre csak a művészetben és az irodalomban hat. És épp mert egyfajta lázadás és forradalom, úgy véli, hogy nem puszta divat. Szerinte sokan épp a szecesszióra jellemző törekvések alapjait értik félre, amikor csak divatként értelmezik. Ezekkel a nézetekkel szemben hangsúlyozza: „Hagyjátok hát a szecessziót ti, kik a korlátok bábjai vagytok! Forradalom és emberek kellenek hozzá, nem divatbábok."[5]

A szecesszió újító kedvét Ady „érdekes bátorság"-nak mondja[6], és ezt egy kései versében feltehetőleg a szecesszió stílussajátosságaira (színre, vonalra) utalva a felfokozott lelkiállapotot, a forradalmiságot jelképező *Lázzal* kapcsolja össze:

Szétcsörtetett a Láznak csapata,
Betűt, vonalt, színt és hitet kiváltott,
Hályogot tépett a magyar szemen
S mink nézetjük most vele a világot.

(Új, tavaszi sereg-szemle)

Vallomásaiból is következően Ady valóságszemléletében, életérzésében jócskán vannak szecessziós vonások, amelyeket a szakirodalomban megszokott *szecesszió* műszóval nevezhetünk meg, de sok minden idetartozik abból is, amit Király István esztétizáló modernségnek mond[7].

3. Feladatom éppen az, hogy számba vegyem a szecesszió jellegzetes szemléletét, életérzését kifejező, nyelvi eszközökhöz kötődő stiláris sajátosságokat. E stiláris sajátosságok végső fokon mind a szecesszió legjellemzőbb és egyben legátfogóbb vonásából, a dekorativitásból fakadnak.

A szecessziós szépirodalomban a dekorativitás elsősorban, de nem kizárólagosan, a szóhasználatban nyilvánul meg: (1) szókapcsolásokban és (2) bizonyos szavak gyakori szerepeltetésével összefüggő sajátos technikában, a stilizációban.

A díszítő szerep és jelleg főleg abból fakad, hogy egy-egy szó a vele összekapcsolt szóval alkotott viszonyában tényleges lehetőségeinél nagyobb jelentőségre tett szert. A közlés tartalmához viszonyítva csak

[4] *Összes Prózai Művei*. Budapest, 1955. I. 125 (a továbbiakban: ÖPM).
[5] Uo. 119—20.
[6] *Vallomások és tanulmányok*. Budapest, 1944. 268.
[7] *Ady Endre*. Budapest, 1970. I, 280—2.

másodlagos értékű szó elsődlegessé válik, emiatt a figyelem ráterelődik, feltűnővé, dekoratívvá lesz. Rendszerint egy megszokott, kisebb stiláris értékű szót helyettesít vagy egészít ki. Például Ady a csillogás helyett olvadt ezüstöt mond: a sáros habok mintha *olvadt ezüst* lennének (A fehér lótuszok).

A dekoratív szerepű szót díszítő motívumnak nevezzük. Osztályozásuk és bemutatásuk alapja a szecesszió valóságszemléletével összefüggő jelentésmezők: a motívumkörök.

4. Adynál a szecessziós szemlélet alapja az énkultusz. Ezzel elsősorban a tiltakozásból, lázadásból fakadó, az akkori irodalomban divatos művészmagány függ össze, és idetartozik mindaz, ami ebből természetszerűleg következik: a mitizáló értelemkeresés és kétkedés, töprengés, valamint az esztétizálás. A tárgyalás alapjául szolgáló motívumköröket is ebből vezethetjük le. Külön tárgyaljuk a következőket: a művésztémát, a természet utáni nosztalgiát és az impresszionizmussal egybefonódó, az egyéni élmények és érzéki benyomások rögzítését szolgáló szenzualizmust.

Végső fokon ebből a szecessziós felfogásból és élménykörből fakad Ady stílusának néhány átfogó szecessziós sajátossága: a hangulatárnyalás, lírai finomítás vagy a pompa és dús festőiség, a szimbolizmussal részben egybeeső stilizáció, valamint az indázó vonalú szerkezetek és zenei formák és egyáltalán a stílus feltűnősége, figyelmet magára terelő ereje. Ezt a kifejezési módot mint stíluseszményt maga Ady így jellemezte: „Buja, költői szép nyelv. Elegancia a fölfogásban. Mitikus és illatos homály. Sok raffináltság."[8]

A fentebb felsorolt motívumkörök mellett kettő közvetlenül a szecesszió én- és magányszemléletéből fakad.

5. Az egyik az álom- és mesevilág. A szecessziós magányérzésnek és énkultusznak természetes velejárója az álomnak, idillnek és illúziónak a kedvelése. Így kapcsolja össze a kettőt Király István is. Szerinte Ady „az egyéniség arisztokratikus, külön világát", az álom, a sejtelmes és törékeny hangulatok világát teremtette meg[9]. Az 1905 körüli években valóban egy külön álomvilágba zárkózott, az „álmok királya"-nak nevezte magát (Ahol Árgyilus alszik). A sok álomszerűen ható, titokzatos mesehangulatokat keltő (pl. csókpalota, dohos vár) vagy régi és új mítoszokat (pl. Absolon, Lázár, Dózsa) idéző kép finom, homályos és sejtelmes stílust alakított ki. És ez megfelelt a költő akkori énjének („Finom, dalos titkokkal tele | A lelkem" — Egy csúf rontás), valamint a már idézett stiláris sajátosságnak, a „mitikus és illatos homály"-nak.

Az álom- és árnyvilág, a mesék és mítoszok jellegzes szecessziós témák. Ahogy Ady vallotta, „mindig szerettem árnyat és mesét" (A Mese meghalt). Egyik novellájában az emlékezés tárgya árnyként jelenik meg (A pirosruhás asszony). Egy másik novellájában a vonatablak tükrözése csendes, hangtalan, álomszerű jelenetet tesz lehetővé (Eszter csókokat küld). És sok nála a mesetéma (Szent Margit legendája, A Dúl-kisasszonyok násza, A muszáj-Herkules stb.).

---

[8] ÖPM. VII, 195.
[9] I.m. 280—3.

Az ezekhez a témákhoz hasonló tartalmú szók (pl. titok, homály, ködös, alkonyos, párázat) mind díszítő motívumok: És eltűnt az asszony, a kis, boszorkányos *csipke-fantom* (Apolló bukása. Nov. 381)[10], [a befalazott diák] Lelke *babona s árnyak* hona. (A befalazott diák), A Tavasz-kunyhó fala: *álom* (Várás a Tavasz-kunyhóban), Én csak bús *álom*-báb vagyok (A kezek bábja).

Ehhez hasonló a mesemotívumok (pl. tündér, király, démon, manó) díszítő funkciója: Én, bús *faun* (Vén Faun dala), Láp-lelkem [...] Naiv, szép *gyermek-mesék hona* | *kacsalábon forgó kastéllyal* (A fehér lótuszok).

6. A másik itt tárgyalandó, az énkultuszból közvetlenül adódó motívumkör a frivolitás néhány sajátos jelentésmezője. A magány- és énkultusz ugyanis együtt jár a köznapitól, a megszokottól való elkülönüléssel és az attól való menekülési vággyal. Ezt bizonyítja Adynál nemcsak a nyelvi szürkeség és prózaiság elleni tiltakozást jelző feltűnő stílus, hanem a kötöttségeket és köznapiságot megvető új szerelmi költészet és egyáltalán a rá jellemző bohém és frivol szemlélet. A Léda-szerelem új tartalma és nem takargató kifejezésmódja lázadó szembeszegülés volt a korabeli álszemérmes felfogással. És ugyanakkor a szerelmi szabadság és nyíltság (a „csókos valóság" — Meg akarlak tartani), valamint a mámorkultusz („Én, mámorfejedelem" — Ülök az asztal-trónon) és a bohémeszmény elkülönülés is a „lelki pórok szürke hadá"-tól (Így szólna a szóm).

Az ebbe a jelentéskörbe tartozó szóknak (pl. ledér, táncos) is lehet díszítő funkciójuk. Főleg akkor feltűnőek, és emiatt dekoratívak, ha egy kép elemeként szokatlan kapcsolatokban, más tárgykörbe tartozó és gyakran elvont jelentésű szók mellett szerepelnek: Piros hajnalok [...] *részegen* | kopognak be az ablakon [...] És kicifrált köd-jövendő | *Táncol* egy boros asztalon [...] *Korhely* Apolló (Az ős Kaján), Jön föl az ősznek köhögése, | Mintha egy csúf *kéj-sóhaj* volna (Lázár a palota előtt), [Mintha a templom tornya] Fehér *asszonytest* volna (Szüret az Athosz-hegyen), Utolsó *fénytivornyád* [a lenyugvó naphoz] (Jártam már Délen).

7. A szecesszióban a tagadás, lázadás és menekülés egyik lehetősége maga a művészet. A művészet nevében tiltakoznak a kor rossz, elviselhetetlen valósága ellen, és a művészetre hivatkozva lázadoznak a polgári, szürke hétköznapok ellen. Király is úgy jellemzi Adyt, hogy „egyszerre volt az ekkori Ady Művész, akit csak a szépség érdekelt, s egyszerre Próféta, aki a társadalom számára kívánt kiküzdeni új igazságokat".[11]

Meglepő a századforduló íróinak képzőművészeti műveltsége. Sok köztük a kettős tehetségű és foglalkozású művész (pl. író és festő egy személyben). És szívesen dolgoznak fel képzőművészeti témákat. A Gauguinről cikket író Ady kedvelte a dekoratív festészetet, és jó néhány versének, novellájának ihlető forrása egy-egy festmény.

---

[10] Hogy a forrásjelzésekben világosan el lehessen különíteni a verseket a prózától, a novellacímek után *Nov.* rövidítéssel a következő kötetre utalok: *Ady Endre Összes Novellái.* Budapest, 1961.

[11] I.m. I, 251.

A művészet mint menekülés jellegzetes téma Adynál is. Rezedának, a vörös hajú parfümös nőnek az fáj, hogy nem élhet Byron korában: „Mert kell testének az irodalom, és [...] Byront szereti" (Kocsi-kálvária. Nov. 375). Másutt a művészet más, hasonló funkciójú szecessziós témával összekapcsolódva jelentkezik. Többféle tematikus motívum (a művészet, álom, a jellegzetes kék szín és a sziget)[12] ötvözete *A kék álom* című novellája. Szereplői művészek: festő, író, álmodozó, és valamennyien zenerajongók. „Mindnyájan a nagy élet elől kívántak elrejtőzni" a szigeten, ahol a festő „vászonra szánta minden jövő álmát, és színekért lihegett" (Nov. 419).

A művészetek iránti feltűnő érdeklődésből, a gyakori művésztémából magától értetődően adódik, hogy Adynál az egyes művészetek sajátos fogalmai, műszavai (pl. vonal, rím, melódia, himnusz) díszítő motívumként szerepelnek: Fekete, szigorú vonalak | *Rajzolódnak* a nyári Égre (A nyári délutánok), Oh, szent hajnal-zengés: | Élet *szimfóniája* (Sóhajtás a hajnalban), Fehér hópelyhek, pici *melódiák* (Sárban veszett hó).

A művészetek szakszókincséhez hasonló funkcióban szerepelnek az antik motívumok és egyáltalán a műveltségszók (fárosz, trubadúr, Cézár, Midász stb.) is. A költő, a szépség és harmónia keresője paraszt *Apolló* (A krisztusok mártírja). A tisztaság, szépség varázsában még reménykedve érzékelteti, hogy az éji lányok, az éji *nimfák*, a szomorú *Thaiszok* számára új *Pán* érkezett (Thaiszok tavaszi ünnepe).

8. A szecesszió szemléletére jellemző az elvetendőnek tartott, megtagadott emberi, társadalmi valósággal szembeállított természet utáni nosztalgia. Ady a számára menekülést jelentő Párizst az *erdők erdejé*vel, a Bakonnyal azonosítja: Hunnia új szegény legényét | Őrzi nevetve | S beszórja virággal a Bakony (Páris, az én Bakonyom).

A növény- és állatnevek emberre és emberi dolgokra, tulajdonságokra utaló szavakkal kapcsolódnak össze. A természet ezekben a szókapcsolatokban szecessziós életérzések (tiltakozás, menekülés, nosztalgia, illúzió) kifejezésére humanizálódik, az emberi és a természeti kiegészíti egymást, azaz ugyanúgy, mint a korabeli festményeken és rajzokon, a valamilyen szimbolikus jelentésű emberi mozgást az azt folytató, továbbvivő azonos hullámzású, vonalú természeti elemek is érzékeltetik. De ez a funkcionálisan csak másodlagos értékű kísérő jelenség gyakran elsődlegessé, feltűnővé, emiatt dekoratívvá válik.

Ady stílusában a természet és az ember egybefonódását leginkább a kétféle fogalmat egybesűrítő összetételek példázzák: *leány-virágok* (Katinkáig. Nov. 153), elfinomult *embervirágok* (A kék álom. Nov. 419), *őzike-leányok* (Héla, Melánia, Jutka. Nov. 253), *orchidea-emberke* (Vince szerelmet lát. Nov. 342), szűz *asszony-rózsák* (Bölcs Marun meséje).

De a lazább szókapcsolások is ugyanezt az összefonódást érzékeltetik: Egy kis varrólány nyargalt be az utcába. Riadtan, mint egy kis *bornyú-őz* (A Hét-Mária utcán. Nov. 327), az asszony szemének kis *rózsái* csodálatos, apró *napraforgó-rózsák* (uo. 326).

Persze a természet nemcsak az emberrel léphet kapcsolatba, hanem az emberrel összefüggő, hozzá tartozó fogalmakkal is. Különösen feltűnő

[12] L. erről Pók i.m. 97.

a természeti elem díszítő funkciója, ha Ady elvont fogalmak mellett szerepelteti őket: Fehér gondolatok, *virágok* | Terülnek el (A fehér lótuszok), Sebzett száz kézzel fogdos össze | Száz nagy *polip*, valótlan emlék (Megint Páris felé). A népi régmúltat és a szecessziós jelent két eltérő jellegű virággal így szemlélteti: [lelkem] Paraszt *zsályaként* aludt el | S bús *krizantém*-fürttel ébredt (Hepehupás, vén Szilágyban).

9. A szecesszió szenzualizmusát, az érzetek kedvelését elsősorban az impresszionizmussal való egybefonódása, egy közös szemléleti alap, valamint a festészet mint mindkét irányzat közös forrása magyarázza. De maga a szecesszió is az énkultuszból következően fontosnak tartotta az egyéni impressziók, hangulatok és a nekik megfelelő érzéki benyomások kifejezését. Talán ezért vagy legalább ezért is többen a szecessziót s t i l i z á l t i m p r e s s z i o n i z m u s-nak nevezik.[13]

Az érzeteket kifejező szók használatának persze más, Ady szemléletére jellemző okai is vannak. 1905—1908 között a Király szerinti esztétizáló modernségnek a szecesszióval azonosítható törekvéseiből következően Ady egy valószínűtlen, nem mindennapi környezet különös szín-, illat- és fényhatásaival teszi feltűnővé verseit és novelláit. Később, 1908—1912 között a forradalmiság időszakában, amikor stílusa egyszerűbb lett, az érzéki hatások lényegében megmaradtak, hisz, ahogy Király magyarázza, „a küldetéses ember életszeretete fel tudott figyelni [...] a mindennapok csillanó, fénylő" és „csodás, lebbenő" jelenségeire.[14] Hangulatok, sejtelmes, titokzatos érzések kifejezői gyakran az érzetek, például a *bolond* szóhoz kapcsolt *muzsika*, *szín* és *illat* (Bolond, halálos éj).

De bármennyire is azonos mindez az impresszionizmussal, az érzéki benyomásokat kifejező szók használatában mégis van valamelyes szecessziós önállóság, mindenekelőtt az, hogy az érzeteket megnevező szók a már többször említett feltűnő szerepeltetés következtében díszítő elemmé válnak.

A leggyakrabban szín- és illatnevek szerepelnek, de más is akad: Sohse vörös a hulló csillag: | Rózsás, lila, zöld, kék vagy sápadt (A csillagok csillaga), *Parfümös*, boldog, *forró* ifjú pára (Lédával a balban), *Muzsikás*, halk, szomorú este (Este a Bois-ban).

Erősíti a hangulati hatást, növeli a dekorativitás fokát, ha az érzetnevek szorosabb vagy lazább kapcsolatú szinesztéziát alkotnak: Kertre nyíló ablakaik tárva voltak, s *bemuzsikált* hozzájuk az *illatos* élet (Tamás és Tilda. Nov. 269), *Piros dalra* gyújtott a vér [...] *Zengett a fény* (Májusi zápor után). Hogy a szecesszióban és egyáltalán a századforduló irodalmában divatba jött a szinesztézia, arra egyik művésztémájú novellájában egy szinesztézia újszerűségét hangsúlyozva maga Ady is utal: Szerették ők egymást, miként az újfajta, *fehér zenét* (A kék álom. Nov. 420).

10. A legfeltűnőbb és a szecesszióra leginkább jellemző képekben az érzetjelzés más területekről vett motívumokkal ötvöződik össze. Ady az érzetek puszta, megszokott megnevezését (pl. fényes, puha) olyan fogalmakkal (pl. láng vagy arany, selyem) helyettesíti, egészíti ki, melyek más művészetben is jellegzetes szecessziós motívumok.

[13] Vajda i.m. 35; Kun i.m. 111.
[14] Király i.m. I, 283; II, 338, 341.

Ebben a funkcióban Adynál nagyon gyakori a láng, fény, tűz és az arany: Meztelen karja olyan volt az asszonynak, mint egy kis *láng*-oszlop (A Hét-Mária utcán. Nov. 328), A *tűz*csóvás felséges Öröm (A Gare de l'Est-en), Ott húznak el [...] A süstörgős, a *fény*csóvás Nap alatt: | *Arany*-tollas, *arany*-boglyas | Madarak (A néma madarak).

Ritkábban, de a szecesszióra ugyancsak jellemző más fogalmakat is szerepeltet: Két szemed két zöld *gyémánt* vóna, | Két kebled két vad *opál*-rózsa | S ajkad *topáz* (A Léda arany-szobra), Üdvözlégy, te *hajnalos* szűz leány, | Nyűtt alkonyom *selymes* vászoncselédje (Elindult egy leány).

11. Ez a divatos szenzualizmus azonban nemcsak az impresszionisztikus érzéki benyomások kifejezésében és jellegzetes díszítő motívumokkal (pl. a lánggal, kristállyal, opállal) való összefonódásában alakít szecessziós stiláris sajátosságokat, hanem a már tárgyalt álomszerűséghez kapcsolódó illúziókeltéssel is.

Adynál a szecesszióra jellemző illúziókeltés egyik legáltalánosabb eszköze az érzetek tompítása. A látásképzeteket homályossá teszi, rendszerint úgy, hogy a fényt és a színeket elhalványítja. Másutt a hanghatások erejét csökkenti. S mindebből valamilyen finom, szelíd, halk és sejtelmes hangulatot fakaszt.

Gyakran egy-egy külön szóval (pl. halk, enyhe, halvány) jelzi, hogy az érzéki hatás gyengébb: Ott fogsz pompázni *tompa* fénnyel (Az asszony jussa), Nekem *sáppadtak* színek, percek | S látomások (Duruzslás a jégveremből), amott várnak | *Alkonyos*, áldott, *enyhe* csöndben | Szűz, nagy tájak (Bolyongás Azur-országban).

Máskor olyan fogalmakat kifejező szókkal (pl. köd, beteg, fátyol, harmat) egészíti ki az érzéki hatást, amelyek önmagukban, érzéki jelentésükkel és hangulati hatásukkal csökkentik a látásnak vagy a hangadásnak az erejét: *Ködben* harangoztak a tornyok (Kisvárosok őszi vasárnapjai), integetnek | A rózsaszínű *párázatban* | Csodálatosabb, azurabb vidékek (Bolyongás Azur-országban).

Ady az érzetekkel úgy is illúziót tud kelteni, hogy megfoghatatlan, tünékeny voltukat emeli ki. Az érzéki benyomást úgy jeleníti meg, mint ami távoli, vagy ami már csak elenyészett hangulati emlék: Megtelített volt ez a lakás nemes sokszínű krizantémokkal. És elszállt, *elenyészett* parfümök emlékével (Öt leány vacsorája. Nov. 407), Szava *messziről* jön, komoly, bús, fénytelen: | Mint *elnémult* drága szavak suhanása (Paul Verlaine álma), [Vagyok] *Lidérces*, *messze* fény (Szeretném, ha szeretnének).

12. Adynál, mint általában a századforduló többi szecessziós írójánál, a dekorativitás nemcsak abban áll, hogy — mint láttuk — bizonyos jellegzetes területekről vett fogalmakat kifejező szókat díszítő elemként szerepeltet, hanem abban is, hogy a szecesszió valamelyik motívumköréhez tartozó szók egy-egy szövegben gyakran fordulnak elő, elsősorban ismétlődésük feltűnő. Ez az ismétlődés azonban több, mint bizonyos szavak gyakori előfordulása, hisz úgy szövik át a verset vagy az elbeszélést, esetleg csak egy fejezetet, hogy a jelentés szerkezeti vázát is alkotják, hogy összefogják a szöveg alkotóelemeit. Ezzel kiemelik a szövegjelentés lényegét, és lehetővé teszik, hogy a közölt jelentést alapvo-

násaira lehessen egyszerűsíteni. A szecessziónak ezt a jellegzetes és mindegyik művészeti ágban meglevő stílustechnikáját stilizációnak nevezzük.

Az így értelmezett stilizáció Adynál is végső fokon a dekorativitást szolgáló eljárás. Alakító eszközei jórészt a fentebb már bemutatott motívumkörökbe tartozó szók, főleg az érzetek kifejezései. Több novellájában egy vagy több szín (pl. Tamás a piros kertben, A fekete Bimbi, A kék álom, A Hét-Mária utcán), az illat (A tízmilliós Kleopátra) vagy a *kacag* ige (Héda, Melánia, Jutka) a stilizáció eszköze. Jó néhány versének a szerkezeti felépítése szintén a stilizáció meglétét igazolja. Verseiben is nagyon gyakran a szín a strukturális összetartó erő (pl. Őszi, forró virághalmon, A fehér lótuszok), de más szó is előfordul ebben a funkcióban, például az érzetek megnevezései (A nincsen himnusza, Bolond, halálos éj, A halál: pirkadat, Duruzslás a jégveremből) vagy a *rózsa* (Fedjük be a rózsát), az *ujj* (Ujjak a Szajnában) stb.

Adynál a stilizáció eszközéül szolgáló szók általában szimbolikus jelentésűek. Jellegzetes színeinek (a vörösnek, feketének, fehérnek, kéknek és még sok másnak) széles jelentésskálája van: remény, öröm, tragédia, bűn, vigasz, szerelem, menekülés stb. Hasonló a funkciója a ködnek, a sárnak, az aranynak vagy szórványosabban a paripának. Tehát összegezésként azt is állíthatjuk, hogy a stilizációt szolgáló szimbólumok a szecessziós dekorativitásnak is eszközei. És ez is azt bizonyítja, hogy a századforduló stílusai, köztük a szecesszió és a szimbolizmus, egymással kereszteződnek, sok bennük a közös sajátosság.

13. Mint láttuk, Adynál a dekorativitás eszköze motívumként és stilizációként is egyaránt a szó. Van azonban emellett mondatszerkezeti dekorativitás is: az indázó vonalú mondatforma (és tágabb körben a szövegszerkezet is). Ez a meglehetősen rejtett indázó forma hasonlít a szecesszió művészetének kedvelt hullámzó, kígyózó vonalú mintáihoz.

A próza- és versmondatok szerkezete az indák íveihez hasonlóan tagolódik. Formájuk, tagolódásuk nagyon sokféle lehet, de még senki sem tanulmányozta őket. Itt csak néhány változatot említek meg.

Az indázás egyik hosszabb ága felsorolást, részletezést tartalmazó mellérendelő szófüzér, a másik, ugyancsak hosszabb ága, valamint a többi rövidebb ív nem egyes, hanem vegyes, főleg kettes belső tagolódásával különül el tőle:

A rózsák késő őszig nyílnak, s oly szép ez a szent, nyugalmas, tiszta, pazar, derűs sziget a nyomorúság lármás, sötét folyama mellett (A Dom körül. Nov. 525).

És vannak bővülve tovahullámzó mondatszerkezetek. A második elágazás, ha csak egy egységgel hosszabb is, mint az első, de bővülő (1 → 2 → 3 elemű) egységei az első elágazásbeli egyelemű egységekhez viszonyítva fokozódóan teltebbek, hasonlítanak a tágulo hullámzáshoz, gyűrűzéshez:

Szállani, szállani, szállani egyre
Uj, új Vizekre, nagy szüzi Vizekre.

(Új vizeken járok)

Egészen feltűnő és emiatt játszi, dekoratív hatású az a versmondat, amelyben a különben egészen rövid ív végén és a belőle nyíló új ív elején ugyanaz a szó áll:

Más voltál: álom-hely,
Álom-hely, erő-kút,
Erő-kút, csók-csárda,
Csók-csárda, vidámság,
Vidámság, Mi lettél?
Mi lettél? Koporsó

(Az ágyam hivogat)

Ez a szerkesztés már azt is jelzi, hogy az indázó mondatszerkezet összefonódik másfajta, de ugyancsak díszítő eljárásokkal, főleg zenei hatású formákkal (ismétlésekkel, alliterációval, feltűnő ritmussal). Rendszerint épp az elágazások legfontosabb elemeiként szereplő szóknak van hanghatásuk is. A következő szövegben az egymást követő mondatok egyre hosszabbak, és a bennük ismétlődő, új meg új hullámot vető *csók* szónak egészen feltűnő az akusztikai hatása:

Csókolj. És csókolj újra. És ne emlékezz az elcsókolt csókokra. Csókolj, és ne emlékezz arra, hogy szomorú voltál valaha (Tamás a piros kertben. Nov. 272).

14. Az elmondottakból levonható legfőbb következtetés nyilván az, hogy Ady sokszínű stílusban sok más jól vagy kevésbé ismert sajátosság mellett szecessziós jegyek is vannak. Verseiben és novelláiban a szecessziós stílus sajátosságai már 1905 előtt megfigyelhetők. Legerőteljesebben 1905—1908 között, az „érzelmi forradalmiság" időszakában érvényesültek. Utána, 1908—1912 között a kiteljesedett forradalmiság időszakában ezek a sajátosságok fokozatosan gyengültek, de 1912-ig nagyjából kitartottak. Vallomásai is szecessziójának ezt a fejlődési menetét igazolják: a „játszó szavak" (Lelkem szerelmes fattyai 1909) és a „cifrázott semmiség" (Hiszek hitetlenül Istenben 1910) a múltra utalnak.

A szecesszió, mint látni lehetett, Ady stílusában egybefonódott az impresszionizmussal (elsősorban az érzéki benyomások kifejezésében) és a szimbolizmussal (mindenekelőtt a stilizáció alapjául szolgáló szimbolikus jelentésű szavak használatában). További közös vonás a mindhárom áramlat számára programszerűen előírt zeneiség (pl. az indázó mondatszerkezetek erőteljes ritmusa és határozott ritmusátváltása, valamint az indázó vonalak csomópontjaihoz kapcsolódó hanghatások). És mind a hárömban közös Ady stílusforradalmat kibontakoztató újítása, harcos szembenállása és tiltakozó, megvető elkülönülése a múlt „unt stílusai"-tól.

Ady stílusának szecessziós sajátosságai (önmagukban is, de még inkább) az impresszionizmussal és szimbolizmussal való összefonódottságukban forrásai az expresszionizmusnak. A díszítő motívumok (pl. színek, illatok, fényes jelenségek) mellé dinamikus erejű, felnagyított vagy erőteljeset jelentő szók kerülnek: pirosan | *Mordul* az égre a láng (A grófi szérűn), *Nagy*, fojtó illatokat szorítottak a Földhöz a *rengeteg* fel-

hők [...] A felhők pedig olykor pislogtak, s szemeikben az Égnek *rettenetes* tüze égett (Tamás a piros kertben. Nov. 270).

Hogy Ady az expresszionizmus mellett „őse", de „nem vezére s kiteljesítője"[15] a futurizmusnak és a szürrealizmusnak, azt többen is elismerik. De hogy ebben a forrásul szolgáló alapban mi és mennyi a szecesszió, az külön, tüzetes vizsgálatot kívánó munka, megoldásra váró feladat.

SZABÓ ZOLTÁN
Universitatea „Babeş—Bolyai"
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31.

CARACTERISTICILE „STILULUI 1900" ÎN OPERA LUI ENDRE ADY

(Rezumat)

Autorul îşi propune să studieze trăsăturile „stilului 1900" (stilul modern, belle époque, szecesszió) în opera poetică a lui Ady Endre, care este considerat, şi pe baza propriilor sale mărturii reprezentant al acestei maniere literare. Manifestările stilistice ale acestui curent sînt concepute ca motive decorative care provin din diferite cîmpuri semantice (de ex. natura şi omul, arta, simţurile, iluziile, lumina visurilor, frivolitatea etc.) înţelese ca totalitatea dinamică a conotaţiilor unor cuvinte. Aceste cîmpuri semantice coincid cu elementele caracteristice ale concepţiei de viaţă a reprezentanţilor curentului cercetat. De asemenea, aceleaşi cuvinte apar şi ca fenomene stilistice cu ajutorul cărora se realizează „stilizarea", tehnica stilistică cea mai caracteristică a „stilului 1900", care reprezintă atît un mod de structurare a textului (inclusiv şi structuri sintactice cu linii ondulate şi cu o muzicalitate surprinzătoare), cît şi un mod de simbolizare îmbinînd „stilul 1900" cu simbolismul şi impresionismul epocii.

[15] Bori Imre, *A szecessziótól a dadáig*. H.n. 1969, 33. — L. még Király i.m. I, 264—7, 326—8.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

SZABÉDI SZÉPPRÓZÁJA*

Szépprózát Szabédi életének viszonylag rövid periódusában írt. Humoros karcolattal, igaz, már 1921-ben jelentkezett, a maga szerkesztette Diák című könyomatos iskolai folyóiratban,[1] s két próbálkozását a kolozsvári unitárius kollégium Remény című kéziratos folyóiratában is főlleltük;[2] szépprózai írásainak többségét azonban a húszas évek vége és a harmincas évek dereka közötti mintegy nyolc évben vetette papírra. A költészethez továbbra is hű maradt (1953-ig), elbeszélést viszont már csak egyetlenegyet írt, kevéssel halála előtt, 1958-ban.

Nyomtatásban — eddigi ismereteink szerint — első (dramatizált formában megírt) elbeszélését a Balázs Ferenc szerkesztette Kévekötés című székelykeresztúri ifjusági folyóirat közölte, 1930-ban.[3] Majd rendre jelentek meg prózai írásai az Ellenzék című napilapban (1933—1936 között és 1944-ben), valamint a Pásztortűz (1933—1936), az Erdélyi Helikon (1934—1937) és a Hitel (1935) című folyóiratok hasábjain. Legtöbb szépprózai írását az Ellenzék közölte; a közlés szempontjából két legtermékenyebb éve 1934—1935 volt.

Egyetlen prózakötetét, amely a címadó kisregény *(Veér Anna alszik)* mellett csak hét legsikerültebbnek ítélt novelláját *(Jánoska jelenései, Kalliopé, A keserves, Kamill vagy a javuló jóság, Néró, Pjotr Fedorovics, A legszorgalmasabb tanítvány)* tartalmazza, 1941-ben, a Bolyai Könyvek sorozatban jelentette meg a budapesti Bolyai Akadémia. A kis terjedelmű kötet jelezte már, hogy Szabédit figyelemre méltó hely illetné meg a romániai magyar próza történetében, ezt a tényt azonban csak a Csehi Gyula gondozásában, 1967-ben megjelent reprezentatív gyűjtemény tudatosította.[4] A Csehi gondozta kötet első ízben segítette nyomdafestékhez a szerzőnek kéziratban maradt korai kísérleteit, valamint utolsó szépirodalmi jellegű alkotását, *A rák* című elbeszélést, s felölelte az időszaki kiadványokban lappangó Szabédi-írások legjavát is. A kötet szerkesztő-

---

* Részlet egy hosszabb tanulmányból.

[1] A diáklap 1921. június 10-i, utolsó számát (11—12. sz.) a kolozsvár-napocai Akadémiai Könyvtár kézirattárában őrzik (jelzete: Ms. U. 2172); az előző számokról, valamint arról, hogy Szabédi — akkor még Székely — László az 1921. március 15-i számban (5. sz.) humoros írással szerepelt, csak a kolozsvári Tükör 1921. március 24-i (IX. évf. 12. sz. 5—6.) recenziójából tudunk.

[2] A kolozsvár-napocai Akadémiai Könyvtár Ms. U. 1298 jelzetű gyűjteményének egyik 1924-es keltezésű lapszámában a *Malacvásár*, egy keltezetlen lapszámban pedig a *Falu öröme városon* című írás olvasható.

[3] Székely László: *Pali meghal*. Kévekötés III. (1930) 1. (dec.) 4—7.

[4] Szabédi László: *Telehold. Veér Anna alszik*. Versek, szépprózai írások. (Szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket készítette: Csehi Gyula.) Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1967. 648 l. (Romániai Magyar Írók.)

jének figyelmét mindössze néhány írás kerülte el, ezek az írások azonban az összképet kevéssé módosítják.[5]

A hagyatékban őrzött kéziratok tanúsága szerint, Szabédi nem kalandozni kívánt a próza területén. Adottságait felismerve, állandó erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a másfajta műfaji keretben is hitelesen fejezze ki mondandóját. Nem a történések, hanem a jellemek és a helyzetek érdekelték elsősorban. Környezetét éles szemmel figyelte, s meglátásait jellemtanulmányokban próbálta rögzíteni. Ezekből a feljegyzésekből nőttek ki első elbeszélés-kísérletei, amelyek erkölcsi problematikájukkal és formai megoldásukkal egyaránt a keresés nyugtalanságát tükrözik.

Az inga-ember című korai elbeszélésében Szabédi úgyszólván áttételek nélkül vall írói készülődéséről. Idézzük az elbeszélés egyik jellemző részletét: „Természetesen a találkozást is leírom; esetleg felhasználhatom. Valamelyik regényembe találni fog. Az Illúziósokból éppen az Egyed Gábor figurája hiányzik. Nem hiszem, hogy novellává alakíthatnám: Egyed nagyon bőbeszédű volt. Háromszor is elmondta ugyanazt a dolgot. Az ilyenfajta ismétlések untatnák az olvasót. Magamnak persze szórul szóra lejegyzek mindent; engem nagyon is érdekelt mindaz, amit mondott. Semmit sem szeretnék elfelejteni belőle.

Ezeknek a jegyzeteknek színe felé se nézek vagy egy esztendeig. Először ki kell hűlnöm; el kell idegenednem tőlük. Most például semmire se mennék velük, mert magam is meg vagyok hatva. Nem tudnám meghatni az olvasót."[6]

A fiatal szerző 1929-ben már regényterveket emleget, egyelőre azonban a kisepika műformájával viaskodik. Első elbeszélés-kísérletei — *Az inga-ember* mellett pl. a *Szerelmetlen János* vagy a *Lajos találkozása Máriával* — még túlzsúfoltak, alaktalanok. A szerző egyszerre sok mindent el szeretne mondani, a célszerűtlenül halmozott részletek azonban éppen a lényeget fedik el.

Érzi, tudja, hogy a szépprózа nem lehet a költészet pótléka. Novellában nem ismételheti el ugyanazt, amit lírai költeményben már megfogalmazott. Másfajta anyagból, másfajta eszközökkel, más műfaji törvények szerint kell építkeznie. *Töprengő kisfiú* című korai elbeszélésében mégis ugyanazok a motívumok bukkannak fel, amelyek egész lírját átszövik — a királylányhoz soha el nem jutó királyfi motívuma, a vészjósló vonatmotívum —, s az írás egésze is ugyanazt a bizonytalanságérzést sugallja, mint a megismerés objektív lehetőségét kétségbe vonó, a bármiféle beteljesülést elutasító költemények.

Korai kísérleteiben a szerző az eszmefuttatásokra, elmélkedésekre bízna mindent. Mintha ezekben az elbeszélésekben is téziseket kívánna kibontani, akárcsak költeményeiben. De a műfaji keret támogatása nélkül tézisei érdektelenségbe torkollnak.

---

[5] Szabédi László: *A legjobb gyermekek*. Ellenzék LIV. (1933) 266. (nov. 19) 5—6. — Ua.: *Gémeskút*. Uo., LV. (1934) 152. (júl. 8) 5. — Ua.: *Purgatórium*. Uo., LVI. (1935) 5. (jan. 6) 5—6. — Ua.: *A kompányá*. Uo., LVII. (1936) 135. (jún. 14) 5—6.

[6] Szabédi László: *Telehold. Veér Anna alszik*. 343.

A kisepika hagyományos eszközeit mellőző írásai közül *Életem* című karcolata sikerültebb. Az irreális elemeket halmozó, a képtelenséget meghökkentő természetességgel előadó karcolatban — a hazai magyar irodalom viszonylatában úttörő módon — a szürrealista gyökerű abszurd lehetőségeit villantja fel. De csak alkalmilag. Az unitárius papnövendékek *Jövendő* című kéziratos lapjában olvasható *Van egy témám* című elbeszélése[7] a bizonyság arra, hogy az abszurd forma — nem az ő formája; mihelyt ugyanis képtelen cselekménymozzanatok egyeztetésére törekszik, művének egyensúlya megbomlik.

Más irányba tapogatózik tehát. Felfedezi az anekdotikumot, s ennek a segítségével próbálja lekerekíteni történeteit. A *Hazárd órá*ban még az anekdotikus csattanó dominál, a történeti színezetű *Várvívás*ban és *Avar avaron*ban viszont az anekdotikus mesével egyidejűleg a Szabédihoz kevéssé illő lektűr jelleg kerekedik felül. Hasonló módszerrel készült elbeszéléseinek némelyikét *(Jószagú leány, A fekete leány meg a fekete kecske, Sete-suta sátán, Táltos koromban)* Tamási Áron írásainak szelleme lengi be.

A „hírfej" újság-műfajában elért sikerek (lásd például *A kezdő író* című miniatűrt vagy a *Házalni tilos* című párbeszédes krokit[8]) segítették végül hozzá Szabédit, hogy az elbeszélés és a novella műfajában is rátaláljon saját hangjára. Mondandóit most már nem valamilyen tézis kibontásával vagy anekdotikus cselekménybonyolítással próbálja közölni. Kiforrott írásaiban jellegzetes — és igen gyakran drámai — helyzeteket teremt, s e helyzeteket jól egyénített hősök szerepeltetésével hitelesíti.

Az első kísérletek és a kiforrott novellák közötti átmenetet a *Műkedvelő napszámos*, a *Néró* és a *Pjotr Fedorovics* című írások teremtik meg. A *Műkedvelő napszámos* formája még tétova, de az elbeszélés végén felbukkanó vonatmotívum már szerves kapcsolatban áll a személyes élményekben gyökerező narratív elemekkel. A *Néró*ban a szerző személyes élményeitől eltávolodva, olvasmányélményből alakít zárt, formailag lekerekített művet, amelyben már minden hajszálpontosan a helyén van. A *Pjotr Fedorovics*ban végül az áttételes objektivációval kifejezett személyes problematika kerül teljes összhangba a formai megoldásokkal.

A *Műkedvelő napszámos*ban Szabédi franciaországi nyári szünidejének tapasztalait dolgozza fel, amikor is létfenntartását fizikai munkával kellett biztosítania, mert tanulmányi ösztöndíját csak az egyetemi év tartamára folyósították. Segédmunkásnak jelentkezett tehát a graffenstadeni gépgyárba, ahol első ízben találkozott közvetlenül az ipari munkások világával.

Az elbeszélés a segédmunkás Szabédi élményeit egyetlen nap történetébe sűríti. A szerzővel azonosítható hős azzal a feltett szándékkal indul a gyárba, hogy mindenben hasonlítani fog az igazi munkásokhoz:

---

[7] Székely László: *Van egy témám*. Jövendő XXVIII. (1929) 2. (nov. 29) 5—13. — Az írás 1932-es, dramatizált változatát a Korunk 1969. áprilisi számában (XXVIII. évf. 4. sz. 586—95.) tettük közzé, Szabédi kéziratos hagyatékából.

[8] *A kezdő író* című „hírfej" szerepel a Csehi Gyula gondozta reprezentatív gyűjteményben is; a *Házalni tilos* című kroki először az Ellenzék 1934. november 17-i számában (LV. évf. 265. sz. 5.) jelent meg, -abé.- szignóval.

pontosan elvégzi a rá kirótt feladatokat, s esti nyugovóra is a munkásokkal együtt tér majd. Valósággal felujjong, amikor kezébe nyomják a lapátot, hogy homokot forgasson, s munka közben tökéletesen megfeledkezik a körülötte dolgozókról. Meg is hökken, amikor figyelmeztetik, hogy ne lapátoljon olyan gyorsan, s hogy a felügyelő távollétében akár meg is pihenhet. Ő a fizikai munkában egyelőre még az öröm forrását véli látni, s nem érti meg, hogy társaival együtt egy kapitalista üzem kiuzsorázott alkalmazottja. A szokatlan munka azonban hamarosan kimeríti, s feltört tenyérrel, talpig koszosan, a munkanap végén már szédelegni is alig tud. Félig öntudatlanul zuhan a munkásbarakk pricsére, s nehéz, gyötrelmes álomba merül. Amíg ő alszik, egy motorbiciklis turistapár („a munka barátai és a munkásosztály rajongói" — valójában két szalonkommunista) látogatja meg az üzemet, teljes megelégedését fejezve ki a látottak felett.

A befejező részben a „műkedvelő napszámos" lidércnyomásos álma jelképes-látomásos vallomássá nő a helyét nehezen találó fiatalember vívódásairól: „Hátán vonat száguldott egyre, és mindig a hátán maradt, noha őrült iramban vágtatott. S ő mintha a vonatban is benne lett volna, csapzottan, szennyesen. Fényes öltözetű gentlemaneket látott, akik cirógatták egy leánynak az arcát, akit ő mintha a kerekek alól mentett volna a kupé belsejébe, s az a leány a sok cirógatás közül reámosolygott. Ez a mosoly ragyogó briliánsok mása volt, amik a leány meztelen nyakán, mellén és a szemében csillogtak, és a hőst illették. János kínosan hördült a vonat alól: miért szánsz? Csodállak — nevetett a leány, és János nem érthette, hogy miért megalázó e csodálat mosolya."[9]

Az elbeszélés hőse nem ismerhette fel megalázottság-érzésének okát. A szerző azonban nem marad adósunk a magyarázattal. Írásának végleges szövegében burkoltan, az első, bőbeszédűbb változatban viszont közvetlenül utalt arra, hogy a hős kalandnak — bár értelmet kereső kalandnak — fogta fel vállalkozását. Ösztönzője a fizikai munka elvont csodálata volt. Ezért rettegett attól, hogy az alkalmazását megelőző viziten az orvos esetleg a lelkébe lát, s méltatlannak találja a napszámosságra. S ezért akarta a számára ünnepet jelentő eseményt — munkábaállását — legjobb ingével megtisztelni. Viszonyulása a munkához nem sokban különbözött az elbeszélésben feltűnő turistapár szalon jellegű viszonyulásától. Ennek a megsejtése derengett fel benne akkor, amikor az álombeli lány csodáló mosolyát megalázónak érezte.

A *Műkedvelő napszámos* Szabédinak nemcsak a munkástematikával való találkozását jelzi, hanem együttal erős kritikai-önkritikai érzékét is tanúsítja. Ez a kritikai érzék segítette hozzá, hogy az elbeszélő forma sallangjaitól, tehertételeitől megszabaduljon, s hogy a *Néró*ban — egyelőre olvasmányélményből — gazdaságosan megszerkesztett, zárt formájú novellát alkosson.

A novella hőse Néró, a véreskezű római császár, aki egykori oktatója, a szervilis alattvalóvá hanyatlott Szeneka társaságában éppen színházi páholyában unatkozik. A színen Párisz, a színész ágál, s — szerepe szerint — életéért könyörög. Úgy tűnik, Nérót csak az unalom (s nyilván

[9] Szabédi László: *Telehold. Veér Anna alszik*. 479.

a kiszámíthatatlan kegyetlenség) bírja rá arra, hogy Párisz tényleges meggyilkolására parancsot adjon, mintegy bizonyítandó, mennyivel hitelesebb, mennyivel meggyőzőbb, mennyivel megrázóbb a valóság, mint a játék. De a császár végül magyarázattal szolgál Szenekának, aki már annak is tanúja volt, hogy Néró — látszólag ugyancsak értelmetlenül — tulajdon édesanyját, Agrippinát is megölette. A magyarázat szerint, Párisz volt a császár kísérője akkor, amikor anyja holttestét megtekintette, s — természet ellenére — dicsérte fehér márványtetemét.

A novellában valóban minden tökéletesen a helyén van. Olyannyira a helyén, hogy az írás, közkézen forgó változatában, már-már lektűrré laposodik, mert az 1941-es kötet kiadói kihagytak belőle néhány sornyi részletet: „Megállj: most újságot hallasz. Mikor Szabina Poppéa szeretőm lett, számos ajándékomat azzal is tetéztem (nagyon szerettem azt az asszonyt!), hogy anyám helyét engedtem át neki az államügyekben. Anyám parancsolt, kért, könyörgött, hiába; Poppéáé volt a lelkem, mert övé volt a testem. Megértve ekkor Poppéa hatalmát, felkínálta magát az anyám — nekem!"[10]

E néhány szavas részlet nélkül „levegőben lóg" a császári döntés indoklása, és szervezetlen marad a novella jelentésrétege. Nélkülözhetetlen e részlet ahhoz, hogy az olvasó megértse: Néró logikája — a kegyetlenség logikája, s hogy a gonoszság szolgálatába állított szellemi fölény — a gonoszságot növeli.

A párbeszédes, jelenetszerűen megoldott *Pjotr Fedorovics*ban a szerző személyes problematikáját a „címszereplő" orosz nagyherceg, a cári trón várományosa hordozza. Pjotr Fedorovics — környezetének elvárásai ellenére — csendes, mélázó, befelé forduló életet él. A külvilág eseményeit jóindulatú tartózkodással szemléli, arra azonban nehezen tudná rászánni magát, hogy ezekbe az eseményekbe beavatkozzék, mi több: bekapcsolódjék. Ha cselekszik — például megjátssza a tivornyázó nőcsábászt —, cselekvése álcselekvés. Sajátos nemtőrődömséggel ellenségeinek szolgáltat érveket önmaga ellen, egyúttal a tartózkodó magatartás fölényét is demonstrálva. Persze, ez a fölény viszonylagos. A nagyherceg, aki minduntalan a mese álomvilágába menekülne, a mesében sem tud feloldódni. A dajka meséjét minden alkalommal félbeszakítja a boldogságot ecsetelő befejezés előtt. A királyfi ily módon sohasem juthat el az áhított királykisasszonyhoz, mert a nagyherceg szerint „a boldogságnak csak két arca van . . . várni, egy örökkévalóságon keresztül — vagy meghalni".

A példázat, amelynek vezérmotívumát Szabédi lírájából, sőt Szabédi novellisztikájából is ismerjük már, a szerző kiszolgáltatottság-érzését és egyúttal a kiszolgáltatottság elleni tiltakozását fejezi ki.

A prózaíró Szabédi talán hamarabb leszámolt kétségeivel, mint a lírikus. Ezt jelzik a harmincas évek közepén megjelent kiforrott novellái, elsősorban a *Kalliopé*, a *Jánoska jelenései*, a *Kamill vagy a javuló jóság* és *A keserves*, valamint legkimagaslóbb szépprózai alkotása, *Veér Anna alszik* című kisregénye.

Ezekben az írásokban már nem tézisekkel viaskodik, és nem példázatokat fogalmaz, hanem az életet ábrázolja, pontosabban az életnek

[10] Szabédi László: *Róma réme*. Pásztortűz XX. (1934) 7. (ápr. 15) 149.

azt a szeletét, amelyet jobban ismer: a középrétegek helyzetét, sorsát, távlatnélküliségét. Tematikája elsősorban a városhoz köti, de novellái között is találni népi tárgyú, népi hangulatú, népballadai ihletésű írást. Módszere alapjában véve realista, de ez a realizmus rendkívül széles spektrumú: a lélektani realizmustól a kafkai színezetű fantasztikum realizmusáig terjed.

Jánoska jelenései című novellája önéletrajzi fogantatású. A szerző saját gyermekkori emlékeinek anyagára támaszkodva, egy kisfiú lélektanilag hiteles belső portréját rajzolja meg, úgy, hogy közben — mintegy mellékesen — a kisfiú családjának életkörülményeit is bemutatja. A novella konfliktusa a kisfiú tudatában játszódik le. Az írás valóságdimenziója úgyszólván eseménytelen. Mindenki végzi szokásos esti teendőit: az édesanya — háztartásiakat, az édesapa — fizetéspótló postamunkáját, a gyermekek pedig tanulnak. Csak annyi történik, hogy a kisfiút édesapja valamiért rendreutasítja, s erre ő kioson a hideg udvarra — az igazság szükségességéről elmélkedni. Az igazságtalan felnőtteket kiadós tűdőgyulladás beszerzésével szeretné „büntetni", közben, persze, reménykedik, hogy a tüdőgyulladást mégis elkerülheti, mert visszaparancsolják a meleg szobába. A napi robot eredménytelenségébe belefáradt édesapa később ismét rászól, mert meghallja, hogy a kisfiú az édesanyjától kapott apró megbízást vonakodik teljesíteni. S a kisfiú a bosszúnak újabb változatát eszeli ki. Lefekvés után arról fantáziál, hogy betörők lopakodnak a házba, akik megölhetik édesapját. Rettegés és elszántság, álom és ébrenlét határán lebegve végül lelkifurdalása támad. Forgolódására felfigyel édesapja, belép hozzá, s a kisfiú nyomasztó feszültsége könnyekben oldódik.

A kisfiú tudatában lejátszódó konfliktus mögött húzódik meg az az apró mozzanatokból összeálló valóságréteg, amely a harmincas évek kishivatalnok családjainak kilátástalan életét, hibabavaló küzködését érzékelteti.

A *Kamill vagy a javuló jóság* — „pedagógiai" novella, de középpontjában (akárcsak Kacsó Sándor 1922-es *A tanár úr* című elbeszélésének, amellyel Szabédi írása rokonítható) nem a nevelés alanya, hanem a pedagógus maga áll. Egy olyan pedagógus, aki szegény sorsból vergődött fel a tanári katedráig. Nagy igyekezettel és fölöttébb tisztesség- és tiszteletudó magatartásával a társadalmi osztályokat elválasztó korlátokon áttört, „felsőbb osztályba" lépett. Alázatoskodó-udvariaskodó modorát azonban nem tudja levetkőzni, megőrzi a katedrán is, s ezért csődöt mond minden jószándékú pedagógusi igyekezete. Diákjai, akiket nevelői meggondolásból egyenlő félként kezel, lenézik, és egyre több borsot törnek az orra alá. Már nem ő formálja a diáklelkeket, hanem ő maga alakul át az állandó bosszúságok közepette. Az átalakulás tényét és mikéntjét az írás csattanója hozza tudomásunkra (ezt a csattanót előlegezi különben már a novella címe is). Kamill, a fiatal tanár, aki az immár ellenségeinek tekintett diákokkal szemben a szigor eszközeivel sem boldogul, elveszti a fejét, s egyik diákját elvakultan ütlegelni kezdi. „Istenem — gondolta Kamill minden ütésnél —, rettenetes. Hiába minden. Nem bírok rossz lenni.

És nyögve, eltorzult arccal, ütötte, verte a gyermeket."[11]

A tanár átalakulása, „javuló jósága" nemcsak egyfajta pedagógiának, hanem a társadalmi ranglétrán való felkapaszkodásnak a csődjét is kifejezésre juttatja.

A *Kalliopé* című novella, amellyel Szabédi a transzilván realisták Abafáy Gusztáv, Jancsó Elemér és Szemlér Ferenc szerkesztette, 1937-es, Új Erdélyi Antológiájában is szerepelt, bizonyos vonatkozásban ellenpontja mindkét előbbi írásnak. A *Jánoska jelenése*inek azért, mert míg ebben a belső monológ dominál, addig a *Kalliopé*ban a párbeszéd kerül előtérbe. A *Kamill vagy a javuló jóság*nak viszont azért, mert a „pedagógiai" novella felkapaszkodó hősével szemben a *Kalliopé* középpontjában lecsúszott hősnő, egykori alispán leánya áll.

Az Asztalos István *Tejesember*ével rokon, kritikai realista fogantatású *Kalliopé*ban a kispolgári látszatóvás tragikomikumának érzékeltetésére vállalkozik Szabédi.

Krajcáros gondokkal küszködő hősnőjéhez, Zembánéhoz, akit — jellemző módon — krajcároskodó alkudozás közben ismerünk meg, váratlan látogató érkezik: a házmesterivadék barátnő, aki pillanatnyilag elfogadható anyagi körülmények között él. A barátnő egyetlen gondja a divattal lépést tartó ruházkodás, míg Zembáné a vízdíjat, a villanyszámlát sem tudja törleszteni.

Miközben a barátnő a ruházkodás és a bálba járás fáradalmairól cseveg, Zembáné irigykedik és retteg, mert bármelyik pillanatban lelepleződhetik szegénysége. Jöhetnek a vízdíjért, hozhatják a villanyszámlát, s akkor neki barátnőjének fülehallatára kell haladékért könyörögnie. Szeretné kitessékelni barátnőjét, de az nem érti el a célzásokat, s a feszültség nőttön nő, míg végül eléri kulminációs pontját. Hazaérkezik a fiatalember, akinek kénytelenek voltak egyik szobájukat bérbe adni, s akinek a szobájában a csevegés éppen folyik. Zembáné már-már áthidalja a helyzetet: sikerül úgy beállítania, mintha a szobaúr csupán kellemetlen modorú látogató volna. De aztán elveszti lélekjelenlétét, s gyalázkodva, átkozódva kiabálja ki nyomorúságukat. A barátnő rémülten menekül, Zembáné pedig kislányán tombolja ki fékevesztett indulatát. Kislányán, aki a nyers valóság elől menekülve, a drámai helyzetet akaratlanul előidéző szobaúr szép és különös nevű menyasszonyának, Kalliopénak a szerepébe álmodja magát.

A kiforrott novellák között is különleges hely illeti meg *A keserves* című írást, amely a maga nemében az egész romániai magyar irodalom viszonylatában egyedülálló. Olyan, mint egy veretes népballada. Hősnője, „a keserves" — saját urát elparentáló siratóasszony, aki a ravataltól a sírgödörig mindent „kiénekel", ami eszébe jut. Nem a néhai erényeit dicséri, hanem — a szokástól eltérően — önmagáról vall, olyan gátlástalansággal, amely őszinte feltárulkozását a fantasztikum színezetével ruházza fel. Az öregasszony egy-egy pillanatra azt a benyomást kelti, mintha naiv vagy hibbant volna. De még csak azt sem állíthatjuk, hogy az esemény súlyától megzavarodott, hiszen a temetés minden mozzanatát tudatosan követi. Még arra is gondol, hogy az esedékes toron

[11] Szabédi László: *Telehold. Veér Anna alszik.* 589.

a részvételők minél kevesebb rizskását, minél kevesebb italt fogyasszanak. Az emlékek, a gondolatok azonban megrohanják, gomolyognak a fejében, s a helyzet rendkívüliségére való tekintettel, nem lát okot arra, hogy amit gondol, azt ki ne mondaná. Hiába tiltakozik a bíró fiával eljegyesedett lánya, hiába botránkozik meg a gyászoló közönség, az öregasszony siratójából megdöbbentő erővel bontakozik ki a meztelen valóság. A siratóénekből tudjuk meg, hogy vagyonféltő urának halálát tulajdonképpen ő maga okozta. Szóváltás közben perjevonóval vágott hozzá, s a seb gyógyíthatatlanul elmérgesedett. Siratja az urát, de igazából bánja is, meg nem is a halálát, mert amíg élt, sohasem hagyta feledni, hogy szegény leányul vette feleségül őt. Alapjában véve ura halálával érte el élete célját. Mit számít az, hogy valaha szegény leány volt? Most végre egymaga rendelkezik az egész vagyonnal.

Szabédi legnagyobb lélegzetű és egyben legkimagaslóbb szépprózai alkotása — *Veér Anna alszik* című kisregénye. Kisregénye is, akárcsak *Jánoska jelenései* című novellája vagy *Műkedvelő napszámos* című elbeszélése, nyilvánvalóan önéletrajzi ihletésű, de míg emezekben életének csak egy-egy mozzanata villan fel, a *Veér Anna alszik* sok éves tapasztalatait sűríti — gyermekkorától kezdve aradi tisztviselősködéséig. Lírikus alkatát nem tagadhatja meg. Személyes élményeit gyúrja-alakítja, oly módon, hogy epikája a verses lírai betétekkel együtt lesz szerves egész. A kisregény 21. számú kis fejezetében például költői prózája a legnagyobb természetességgel hajlik át prózaversbe — egy mondat kellős közepén: „Hiszen sok minden történik az életben,

mikor napszámos voltam, homokot lapátoltam halomba,
és nehéz vasrúddal taszigáltam a kohó tüzét,
mikor a piritbányánál kaptam alkalmazást,
meredek utakon mentem a fenyőtörzsekkel telt szekerek elé,
hogy arra való szerszámmal megmérjem a fák köbtartalmát,
mikor a Grosszék vállalatánál voltam tisztviselő,
rengeteg számot osztottam el és adtam össze,
mikor pap voltam, Lázárról prédikáltam a gazdagoknak,
s fenyegettem őket a törvényes keretek közt,
mikor magántanító voltam, számtant és grammatikát
magyaráztam romlatlan lelkű gyermekeknek.
Tarka volt, érdekes és izgalmas az életem,
de semmi sem volt benne szerelmemhez fogható . . ."[12]

Csaknem teljes egészében idéztük a prózavers-betétet, mert apró módosításokkal ugyan, de hiánytalanul sorolja fel az ifjú Szabédi kenyérkereső foglalkozásait: napszámos a graffenstadeni gyárban volt; a fenyőtörzseket középiskolás korában, Óradnán méregette; vállalati tisztviselői teendőket Aradon végzett; a gazdagokat „törvényes keretek közt" tisztviselősködését megelőzően, unitárius papnövendékként fenyegette; alkalmi óraadással pedig középiskolás korától kezdve több ízben is foglalkozott.

Ezeknek az adatoknak az ismeretében kockázat nélkül azonosíthatjuk az írás hősét magával Szabédival, az írás színhelyeit pedig Szabédi

[12] I. m. 546.

életének színhelyeivel. A kisregény hőse Aradról érkezik egy másik városba, amelyet a kerettörténet nem nevez meg, s amelyet a kerettörténet közrefogta apró fejezetekben Halomvárként emleget a szerző. Nos, ez a város kétségkívül Kolozsvár, a 9. fejezetben említett Bokorfalva pedig — amelynek egykori gyermeklakójaként a hős úgy látta, hogy „ahol a sínek összeérnek, ott lecsukódik a világ" — feltehetően Sáromberke, Szabédi szülőfaluja.

A kerettörténet a történés időpontját is megjelöli: 1931, csaknem ugyanaz az év, amikor Szabédi arra kényszerült, hogy elhagyja aradi munkahelyét, s visszatérjen Kolozsvárra, az álláshoz jutás minden reménye nélkül.

A szó szoros értelmében véve, persze a hős mégsem azonosítható a szerzővel, hiszen a kisregény nem lírai önvallomás és nem emlékirat, hanem — a lírai betétek ellenére is — vérbeli epika, amelyet az író kerettörténetbe ágyazva, naplószerűen módol meg.

A keret csak száraz tényeket közöl, rendkívül szűkszavúan. Az előadás a naplószerű rész 23 rövid fejezetében lazul fel. Ennek narrátora a mű hőse, egy kishivatalnok, aki saját életéről számol be, időben és térben kalandozva, a valóság és a valósággal szemben kompenzációt kereső képzelet határait egybemosva. Életének néhány mozzanatát kezdetben egészen reálisan adja elő, de „feljegyzéseiben" csakhamar felbukkan a fantasztikum, hogy aztán — a reális és az irreális mozzanatok áttűnései közepette — átvegye a vezérszólamot, anélkül azonban, hogy az olvasó, aki a keret záró részletét még nem ismeri, megítélhetné: pontosan mi a reális és mi az irreális az előadottakból. Ily módon a hős „feljegyzéseiben" két történet fonódik össze: egy valóságos és egy képzeletbeli, s a két történet összefonódása sajátos, lebegő hangulatot teremt, amelynek fenntartásához a lírai-emlékező betétek mellett a 14. rész „filmtörténet"-betétje is hozzájárul.

A képzeletbeli történet szerint a kishivatalnok hőst éppen az áldozati görbék alkalmazása idején éri az a szerencse, hogy sorsjegyjátékon kettőzött főnyereményt nyer. Nem egyezik bele a fizetéscsökkentésbe, hanem elhagyja amúgy is rég megunt vállalatát, s felköltözik Halomvárra, a milliomos gondtalan életét élni. Most már minden kívánsága teljesülhetne, és mégsem teljesül, holott nem is kíván sokat. Zavartalan társadalmi különállását megőrzi (nem vegyül bele például az ámokfutásnak tartott szövetkezeti szervezkedésbe), magánéletében társra lel: a szép és módos Veér Anna, aki Aradon észre sem vette, most belészeret, s hozzámegy feleségül. De ezzel vége is a boldogságnak. Amióta megütötte a főnyereményt, az egész világ valószínűtlenné vált körülötte, s a házasságban valószerűtlenné és számára elviselhetetlenné vált feleségéhez fűződő viszonya is. „Hogyan ajándékozhatnál nekem valamit, amit kérek tőled? — magyarázza Veér Annának. — Aki kér, az kap. De mit lehet kérni? Kenyeret lehet, italt lehet. Aki kenyeret kér, koldus az."[13] Zülleni kezd, esténként ittasan tér haza. S amikor felesége közli vele, hogy gyermeket vár, meghasad benne valami. Revolvert vásárol, amely számára immár „a valóság egyetlen biztosítéka". Az ügynök, akitől a sorsjegyet

[13] I. m. 547.

vásárolta, nemcsak azt mondta meg neki, hogy mikor és mennyit fog nyerni, hanem arra is figyelmeztette, hogy hátralevő életéből egyetlenegy napon kerül még „vonatkozásba a világgal". Nos, a hős úgy érzi, hogy ez az egyetlenegy nap — legutolsó napja, amikor önkezével vet véget életének.

A másik, a valóságos történet ennél sokkal egyszerűbb. A kishivatalnok hős a gazdasági válság idején elveszti állását, egykori reményeinek színhelyén, Halomváron szobát bérel, megírja kitalált történetét, amelybe itt-ott a valóság elemei is beszüremkednek, majd — amint a kerettörténet záró részében olvasható rendőrségi jelentés magyarázza — „a bizonytalan jövőtől való félelem" okán öngyilkos lesz. Zsebében csak aprópénzt és egy sorsjegyet találnak.

A képzeletbeli történet anyagában mint töredezett tükördarabkák húzódnak meg apró valóságrészletek: a 3—5. fejezetben a zugvállalat irodájának leírása; a 7. fejezetben egy kis jelenet, amelyben „valami roszszul öltözött munkásember" vicsorogva mordul a kabátkába bújtatott kiskutyára; a 11. fejezetben a politizáló „úri" társaság bemutatása — és így tovább. Ezekből az apró részletekből végül a korabeli társadalom valamiféle körképe sejlik fel. Annak a társadalomnak a körképe, amelyben az emberek — amint azt a már említett „filmtörténet"-betét is példázza — nem képesek már valódi kapcsolatot teremteni egymással. Annak a társadalomnak a körképe, amely az embert önmagától is elidegeníti.

Szabédi az elidegenedést eredményező társadalmi viszonyok ellen tiltakozik kisregényével, s tiltakozásának erejét jelzi az a tény, hogy kisregénye a hős meghasonlottságának és a történet kettősségének a vonalán *A gólyakalifa* című Babits-regénnyel, a reális és irreális elemek vegyítésének a vonalán viszont a baljós hangulatú Franz Kafka-művekkel rokonítható.

A töredékekből összeálló valóságképpel Szabédi nem elégedett meg. Társadalmának átfogó realista tablóját is meg szerette volna rajzolni — regényben. Kísérletet is tett rá, még a harmincas években, de kísérletét sem akkor, sem később nem koronázta siker. *Ki-ki maga mesterségét* címmel tervbe vett regényéből csak három fejezetnyi töredék maradt fenn.[14] E töredékből tudjuk, hogy a regény középpontjában egy pénzzavarokkal küszködő kisember állt volna, akinek az életéről lakótársa, az „író", feljegyzéseket készít, s hogy a regény mondandóját feltehetőleg az „író"-hős megfigyelései és a kisember-hős tudatában tükröződő valóság közötti ellentmondások domborították volna ki.

A hős nevének azonosságából és néhány más részletből ítélve, úgy tűnik, hogy a regényből még egy fejezet elkészült, amelyet Szabédi önálló elbeszéléssé kerekítve, *Órangyal* címmel adott közre. A regény első három fejezetének szikár realizmusával szemben azonban az *Órangyal* inkább a lektűr jellegű írásokhoz áll közelebb.

A regény befejezésében a harmincas évekbeli bizonytalan életkörülményei is gátolhatták az írót. Valószínű azonban, hogy alkatilag is kép-

[14] A regénytöredéket az Utunk 1972. május 5-i számában (XXVII. évf. 18. sz. 2—3.) tettük közzé, Szabédi kéziratos hagyatékából.

telen lehetett a nagyepikai forma meghódítására. Erre vall az a tény, hogy egy későbbi interjúban[15] beharangozott másik regényterve is csupán terv maradt.

A felszabadulás utáni időszakból Szabédinak egyetlen szépprózai írását ismerjük, *A rák* című kései elbeszélését. Ebben az elbeszélésben az önéletrajzi visszaemlékezések modorában, szándékosan száraz stílussal adja elő egy diákkorabeli természetrajz óra eseményeit. Az óra fénypontja a mesterségesen megzavart egyensúlyérzékű rákkal végzett kísérlet. A felajzott osztály harsány derűvel szemléli a kísérleti alany kétségbeesett kapálózását — egyetlen kivétellel. A kivétel a szerző maga, akinek diákkori énjéből a kísérlet határozott ellenérzést vált ki: „Én megkövült mosollyal, riadtan bámultam a részeg rákot. Rögtön megértettem, csodáltam is a szemem előtt lejátszódó jelenséget. De nem helyeseltem. Elégedetlen tanítványként néztem mesteremre, mintha kifogásoltam volna, hogy borrá változtatta a vizet."[16]

Szabédi valamennyi szépprózai alkotása közül ebben a puritán realizmusú elbeszélésben csendül fel a legtisztábban a szerző egész életművére olyannyira jellemző, érzelmi fűtöttségű racionalizmus hangja. Ez az írás nemcsak vallomás, hanem hitvallás is: az erkölcsi tisztaságeszményét soha fel nem adó, örök igazságkereső író hitvallása.

MÓZES HUBA
Institutul de lingvistică şi istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă nr. 21

PROZA LUI LÁSZLÓ SZABÉDI

(Rezumat)

Articolul, capitol independent dintr-o lucrare mai amplă, îl prezintă pe László Szabédi, figură marcantă a literaturii maghiare din România, în ipostaza sa de prozator.

După unele încercări timpurii, László Szabédi şi-a aşternut pe hîrtie majoritatea scrierilor în proză în intervalul de aproximativ opt ani, de la sfîrşitul deceniului douăzeci pînă la mijlocul celui următor.

Ajungînd relativ anevoie, la timbrul specific al personalităţii sale de prozator, Szabédi a trebuit să învingă mai întîi ispitele demonstrativismului facil şi ale anecdoticului, să se confrunte cu posibilităţile absurdului suprarealist şi cu cele ale miniaturii caricaturizante.

În scrierile de maturitate, modalitatea de exprimare este, în esenţă, realistă. Preocupat de situaţia păturii de mijloc, autorul a zugrăvit în nuvelele sale, avatariile degenerării umane, reliefînd tragicomicul existenţei micii burghezii, interesată în salvarea, cu orice preţ, a aparenţelor.

Realismul său s-a manifestat, însă, în forme proteice, evoluînd pînă la formele unui realism fantastic, reprezentat prin excelenţă de microromanul „Veér Anna alszik" (Veér Anna doarme).

Din păcate, scriitorul renunţă repede la proză; o tentativă de roman este abandonată după scrierea cîtorva capitole. Abia în pragul sfîrşitului, în anul 1958, scrie a scurtă nuvelă, tulburătoare prin concizinne şi caracterul ei de profesiune de credinţă.

---

[15] Lásd Szabédi válaszait Beke György kérdéseire az Új Székely Nép 1946 április 8-i számában (I. évf. 9. sz. 3.).

[16] Szabédi László: *Telehold. Veér Anna alszik.* 627.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

AZ ÉSZAKI-OSZTJÁK HŐSI ÉNEKEK TIPOLÓGIAI ELEMZÉSE

Az osztják hősi énekek rendkívüli művészi és tudományos értékük ellenére sem keltettek még jóformán semmi figyelmet. A nyelvészek csak nyelvtudományi példatárnak tekintették, más tudományágak művelői legtöbbször figyelembe sem vették őket. Egy-két kivételtől eltekintve nem figyeltek fel rájuk a költők, műfordítók sem. Pedig azon kevesek, akik mint költői szövegeket olvasták őket, általában elragadtatottan nyilatkoztak; közülük is talán leginkább Juhász Ferenc: „Az osztják hősénekek nem hiszem, hogy nagyon ismertek lennének a világon. Mégis: hatalmas szépségük, költészeti, mitológiai, emberi, természeti nagyságuk és költői modernségük oly megrendítő, hogy bátran a világ legszebb versei közé sorolhatjuk őket." (JUHÁSZ, 176.) Tegyük hozzá, hogy esztétikai értékeiken kívül etnográfiai, sőt történelmi értékük is felbecsülhetetlen.

Mint ismeretes, az osztjákok három nyelvjáráscsoportra oszlanak: északi, keleti és délire. A nagy távolságok okozta elkülönülés miatt az északi, keleti és déli osztjákok kölcsönösen nem értik egymást. Keleti-osztják hősi éneket eddig még egyetlenegyet sem adtak ki, délit is csak igen keveset. A kéziratos gyűjtemények küszöbön álló, illetve részben már meg is kezdődött kiadásával remélhetőleg az e területekről feljegyzett anyag is hamarosan hozzáférhetővé fog válni. (Lásd VÉRTES 181—182.)

Dolgozatomban csak az északi-osztják hősi énekekkel fogok foglalkozni, ahol az eddig megjelent tizenhat hősi ének a tipológiai vizsgálatot már lehetővé teszi. E tizenhatból tizenkettő Reguly Antal gyűjtése (ONGY és OH), négy Pápay Józsefé (OHl). Pápay gyűjteményéből további négy ének és számos töredék várja kiadatását (ÉOM XXV. és kk.).

A más irányú vizsgálatok megindítása előtt szükséges a tipológiai áttekintés, a hősi énekek fő típusainak megállapítása. A tipológiai elemzés előzményének tekinthető Munkácsi Bernát kísérlete a vogul és osztják hősi énekekben tárgyalt harcok kiváltó okainak osztályozására. Négy okot különböztetett meg: bosszú, nőszerzés, az ellenfél támadása, a harci kedv. (VNGY II. 0505.) Nem tekinthető még tipológiai elemzésnek (nem is volt annak szánva); ezenkívül Munkácsi együtt tárgyalta a vogul és osztják hősi énekeket, néhány más műfajú epikus éneket, sőt prózai mondat is idevonva. Az utóbbiak ugyan igen sokszor a hősi énekek romlottabb változatainak látszanak, de majdnem minden esetben egész sor a hősi énekekben nem szereplő motívumot tartalmaznak, orosz és tatár eredetű mesékkel keverednek. Az északi-osztják hősi énekek műfajilag viszonylag egységes képet mutatnak, ezért ezek vizsgálatakor a fenti nehézségek maguktól kiküszöbölődnek.

Az északi-osztják hősi énekek a hőskultusszal kapcsolatosak; szereplőik a bálványként tisztelt hajdani legendás hősök, akik valaha egy-egy vidék vagy település „fejedelmei" voltak. Leggyakoribb témájuk a feleségszerzés. Az osztjákok exogám nemzetségekben éltek; minden esetben más faluból vittek maguknak — mégpedig csakis rangjukhoz illő — feleséget. Az énekek tanúsága szerint az osztják hősök erős fegyveres kísérettel indultak lánykérőbe, és ha nem tudtak a lány rokonságával megegyezni, erőszakkal vitték el a lányt, miközben gyakran véres harcokat vívtak a lány rokonságával, illetve a vetélytársakkal. Az eddig kiadott tizenhat északi-osztják hősi ének közül nyolc tárgyal feleségszerző hadjáratot. Mivel azonban az ilyen feleségszerzés mindenféle lehetséges változatát bemutató énekek első pillantásra elég nagy változatosságot mutatnak, jobbnak láttam a vizsgálatot egy másik típussal kezdeni.

Az északi-osztják hősi énekek a házasságnak egy másik módját is megőrizték. A *Szamesz várának éneke* (OH II. 256—379.) cselekményvázlata a következő:

1. A hős a rokonaival harcol; nem tudni pontosan, mi okból, talán valami régi sérelem megbosszulásáért folynak a harcok. Ellenfelei kelepcébe csalják, és el akarják pusztítani.
2. Egy csodamadár megmenti, és elviszi egy távoli áldozótér mellé.
3. Kiderül, hogy a madarat egy fejedelemlány küldte, hogy a hőst férjéül megszerezze.
4. A hős megmenti a lány városát a Járványvész-fejedelemtől (a betegségek antropomorf megszemélyesítőjétől), akit súlyosan megsebesít.
5. Meggyógyítja a sebesült Járványvész-fejedelmet, aki hálából hozzáadja a lányát.
6. A hős feleségeivel hazatér.
7. A madarat küldő fejedelemlány testvérei — hálából megmentésükért — elpusztítják a hős ellenséges rokonait.

A *Bálványhegyfoki ének II.* (OHl 342—467.) cselekménye ettől különbözik ugyan, de megfigyelhető, hogy bizonyos fő mozzanatok azonosak:

1. A hős íjnak való fáért az erdőbe megy, noha balsejtelmei vannak.
2. Egy csodamadár elragadja fiókái táplálékául. A hős elpusztítja a madarakat. Majd egy áldozótérre jut.
3. Kiderül, hogy a madarat egy fejedelemlány küldte, hogy a hőst férjéül megszerezze.
4. A hős megmenti a lány városát a hét vichlitől (antropomorf démonok).
5. A hős öccse bátyja keresésére érkezik.
6. A hős hazatér a vichliktől zsákmányolt táltos lovon. Felesége és öccse követi.

Hasonló mozzanatokra bontható az első pillantásra méginkább eltérő *A lyukas kőszikla áttörésének éneke* c. ének is. (OHl 164—255).

1. A hős gyermekkora. Vadászni megy az erdőbe.
2. Egy táltosló elragadja, és egy távoli városba viszi.
3. A lovat egy fejedelemlány küldte, hogy a hőst férjéül megszerezze.

4. A lány apja és bátyjai el akarják pusztítani a hőst. Lehetetlennek látszó feladat elé állítják, amit azonban a hős végrehajt, s végül ők pusztulnak el.
5. A hős nagyapja unokája keresésére érkezik.
6. A hős a táltos lovon, felesége és nagyapja csónakon hazatérnek.

A 4. mozzanat eltér az előbbi két énekétől. Az énekes szerint a hős ez alkalommal törte át a „lyukas kősziklát", melyen a vándormadarak feljuthatnak északra, az osztjákok lakóhelyére, ősszel meg vissza le délre. Azelőtt, a monda szerint, nem voltak madarak az osztjákok földjén. Csakhogy az ének mindössze annyit mond, hogy a hős összetör egy nagy sziklát, lehet, hogy a többi későbbi, sőt talán nagyon is új értelmezés.

Ha a három hősi ének egyező mozzanatait kiírjuk, a típusvázlat szinte magától adódik:

A. A hőst valamilyen csodaállat elragadja.
B. Az állatot egy fejedelemlány küldte, hogy a hőst férjül megszerezze.
C. Küzdelem (általában a lány városának megmentéséért).
D. Hazatérés.

Az eredetibb változatokban a hős bizonyára mindig a lány városának megmentéséért küzdött, sőt eredetileg — a férjhezmenés mellett — éppen ezért vitette magához a lány a hőst. Ez az ok világosan csak a *Bálványhegyfoki ének II.*-ben maradt meg, itt viszont nem illeszkednek logikusan egymáshoz az epizódok; a máshonnan idekerült madár elleni küzdelem az egészet logikátlanná teszi, mert a következőkben a lánnyal való találkozás többé-kevésbé szó szerint egyezik a *Szamesz várának éneke* megfelelő epizódjával. Az utóbbiban egyébként a hős az őt megmentő csodamadártól értesül később a Járványvész-fejedelem jöveteléről, valószínű, hogy ez a motívum összefüggésben van a hős elhozatalának céljával. A harmadik említett ének eltér az előzőktől, a hősnek itt a lány rokonságával kell megküzdenie. A változtatás viszonylag újabb keletű lehet, a madárnak táltos lóval való helyettesítésével együtt. Az utóbbiban ugyanis aligha a feltételezett ugorkori lótartás emléke őrződött meg, valószínűbb, hogy aránylag új, esetleg orosz vagy még inkább tatár hatás eredménye. Az utóbbira annál is inkább gondolhatunk, mert csak ebben az északi-osztják énekben szerepel a névadás motívuma, ami viszont gyakori a szibériai török népek hősi epikájában, ahol enélkül nem lehet teljes értékű vitéz az ének hőse. Az említett osztják énekben nagyapja ad nevet a hősnek.

A hazatérés mindhárom éneknek fontos motívuma: a hős sokáig a lány városában él, végül mégis hazatér, sőt esetleg csak ekkor nyílik erre alkalom. (Lehetséges, hogy itt a matrilokális településforma emléke, valamint az arról a patrilokálisra való áttérés őrződött meg.)

Az északi-osztják hősi énekek néha emlegetik a „fejvesztő apai bosszúkot" mint a hadakozás lehetséges okát, legtöbbször ennek hiányát hozva fel a békés élet okául. Az apáért való bosszúállás az eddig kiadott anyagból két éneknek a tárgya. *A munkeszi hadisten éneke* (ONGY 3—68.) cselekményét a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A hős megtudja (többektől, köztük nagybátyjától), hogy apja harcban esett el.

2. Egy hattyútündértől megtudja, hogy az apját a tündér miatt ölték meg a vichlik.
3. Megöli a rátámadó hét vichlit.
4. Megküzd Lonch-sát-jagalival és fiaival. (Nem világos, hogy miért.)
5. Szörnyű bosszút áll a tündéren. (Megnyomorítja.)

A pelimi isten éneke (ONGY 69—99.) sok tekintetben hasonló:

1. A hős íjnak való fáért megy a folyón túli erdőbe. Induláskor a nagybátyjától megtudja, hogy apja ott pusztult el.
2. A ménkek (antropomorf démonok) húgánál tölti az éjszakát. Megtudja tőle, hogy apját a ménkek ölték meg.
3. Levágja a rátámadó hét ménket.
4. Szörnyű bosszút áll a lányon.

Ezek után a típusvázlatot a következőkben állapíthatjuk meg:

A. A hős megtudja. hogy apjáért bosszút kell állania.
B. Egy tündértől, aki neki is tetszik, megtudja, hogy az volt (egyik?) oka apja halálának.
C. Elpusztítja apja gyilkosait, akik az ő életét is fenyegették.
D. Szörnyű bosszút áll a tündéren.

Egy elég különös témája az északi-osztják hősi énekeknek a feleség rokonságával vívott harc, ami nem kapcsolatos a nőszerzéssel; a feleség ez esetben már régen, talán már évek óta a hősnél él, mikor kirobban a konfliktus. Két hősi ének foglalkozik ezzel a témával. A feleséget mindkét ének orosznak vagy szobernek mondja. Az utóbbi névben talán a szabir nép emléke őrződött meg. Az elfelejtett szabir nép nevét az énekekben az orosszal helyettesítették, néhol azonban a szabir név is megmaradt. (Erről legújabban KÉPES 456—7.)

Ob-falu éneke (OH II. 4—119.)

1. A hős népe éhezik. Idegen (orosz? szabir?) felesége megígéri, hogy rokonaitól élelmet hoz. A hős előbb nem akarja (rosszat sejt?), de végül beleegyezik.
2. A feleség hoz élelmet, de hamarosan megérkezik rokonainak hada is. A hős öccse felveszi a harcot, de nem bír velük.
3. A hős segítségért indul. Sikerül is szövetségeseket szereznie.
4. Leverik az ellenséget.
5. Szörnyű bosszút áll feleségén (megnyomorítja).

Az Aranyfejedelemnek ő éneke (OH. III/1. 14—170.)

1. A hős testvérei új várost alapítanak, elosztják a vagyont és a népet, a hőst úgyszólván kisemmizik.
2. A hős és maradék népe éhezik. Idegen származású (szabir?) feleségét elküldi annak rokonaihoz élelemért, és azért, hogy a nő rokonai pusztítsák el az új várost.
3. A nő hoz is élelmet. Megérkezik a rokonsága is, az új várost elpusztítják. Csak a hős rokonszenves öccse marad életben; őt elfogják, és magukkal hurcolják.
4. A hőst megsértik. Valódi érzelmeiket felismerve, a hős üldözésükre indul, megszabadítja öccsét, és leverik az ellenséget.
5. Hazatérnek.

Az ének nem említi, hogy a hős megbüntette volna a feleségét; lehet, hogy ez azért maradt el, mert a nőt éppen ő kényszerítette — annak akarata ellenére — rokonainak elhívására, de az is lehet, hogy csak az énekes felejtette ki az ének végéről ezt a motívumot.

A konfliktus kirobbanása mindkét esetben éhínséggel kapcsolatos, amelyen a feleség gazdag (és délvidéki) rokonsága segíteni tudna. Ez a segítség azonban eleve gyanús; az egyik esetben a hős sem bízik benne, a másikban pedig éppen a feleség fél a következményektől. Az élelemhozás ürügyét a nő rokonai mindkét esetben a hős rokonainak megtámadására használják fel. Ez aztán általános harccá fejlődik, valódi érzelmeiket felismerve a hős is ellenük fordul, sőt az egyik esetben szövetségeseket is keres. A típusvázlat a következő:

A. A hős népe éhezik. A hős ezért felesége rokonaitól kér élelmet.
B. Élelemhozás ürügyén a feleség rokonai haddal vonulnak fel, és megtámadják a hős testvéreit.
C. A hős némi huzavona után testvérei segítségére siet, leverik az ellenséget.

A fejedelem fölnevelkedésének éneke (OH II. 180—255.) egyelőre magányosan áll a kiadott anyagban. Nem állapítható meg, hogy variálódott-e, és ha igen, milyen mértékben. (Mindenesetre vannak vogul változatai is.) Vázlata a következő:

1. A hőst rokonai nevelik. Rosszul bánnak vele.
2. Eladják egy orosznak. Ott még rosszabbul bánnak vele. Végül is el akarják pusztítani; magára hagyják az erdőben.
3. A Délvidéki-aranyos-király megmenti. Felneveli.
4. A hős megint visszatér az oroszhoz, hogy adandó alkalommal bosszút álljon rajta, ami hamarosan be is következik.
5. Feleségül veszi a Délvidéki-aranyos-király lányát.

Megállapítható, hogy több hősi ének is a hős fiatalkori legelső hősi kalandját tartalmazza *(A pelimi isten éneke, A múnkeszi hadisten éneke, Szamesz várának éneke, A lyukas kőszikla áttörésének éneke)*, ez utóbbiak azonban más típusokba tartoznak.

Ezek után térjünk vissza a feleségszerzést tárgyaló hősi énekekhez. Közülük hat az énekhősök feleségszerzését tárgyalja; ezek vázlatai:

Obdorszki ének (OH I. 2—165.)

1. A hősök lánykérőbe indulnak, Megelőzőleg legtöbbjük a sámánnő figyelmeztetése ellenére sem mutat be áldozatot a bálványoknak.
2. Útközben megsértenek egy nagy hőst, aki ekkor a lány rokonságához csatlakozik.
3. A lány rokonsága kelepcébe csalja őket, és nagyrészüket lekaszabolja.
4. A hős az erdőben bujdosik; nem érne haza, de végül a bosszúhadjáratra indult rokonsága ráakad.
5. Megrohanják az álnok várost, és véres harc árán elpusztítják.
6. A hős feleségével hazatérnek.

Jeli város éneke (OH I. 166—487.)

1. A hős hírét hallja egy gyönyörűszép fejedelmi lánynak.
2. Felkészítik a hadat, és lánykérőbe indulnak.
3. Velük együtt hét másik hős is érkezik.
4. A hős megelőzi őket, és feleségül veszi a lányt.
5. A lány rokonsága kelepcét állít, de a kifejlődő harcban a Jeli városi hősök őket is, a vetélytársakat is lekaszabolják.
6. A hős feleségével hazatérnek.

Nadym-vidéki ének (ONGY 138—218.)

1. A hős hírét hallja egy gyönyörűszép fejedelmi leánynak.
2. Felkészítik a hadat, és elindulnak érte.
3. Útközben erdei és víziszörnyekkel, valamint természeti akadályokkal kell megküzdeniük.

(A többi hiányzik. Az ének töredék.)

Ték-öreg éneke (OHl 12—163.)

1. A hős hírét hallja egy gyönyörűszép fejedelmi leánynak.
2. Felkészítik a hadat, elindulnak.
3. Elpusztítják a lányos várost őrző víziszörnyeket.
4. A hős — kutya képében — bejut a városba, ráveszi a lányt, hogy árulja el bátyjait.
5. Ennek következtében, amikor megrohanják a várost, könnyű győzelmet aratnak.
6. A hős feleségével hazatérnek.

Szoszvaközépi ének (OH III/2. 4—261.)

1. A hős — öccsétől — hírét hallja egy gyönyörűszép fejedelmi leánynak.
2. Felkészítik a hadat, elindulnak.
3. Megkérik a lányt, hozzá is adják a hőshöz; útban hazafelé azonban egy másik hős — csodamadár képében — elrabolja. Kiderül, hogy neki is elígérték. A lány családját a hős öccse megbünteti.
4. A hős öccse megtudja, hogy ki rabolta el a lányt.
5. Felkészítik a hadat, elindulnak. Szövetségeseket is szereznek.
6. A hős öccse ráveszi sógornőjét, hogy árulja el elrablóit.
7. Ennek következtében le is győzik a lányrablókat.
8. Az egyik szövetséges saját magának akarja a nőt, egy másik azonban levágja az álnokot.
9. A hős feleségével hazatérnek.

Bálványhegyfoki ének (ONGY 100—137.)

1. A hősök egy része lánykérőbe indul.
2. Hosszú ideig nem térnek vissza. A többiek utánuk mennek — segítségül vagy bosszút állni.
3. Több várost elpusztítanak.
4. Elfogják a ménkeket, és mélyebbre ásatják velük az Ob torkolatát, hogy több hal jöhessen fel a tengerből az osztjákok számára.
5. Hazatérnek.

A minden bizonnyal töredékes énekből nem derül ki egyértelműen, hogy a legelőször indult hősök elestek-e a ménkekkel vívott harcban, vagy pedig sikerült-e megszerezniük a lányt.

Láthatjuk, hogy a feleségszerzést tárgyaló hősi énekek nagyfokú variálódást mutatnak, bizonyos közös motívumok azonban könnyűszerrel megkülönböztethetők. Ezek alapján a típusvázlat a következő:

A. A hős hírét hallja egy gyönyörű fejedelmi lánynak.

B. Sereggel indulnak érte. (Útközben víziszörnyekkel stb. küzdenek meg.)

C. Megkérik a lányt. Harcok a lány családjával, illetve a vetélytársakkal.

D. Hazatérés a hős feleségével.

Végső soron valamennyi ének egyféle eseményről szól: a feleségszerző hadjáratról. Az A. B. és D. pont a legtöbb énekben hasonló (sőt gyakran szó szerint azonos), a C. pont viszont igen nagy változatosságot mutat, némelyik énekben igen hosszú és bonyolult eseménysort tartalmaz. A Reguly feljegyezte *Bálványhegyfoki ének* külön altípusba tartozik: nem a házasulandó hős mondja el az eseményeket, mint az összes többiben, hanem egyik testvére. Mivel lényegében ugyanolyan eseményekről szól, mint a többi öt, ugyanehhez a típushoz sorolhatjuk.

Két hősi ének az ellenkező oldalról, a lányos család szemszögéből írja le a feleségszerző hadjáratot. Érdekes, hogy mindkettő ugyanarról a hősről szól.

A szentséges Ob görbületének éneke (OH II. 120—199.)

1. A bálványhegyfoki hősök hírét hallják két szamojéd hősnek.
2. A szamojéd hősök lánykérőbe érkeznek Bálványhegyfokra.
3. Megpróbálják a hős feleségét megszöktetni, de a hősnek sikerül ezt megakadályoznia. A szamojédok fenyegetőzve távoznak.
4. Haddal térnek vissza. A két bálványhegyfoki hőst legyőzik, és az Obba dobják.
5. A vízikirály lánya megmenti őket. A vízikirály a főhőshöz adja a lányát, és mindkét hőst gazdagon megajándékozza, majd visszaküldi a földre.
6. A hős szörnyű bosszút áll előbbi feleségén.

Az énekből nem derül ki, hogy mi történt a hugukkal, bizonyára elvitték a szamojédok. De miért nem vitték el a hős feleségét is? Az sem világos, hogy hogyan kell érteni a 4. és 5. pontba foglalt eseményeket: a hősök túlvilági életéről van-e szó, és bálványszellemi tevékenységük megkezdéséről, vagy valóban életben maradtak, és visszatértek várukba. Az előbbi feltevés mellett szól, hogy a hősök a vízikirálytól kapott csodafegyverekkel sem állnak bosszút a szamojédokon (ez esetben a feleség megbüntetése későbbi betoldás volna); viszont figyelembe kell venni, hogy a *Bálványhegyfoki ének II.*-ben a hős mint a vízikirály lányának férje szerepel. A hősi epikai analógiák ugyancsak a második feltevést támogatják (pl. az orosz *Szadko bülina*).

Bálványhegyfoki ének I. OH1 256—341.)

1. A bálványhegyfoki hősök hírét hallják egy nevezetes hősnek.
2. Az idegen hős testvéreivel és seregével lánykérőbe érkezik a bálványhegyfoki hősök húgához.
3. Hozzá is adják, de ő a főhős feleségét is meg akarja szöktetni.
4. Ezért nagy harc tör ki, az idegen hősök mind elesnek.
5. A hősök tovább élnek városukban.

A típusvázlatot a következőkben állapíthatjuk meg:

A. Az énekhősök idegen hősök hírét hallják.
B. Az utóbbiak hamarosan lánykérőbe érkeznek a hősök húgához.
C. A lánykérők álnoksága miatt nagy harc tör ki.
D. A hősök tovább élnek lakhelyükön.

A típusvázlat pontjai nagyjából megfelelnek az előbbi típusvázlatéinak: azoknak mintegy tükörképei. (Itt természetesen nem szerepelhet a nőszerző sereg felkészítése és a kalandos utazás.) Ugyanannak a típusnak ellenkező előjelű változatával van dolgunk. Ezért úgy vélem, leghelyesebb lesz, ha ez esetben nem külön típusról, hanem a feleségszerző típus egyik altípusáról beszélünk.

Összefoglalásképpen tehát a következő típusokat sorolhatjuk fel:

— *férjszerző* típus;
— *apai bosszúok* típus;
— *a hős fölnevelkedése;*
— *ellenség támadása (álnok sógorok)* típus;
— *feleségszerző* típus.

Elvileg lehetséges, hogy a még kiadatlan anyagból további típusok is elő fognak kerülni, de ez nem túlságosan valószínű, további altípusok előkerülését viszont bizonyosra vehetjük. A feleségszerző típusba tartozó, de a kiadott anyagban elő nem forduló cselekményt említ az osztják hősi énekekre vonatkozó legrégibb feljegyzés is: „[. . .] regéléssel is mulatoznak, melyek többnyire szerelmi történeteket és régi, hihetetlenül dicsekvő hősi eseményeket tárgyalnak. Beszélnek többek közt egy hatalmas és vitéz osztják legényről, ki nősülésre indulván huszonnégy óra alatt jutott el Obdorszkból mintegy ötödfélszáz versztnyire a Szoszváig, s minthogy a nászadomány tárgyában ipjával egyezségre nem juthatott, erőszakkal vitte el kedvesét, épp oly gyorsan, mint ahogyan érkezett, miből azonban nagy háborúja fejlődött a nő rokonságával, melyben egymaga néhány ezer ellenfelét terítette le. Az efféle lovagregényeket az osztjákok való történeteknek veszik; de noha lehetséges, hogy tényleg van valami atyáik idejében történt igaz eseménybeli magvuk, ez meseszerűen van kibővítve és nagyítva." (Pallas, [Peter Simon]: *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches.* St. Petersburg. 1772. II. 67. Idézi Munkácsi Bernát: VNGY II, IV—V.) Hasonló a témája a tékfalvi hősről szóló vogul hősi éneknek is, amely osztják hatást mutat; a lányt egyébként az eredeti osztják nevén említett Bálványhegyfokról rabolja el, illetve szökteti meg a hős. (VNGY II. 25—52.)

Az északi-osztják hősi énekek kivétel nélkül első személyes előadásmódúak. Ennek oka az lehet, hogy valaha úgy tekintették, hogy maga a

bálványként tisztelt hős beszél az éneket előadó sámán száján keresztül. (VNGY II. 0504.)

Szerkezeti felépítésüket tekintve megállapíthatjuk, hogy azonos felépítésű énekkezdést tartalmaznak. Az ének elején lakóhelyét említi a hős, mégpedig az esetek többségében viszonylag elég pontos helyrajzi meghatározással. Ezt követi a hős rokonságának — általában csak fiútestvéreinek — felsorolása (egyfajta seregszemle); majd — a Reguly feljegyezte énekekben kivétel nélkül mindig, a Pápay gyűjtéséből közölt anyagban csak a *Bálványhegyfoki ének II.*-ben — a „minő neves fejedelmi nevem nevezik, / minő híres fejedelmi hírem hírelik" kérdés, s erre válaszul a hős saját neve. Ezután ismerkedünk meg az alaphelyzettel, és indul meg a cselekmény. Négy ének végén szó van a hősök „bálvánnyá ülepedéséről", vagyis felsorolják — esetleg utalással a bemutatandó áldozatokra — azokat a helyeket, ahol az illető hősök tiszteletére állított bálványokat tisztelték. Mind a négy (a Reguly feljegyezte *Bálványhegyfoki ének*, az *Obdorszki ének*, *Jeli város éneke* és a *Szoszvaközépi ének)* a feleségszerző típusba tartozik.

Az északi-osztják hősi énekek kivétel nélkül egymenetűek. (A menet olyan nagyobb logikai egység, amely több motívumot foglal magába, s melynek végén a menet elején kitűzött cél teljesül.) A *Szoszvaközépi ének* első olvasásra ugyan kétmenetűnek látszhatik (feleségszerzés, majd a feleség elrablása és visszaszerzése), de mivel, ha a nőrablás nem következne be, az ének tárgya mindössze a hős problémamentes házassága volna, ami aligha állhatna meg önmagában, ezt az éneket is egymenetűnek tartom. Az összes harc és bonyodalom belefér a feleségszerző típusba, a vetélytársakkal vívott harc epizódjába.

Az osztják hősi énekek nem szerveződtek ciklusokba, mint pl. egyes török és mongol népek hősi énekei, ahol egy- és kétmenetű hősi énekek laza összekapcsolásával nagyon hosszú, többszázezer soros ciklusok is létrejöttek. Igen tanulságos, hogy az osztjákoknál még ha egy és ugyanazon énekes egy és ugyanazon hős két kalandját adja is elő, ezeket teljesen különálló énekeknek tekinti, és mindkét esetben előadja a teljes bevezetést, a hős lakóhelyével, rokonaival és a hős bemutatkozásával, tehát a két ének élesen elkülönülő zárt egység marad. Így adta elő Nyikilov Maxim *A fejedelem fölnevelkedésének énekét* és *A fejedelem énekét*, Mikolka (Szelimov Nyikoláj) pedig a *Bálványhegyfoki ének I.* és *II.*-t. Némelyik hősről számos ének szólt, állítólag hét is. (Lásd VNGY II. 752.)

Az elbeszélt harcok indító okait és céljait vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg. A leggyakoribb cél a feleségszerzés. Vagyonszerzésről, ami pedig igen lényeges indíték pl. a török és a mongol hősi énekekben, általában nincs szó. Bár a harcok során természetesen zsákmányt is ejtenek (főleg a nagy értéket képviselő páncélokat), ezt az énekek inkább csak mellékesen említik. Vagyonért (zsákmányért) csak az ellenség támadása (álnok sógorok) típusú énekekben folyik a harc, ezekben is ez csak az idegen ellenségnek a célja, az osztjákok(!) csak védekeznek. A feleség elrablása és visszaszerzése — ami szintén gyakori a török és mongol hősi énekekben — mindössze a *Szoszvaközépi ének*ben fordul

elő, ebben is az a hős rabolja el a főhős feleségét, akinek a lány szülei előzőleg odaígérték.

Az északi-osztják hősi énekekben az események gyakran túllépik egy személy vagy kisebb közösség érdekkörét, és a harcok az egész közösség érdekében folynak. A férjszerző típus harcai eredetileg mind ilyenek lehettek, *A lyukas kőszikla áttörésének énekében* bizonyára viszonylag késői változtatással van dolgunk. Egyébként itt a hős cselekedetéből ha nem is a hősnő rokonságának, viszont az egész osztják népnek származik haszna. A feleségszerző típushoz tartozó, Reguly feljegyezte *Bálványhegyfoki ének*ben az Ob torkolatának mélyebbre ásatása kifejezetten a születendő késő nemzedékek érdekében történik. (Hogy több hal úszhasson fel a tengerből az Obba. Lehetséges, hogy az utóbbi két esetben világteremtési mítoszok motívumai kerültek be a hősi epikába.) Bár igen ellentmondásos módon, de ide kapcsolódik az ellenség támadása (álnok sógorok) típusú két ének is, amennyiben tárgyuk végső soron az idegen támadók elleni védekezés.

Ami a hősök ellenfeleit illeti, a férjszerző és az apai bosszúok típusokba tartozó énekek esetében a harc démonok (ménkek, vichlik, Járványvész-fejedelem) ellen folyik, a feleségszerző, az ellenség támadása (álnok sógorok) és a hős fölnevelkedése típusúakban emberek ellen (a Reguly-féle *Bálványhegyfoki ének* kivételével). A férjszerző és az apai bosszúok típusú énekekben a főhős egyedül harcol, számszerűen nem túl sok ellenféllel; a feleségszerző típusban a lánykérők minden esetben haddal vonulnak fel — az énekek egy része a harcosok számát is megadja, 350—800 főben, aligha nem ez is erős túlzás lehet —, a lányos család is felvonultatja ellenük minden erejét. Seregek küzdenek *Ob falu énekében* és *Az Aranyfejedelemnek ő énekében* is, de az utóbbiban a főhős harcba lépésekor már csak az ellenség oldalán. Az énekekben kísérlet történik a seregek küzdelmének ábrázolására is. A csataleírás a legtöbb esetben egyes párviadalokra esik ugyan szét — tegyük hozzá: mint igen sokszor a világirodalom nagy eposzaiban is —, de pl. az *Obdorszki ének* egy-két helyén igen szépen sikerült. A harcok leírása különben nagyon „modern", „impresszionista", csak az van elmondva, amit az eseményeket elbeszélő főhős személyesen láthatott, illetve tapasztalhatott. A fentiek alapján — figyelembe véve a házasság eltérő módját is — megállapíthatjuk, hogy a feleségszerző és az ellenség támadása (álnok sógorok) típusú énekek más korban keletkezhettek, mint a férjszerző és az apai bosszúok típusúak. Az utóbbiak jóval archaikusabbaknak látszanak. A hős fölnevelkedése típus, amelyben a hős magányosan küzd ellenfeleivel a viszonylag újabbak közé tartozónak látszik, egyelőre azonban nehezen besorolható, már csak azért is, mert egyetlen változatban áll rendelkezésünkre.

A további kutatás feladata lesz — sok más egyéb között — az északi-osztják hősi énekek helyének kijelölése az obi-ugor hősi epikában. A déli-osztják hősi énekekhez képest máris mutatkoznak bizonyos különbségek, de ezek lényeges vagy lényegtelen volta csak a kéziratos gyűjtemények megjelenése után lesz eldönthető. Meg kell majd vizsgálni az osztják és a vogul hősi énekek viszonyát is, amely valószínűleg sokkal bonyolul-

tabb, mint első pillantásra látszik. Vogul anyag elég számottevő áll rendelkezésünkre, de a munkát itt azzal fog kelleni kezdeni, hogy eldöntsük, mi tekinthető hősi éneknek, mi nem. Reméljük, hogy az elkövetkező években minderre sor kerülhet majd.

DEMÉNY ISTVÁN PÁL
Aiud, str. Lenin nr. 11

BIBLIOGRÁFIA

ÉOM=Fazekas Jenő: *Északi-osztják medveénekek*. Debrecen, é.n. (1934).
JUHÁSZ Ferenc: *A legyőzött csillagszőrű bárány* in *Mit tehet a költő?* Bp. 1967
KÉPES=*Napfél és éjfél*. Finnugor rokonaink népköltészete. Az eredeti szövegekből válogatta és fordította Képes Géza. Bp. 1972.
OH=*Osztják (chanti) hősénekek*. Reguly Antal és Pápay József hagyatéka. I. közzéteszi Zsirai Miklós. Bp., 1944; II. közzéteszi Zsirai Miklós. Bp., 1951; III/1. közzéteszi Fokos Dávid. Bp., 1963; III/2. közzéteszi Fokos Dávid. Bp., 1965.
OHl=*Ostjakische Heldenlieder*. Aus József Pápay's Nachlass herausgegeben von István Erdélyi. Bp., 1972.
ONGY=*Osztják népköltési gyűjtemény*. Közzéteszi Pápay József. Bp.—Leipzig, 1905.
VÉRTES=*Hadmenet, nászmenet*. Irtisi osztják mesék és mondák. (Válogatta, fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Vértes Edit.) Bp., 1975.
VNGY II.=*Vogul népköltési gyűjtemény II*. Közzéteszi Munkácsi Bernát. Bp., 1910.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

A GYERMEKNYELVI PERFORMANCIA KÖZÖS VONÁSAI AZ ELSŐ, A MÁSODIK ÉS A HARMADIK NYELV KÖZEGÉBEN

1.1. A nyelv és a beszéd megkülönböztetése, az ami Saussure-nél a „langue" és a „parole"[1] szintű elhatárolás, az Chomsky generatív nyelvészeti koordinátáiban a „kompetencia", azaz a szubjektumnak az általános szabályrendszerről való implicit, intuitív tudása és a „performancia", vagyis a nyelv tényleges egyéni használata az általános szabályrendszernek megfelelően.[2]

Chomsky hangsúlyozza, hogy következetesen végig kell vinni a kompetencia és a performancia megkülönböztetését, ha e két vetületet tanulmányozni akarjuk, hiszen a performancia meghatározásában az egyik döntően közreműködő tényező éppen a kompetencia. A performancia létrejöttét azonban számos, más nyelvi és nem nyelvi tényező is befolyásolja: a beszélő személyi adottságai, a verbo-motorikum sajátosságai, a kognitív és más pszichikai struktúrák, a beszédkörülményeket társadalmilag meghatározó szocio-kulturális-családi-tájegységi-lakhelyi stb. adottságok, és nem utolsósorban maga az iskolai nyelvtanítás.

A generatív nyelvészet vizsgálati tárgyát az elvont nyelvi képesség, a kompetencia alkotja. A nyelvi tudást, mint általános emberi jelleget, egyaránt vizsgálja mind az anyanyelvi, mind más nyelvi közegben. A nyelv tényleges használatának, a beszédtevékenységben realizálódó nyelvnek, az aktívan megjelenő performancia-sávnak azonban még nem körvonalazódott olyan elmélete, mint: a generatív nyelvészet, az egyben kompetencia elmélet. A rendszerezett elmélet síkján még igen keveset tudunk arról a bonyolult folyamatról, hogy a beszélő hogyan használja nyelvi képességét.

A nyelvhasználat első elméleti megközelítéseként még csupán Chomsky feltételezett „pillanat-modelljét" (The formal nature... i.h.) és Yngve operatív szintaxis elemzési modelljét és elméletét tarthatjuk számon.[3]

---

[1] Saussure, de F., *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Bp., 1967.

[2] Chomsky, N., *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, 1965; *The formal natura of language*. In: Lenneberg, E. H.: *Biological Foundation of Language*. New York—London—Sydney, 1967: 397—442; *Topics in the Theory of Generative Grammar*. In: Sebeok, T.: *Current Trends in Linguistics*. III. Hague, 1966; Rovet, N.: *Introduction à la grammaire générative*. Paris, 1967; Fodor, J. A., Garrett, M., *Some reflections on competence and performance*. In: Lyons,, J., Wales, R. J., *Psycholinguistics Papers*. Edinburgh, 1966.

[3] Yngve, V. H.: *A model and an hypothesis for Language Structure*. In: Proceedings of the American Philosophical Society civ. 444—66; *A mélységhipotézis*. In: *A nyelvtudomány ma*. Szerk. Szépe György. Bp., 1973: 441—59.

A performancia kutatásának elméleti problémái jórészt még csak olyan kérdésfeltevések formájában mutatkoznak mint például: — Milyen veleszületett képességek, adottságok és fejlődési folyamatok változtatják át a nyelv nélküli csecsemőt anyanyelvét folyékonyan használó beszélővé, s — tegyük hozzá — a később elsajátítandó nyelvek használójává? — Mit tud spontán módon az, aki folyékonyan beszél egy természetes nyelvet, vagy több nyelvet (Katz[4], Miller[5])?

Azon túl, amit az általános és a gyermeklélektan nyújthat ma a nyelvelsajátítás tényének megértéséhez, a generatív grammatika jelent ösztönző hozzájárulást a korszerű lélektani magyarázó elvek továbbfejlesztéséhez.

A transzformációs generatív grammatika hatására kialakult új pszicholingvisztikai irányzat, amely éppen a nyelvtani szerkezetek felhasználását kutatja (G. A. Miller[6]), az emberi agy generáló (általánosító?) képességével hozza összefüggésbe, hogy egy meghatározott nyelvi rendszer, egy struktúra ismerete már önmagában lehetővé teszi, hogy a beszélő a kezdeti korlátozott mennyiségű nyelvi minta alapján megértsen soha nem hallott nyelvi összefüggéseket, és képes legyen az egyéni beszédtevékenység újabb és újabb megalkotására; hogy rugalmasan használhassa a nyelvet egészen különböző körülmények között. Ebből kiindulva, el kell ismerni, hogy a nyelv grammatikai szabályainak, a mondatoknak sokkal nagyobb szerepe van a beszédtevékenység létrehozásában, mint ahogy eddig egyáltalán feltételezték.

A pszichológusok körében is fokozott érdeklődést kelt, hogy miként vagyunk képesek a kombinatív alapon létrejövő nyelvi produktivitásra. Ezek a nyelvlélektani problémák egészen közel állanak mindahhoz, amit a performancia-elméletek feladatkörébe sorolnak, hiszen a törvényszerű tendenciák keresése szükségszerűen át kell hogy fogja a gyermeknyelvi performancia sajátos szakaszait, s az anyanyelv elsajátítása mellett a kétnyelvűség, a többnyelvűség kialakulását.

Megalapozott tehát Szépe György állítása, amely szerint a pszicholingvisztika „... helyenként mindenevőként viselkedik: elnyelni szeretné a gyermeknyelv kutatását, a nyelvpatológiát, a nyelv és a megismerés kérdéskörét, sőt a szemantikát is. Történtek kísérletek arra, hogy az idegen nyelvek tanítását is bekebelezze. A kommunikáció pszichologiai aspektusának vizsgálata folytán egyes szakemberek az egész emberi kommunikációt hajlamosak — helytelenül — pszicholingvisztikai problémának felfogni."[7]

1.2. Ahhoz, hogy a beszédtevékenységben realizálódó nyelv (nyelvek) az egyre bővülő társadalmi keretben — a családtól, az egykoruak csoportjától, az iskolán és a munkán át a legszélesebb értelembe vett társadalmi kapcsolatokig — egyre jobban betölthesse szerepét, a perfor-

[4] Katz, J. J., *A generatív nyelvészet nyelvfilozófiája*. In: *A nyelvtudomány ma*, ibid.: 285—311.
[5] Miller, G. A., *The Psychology of Communication*. New York—London, 1967.
[6] Miller, G. A., *A pszicholingvisták*. In: *A nyelvtudomány ma*, ibid. 531—59.
[7] Szépe Gy.: *A nyelvészeti diszciplinák és a kommunikációkutatás*. In: *Nyelv és kommunikáció*. Szerk. Szecskó Tamás és Szépe György. Bp., 1969: 127—59.

mancia kutatásának nem lehet kitérnie az első, a második, a harmadik vagy még több nyelv elsajátítási folyamatának tanulmányozása elől.

Réger, 6—8 éves kétnyelvű gyermekek fonológiai és morfológiai szintjének beható vizsgálata, valamint tipikus hibák elemzése alapján megállapította, hogy az első és a második nyelv elsajátításának folyamatát sok szempontból azonos vonások jellemzik.[6]

A szakirodalmi adatok alapján joggal állapíthatjuk meg, hogy az anyanyelvi performanciára éppen úgy, mint a később elsajátítandó nyelvek használatára, a gyermeki fejlődés szakaszai rányomják sajátos jegyüket.

Éppen ezért nem érthetünk egyet azokkal a kellő pontossággal nem differenciáló nézetekkel, amelyek nem tesznek különbséget a gyermekkori, vagy a felnőttek idegen-nyelv tanulásának 6—10 éve között; amelyek nem vesznek tudomást arról, hogy a gyermekkori nyelv-elsajátítás bizonyos fejlődésbe ágyazott folyamat, s stádiumonként éppen a gondolkodás és a nyelv sajátos ötvözetében alakítja ki jellegét.

A jelenkori elméleti lehetőségek keretében, túl az empirikus tapasztalatok összegezésén, fel kell tárnunk a szocializáció egy-egy jellegzetes, sajátos ismérvekkel elkülöníthető szakaszában, a több nyelven is érvényesülő gyermekkori performancia lehetőségeit.

2.1. A kutatást indító kezdeti kérdésfeltevés az volt, hogy az ontogenetikus nyelvfejlődés kisiskoláskori szakaszában van-e a performanciának olyan ismérve, amely egyaránt érvényesül az anyanyelv, a második és a harmadik nyelv használatának mennyiségében és szervezettségi fokában? Milyen általános életkori, és három nyelv iskolai tanításának folyamán milyen jelenségekkel, egyéni sajátosságokkal kell számolnunk.

Továbbá választ kerestünk arra is, hogy a gyermekkorban három, különböző mértékben elsajátított nyelv esetében mi a közös és mi az eltérő akkor, ha a beszédtevékenység produktivitását más és más nyelvi szinten: a szókincs és a grammatikailag szerkesztettség szintjén vizsgáljuk.

A kutatás körébe vont tanulók nyelvhasználati alkotótevékenységének az elemzése az első (magyar), a második (román) és a harmadik nyelv (angol) közegének két szintjére irányult. E három nyelv útján megvalósuló gyermekkori performanciát jelen vizsgálódásunk keretében mennyiségileg, a produktivitás szempontjából elemezzük.

2.2. A generativista nyelvészek és a pszicholingvisták úgy vélik, hogy a nyelvelsajátítás és a nyelvhasználat tényeinek a megértése feltételezi annak ismeretét, hogy a nyelv normális használata a határtalanságon alapul. Miller megállapítja, hogy: „Az igazi pszicholingvisztikai problémák föl sem merülnek addig, amíg a kutató a mondat problémájával nem találkozik, mivel csak ekkor válik nyilvánvalóvá a nyelvi produktivitás jelentősége... bár a produktivitás már az egymástól elszigetelt szavak szintjén is jelentkezhet, de itt még nincs döntő szerepe. A mondatok esetében viszont a produktivitás a szó legszorosabb értel-

[6] Réger, Z., *Közös törvényszerűségek az anyanyelv-elsajátítás és a gyermekkori idegennyelv-elsajátítás folyamatában.* MNy. (1975) 3:343—51.

mében korlátlan." (A pszicholingvisták ... i.m. 533.) Ezt bizonyítja az is, hogy minden nyelvnek vannak olyan eszközei, amelyek felhasználásával a tetszőlegesen bonyolult mondatok sokasága megszerkeszthető.

Ha ez így van, akkor a több nyelv közegében megvalósuló gyermekkori performancia produktivitásának, éppen a mérhetőség érdekében, bizonyos mesterséges keretet kell szabni. A kutatási feltételek között célszerűnek mutatkozott a beszédtevékenység szemantikai körének és időtartamának a leszűkítése (a próbák időtartama 5 percre korlátozódott). Így a megközelítően azonos feltételek között kialakított nyelvhasználati minták egybevethetőkké válnak, kiinduló pontként szolgálhatnak a több nyelv közegében megvalósuló performancia törvényszerű tendenciáinak a feltárásához. A jelenség mérhetősége céljából, a végtelen lehetőségű gyermeki performanciát a beszédtevékenység szabályozásával szorítottuk azonosnak tekinthető kommunikációs keretbe.

2.3. A nyelvhasználati mintavétel érdekében kiválasztott 9—10 éves gyermekek csoportját, a IV. elemi osztályt, három különböző iskolai évben (1972—1973, 1973—1974, 1974—1975.) végző tanulók alkották. A municípium 11. számú líceumának 102 kisiskolása esetében az egyetlen közös tényezőt az iskolai nyelv-tanítás jelentette. Az anyanyelv, a román és az angol nyelv tantervi előírásait más és más tanító, illetve tanár vezetésével sajátították el a tanulók.

A magyar tannyelvű elemi szintű oktatási folyamatba a román nyelv az I, az angol pedig a II. osztálytól kezdődően lépett be, heti 5—6 órában. Ez érvényben maradt a IV. osztály befejezéséig, a felmérések időpontjáig.

A három nyelv tanulására fordított óraszám pontos meghatározása gyakorlatilag lehetetlen. Ezt megnehezíti a tanulók beszélő, több nyelvű környezetének a változatossága, valamint az esetleges magánórák száma.

2.4. A lexéma szintű nyelvi produktivitás megnyilvánulására a szabad szókapcsolásos próba nyújtott keretet. Ismeretes, hogy a szabad asszociációs próba olyan mesterséges beszédhelyzetet teremt, amely az utasításnak megfelelően, a kivetítés szempontjából különálló, összefüggéstelen lexikális anyagot kell hogy eredményezzen. Az így aktualizált szókincs azonban mindig valós, reális tartalmakkal telített nyelvi anyaga a vizsgált személynek.[9] E módszer széles körben használt a szellemi fejlettség szintjének a megállapítására, de meglehetősen gazdag más pszichológiai, pszichiátriai, igazságügyi vonatkozásait bemutató irodalma is.

Vizsgálódásunk rendjén, a tanulók lexéma szintű produktivitásának azokra a mutatóira, amelyek az első, a második és a harmadik nyelv szókincsének mozgosíthatóságát mutatták, nem öncélúan volt szükség. Ezek csupán összehasonlító anyagot szolgáltattak a mondatszintű beszédtevékenység elemzéséhez.

A tanulóknak a grammatikai szervezettség szintjén vizsgált írott nyelvi tevékenysége során három megszorító szempontnak

[9] Oléron, G., Segui, J., Leurs, A., *Activites mémoriques et nature linguistique des association*. Bull. de psychol. (1969—1970) 17—18: 1045—1059.

kellett eleget tenni: a) A tanulók a vizsgálatvezetőtől megjelölt hívószóval (stimulus szóval) az illető tárgykörben maradjanak, b) a hívószót minél több mondatba szerkesszék be és c) az időkorlátozás miatt a feladatot gyorsított tevékenységgel oldják meg.

A stimulus szó, amelynek a segítségével a tanulóknak minél több mondatot kellett megalkotniuk, mind a három nyelv esetében számukra hozzáférhető tárgykört jelölt. Az anyanyelven megadott hívószó *a repülőgép*, a román nyelvi mondatok megalkotására a *mașina* szó szolgált és az angol mondatok szerkesztésére ösztönző stimulus szó a *the train* volt.

Mindhárom iskolai évben azonos volt a próbák nyelvenkénti sorrendje. Az anyanyelvi próbát az angol, majd a román nyelvi követte. Számoltunk azzal a sorrendi hatással is, ami az első próbák szokatlanságából adódóan némi teljesítménycsökkenést eredményez, a harmadik feladatmegoldási helyzetben létrejövő performanciával szemben. Az utóbbi már a tapasztalatok átviteléből származó helyzeti előnnyel valósul meg.

A nyelvhasználati mintául szolgáló beszédtevékenységre a tanulókat megfelelő motivációs serkentéssel, a megszokott iskolai körülmények és célok felhasználásával mozgósítottuk.

2.5. Az első, a második és a harmadik nyelv kisiskoláskori igénybevételekor a lehetséges produktivitást írott nyelvi formában rögzített teljesítmények alapján elemezzük.

A nyelvhasználati alkotótevékenység lexéma szintű produktivitásának mutatóit a különálló, valamint a mondatokba foglalt szóképek száma alkotja. A mondat szintű produktivitás mérőszámait a tanulónként megszerkesztett mondatok mennyisége, valamint a mondatok terjedelmére és számára is utaló hányados képviseli.

2.6. A kutatás körébe vont tanulóknak anyanyelvi „tételes" tudását tantárgytesztekkel mértük. Az általános iskola IV. elemi osztályának anyanyelvi tanterve alapján kidolgozott 10 teszt a helyesírási-nyelvtani tárgykört fogta át.[10] A tanulók feladata mindenik részpróbán belül fokozatosan nehezebbé vált. A nyelvi ismereteket és készségeket egyre nagyobb önállósággal kellett újabb és újabb összefüggésekben felhasználni. Tantárgy-tesztjeink — többek között — éppen ebből a szempontból térnek el a magyar nyelv oktatásában máshol használatos feladatlapoktól.

A tanulók logikus gondolkodásának fejlettségi szintjét, az általános intelligencia egyik leglényegesebb összetevőjét Raven színes progresszív mintatesztjével (36 próba) határoztuk meg.[11]

3.1. A lexéma szintű nyelvi produktivitás mennyiségi mutatói a magyar, a román és az angol nyelv szókincsének tanuló-

[10] Réthy E., Farkas M.: *Ismeret- és készség-mérő tesztek. Helyesírás-nyelvtan az elemi iskola IV. osztálya számára.* Cluj-Napoca, 1974. A tíz tantárgyteszt összesen 49 feladatot jelent, 308 megszerezhető ponttal. Réthy Éva a próbákat összesen 113 IV. osztályos tanulóval végeztette el a municípium 11. számú, valamint a Brassai Sámuel Líceumban.

[11] Raven, J. C.: *Coloured Progressive Matrices Sets A, AB, B. For use with young Children and old people, for anthropological studies and for clinical work.* London, 1965.

kénti használatakor, az elemibb szintű performancia pontos mércéjét jelentik.

Ezen túlmenően azonban, a gyermekkori írott nyelvi tevékenység egész csoportra érvényes produktivitásának mutatóit kerestük, amit a nyelvhasználati mintákra is legjellemzőbb középértékek súlypont helyzete fejez ki. Az átlagok, az általános irányulásnak, a performancia törvényszerű tendenciáinak matematikai statisztikai igazolását tükrözik, természetes kiegészítőikkel, a szélső értékekkel, az ebben az életkorban lehetséges nyelvhasználati alkotókészség alsó és felső határainak a megvonásával.

Kisiskolásaink a szabad asszociációs próba folyamán aktualizált szókincse nyelvenkénti átlagainak az egybevetése azt mutatja, hogy a lexéma szintű performancia az anyanyelv, a második és a harmadik nyelv közegében egymást egészen megközelítő mennyiségben jelentkezik. A tanulók így felszínre hozott szókincsének skálája, súlypontjában a lexémák 51,44—59,35 átlag értékét tárja elénk (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat

A szabad szókapcsolásos próba során felidézett szókincs mennyiségi mutatói
(időtartam = 5')

Mérőszámok / Nyelvi közeg	Középérték	Szélső értékek
Magyar	55,93	12— 94
Román	59,35	29—105
Angol	51,44	18—118

A további kérdés az, hogy a szókép egységekben kifejezett nyelvhasználati produktivitás hogyan módosul akkor, ha az elemibb szintű nyelvi anyag felhasználásának a tényleges beszédtevékenységben, a nyelvtani szervezettség szintjén kell megvalósulnia. A három nyelv birtoklásának fokától függően, mi jellemzi a lexéma szintű gyermeknyelvi produktivitást, ha nem szabad szókapcsolásos beszédhelyzet, hanem stimulus szó mozgósítja a szókincset, a közléstartalmakat? A jelenséget a 2. táblázatba foglalt számszerű mutatók alapján értelmezhetjük.

Az átlagsúlypontok ez esetben is határozottan arra mutatnak, hogy a szóképek a grammatikai szabályoknak megfelelően megszerkesztett mondatokban is olyan mennyiségi, olyan gyakorisági tendenciával jelentkeznek, mint a szabad asszociációs próba vonatkozásában, az izolált szavak aktualizálásakor. A mondatokba foglalt szóképek középértéke az első, a második és a harmadik nyelv mondat-egységnyi szerveződésekor, egyaránt a már ismert zónában jelentkezik: 53,75—58,71.

2. táblázat

A mondatszerkesztés szintjén, hívószóra felidézett szóképek mennyiségi mutatói
(időtartam = 5')

Mérőszámok / Nyelvi közeg	Középérték	Szélső értékek
Magyar	53,75	14 — 84
Román	55,42	25 — 103
Angol	58,71	9 — 168

A tanulók írott nyelvi performanciájának lexéma egységekben kifejezett mérőszámai olyan általános nyelvhasználati tendenciára utalnak, amelyek felszínre kerülnek mind az alacsonyabb, mind a magasabb nyelvi szinteken megvalósuló beszédtevékenységben. A jelenség analitikus nyomon követésének eredményeként körvonalazódott a performanciának az a sajátossága, hogy ebben az életkorban, még a különböző mértékben elsajátított nyelvek esetében is a produktivitás szó-egységnyi és -szintű mutatói egészen hasonló teljesítményt jelölnek. A három nyelv lexéma szintjén, a nyelvhasználati alkotótevékenység, függetlenül a beszédtevékenységet irányító szabályozások számától, a próbák jellegétől, ebben az életkorban, a tanulóknak ezen a képzettségi fokán, mindig ugyanabban a mennyiségi zónában jelentkezik. A lexéma-egységekben mért nyelvhasználati produktivitás, mind az elszigetelten kivetített szavak, mind a nyelvtanilag megszerkesztett egységekben felhasznált szavak mennyisége tekintetében, mindig egymáshoz egészen közel álló terjedelemben nyilvánul meg.

A gyermekkori nyelvhasználatnak ez a jellegzetessége további magyarázatot igényel, hiszen amint azt Apreszjan—Zsolkovszkij és Melcsuk megállapította, az anyanyelv-elsajátítás nem irányul a céltudatos szókincs-tanulásra, s a szókincs-tanulás az idegen nyelvek oktatásában nem alapul olyan szervezett, módszeres munkán, mint például a nyelvtan tanítása.[12]

Az adatok alapján egészen nyilvánvaló, de oktatás-lélektani szempontból további implikációkkal jár, hogy a két különböző jellegű és nyelvi szintű performanciát igénylő helyzetben, a szavak mennyiségének az átlagai mind a másodlagosan, mind a harmadlagosan elsajátított nyelv esetében, az anyanyelven igénybe vett lexémák mutatói körül mozognak.[13]

[12] Apreszjan, J. D., Zsolkovszkij, A. K., Melcsuk, I. A.: *A szókapcsolatok sokoldalú vizsgálatáról.* In: *A nyelvtudomány ma*: 325—45.

[13] A tanulók beszédtevékenységében felhasznált szóképek egységnyi számbavételét, azok fogalmi jellege indokolja. Ennek ellenére relatív mutatók, hiszen a magyar, a román és az angol nyelvben az 1—3 fonéma-graféma egységnyi, jelentéssel bíró szavak gyakorisága igen különböző. Relatív mutatók azért is, mert a szóképek korántsem egyenértékűek a ténylegesen bennük rejlő, elemibb nyelvi anyag szempontjából.

3.2. A grammatikai szervezettség szintjén megvalósuló írott nyelvi tevékenység során a tanulók performanciáját mennyiségileg értékelő mondat-egységek átlagai is szabályszerűséggel jelentkeznek. A gyermeknyelvi performancia mondatszintű produktivitásának átlag- és szélső értékeit a 3. táblázat ismerteti. Mindhárom nyelv vonatkozásában — az eleve megszabott tárgyköri és időszabályozás szerint — megvalósuló mondatszintű performancia átlagai egymástól alig eltérőek.

3. táblázat

A hívószóval megszerkesztett mondatok mennyiségi mutatói
(időtartam = 5')

Mérőszámok / Nyelvi közeg	Középérték	Szélső értékek
Magyar	10,02	5–21
Román	11,44	4–22
Angol	10,57	3–18

A nyelvtani szabályoknak megfelelően szervezett beszédtevékenység mennyiségi jelentkezésében tehát az átlag-súlypontok nem mutatnak lényeges különbséget, függetlenül attól, hogy a performancia az anyanyelven, illetve román vagy angol nyelven jött létre.

Figyelembe véve, hogy a szóstatisztikának a morfológiai, grammatikai, szemantikai szintek vizsgálatával való összekapcsolása, már járt utat jelent (Jesselson, Kučera-Francis, Papp, Deme stb.), ez a gyermeknyelvi produktivitás mostani vizsgálatában is felhasználhatónak bizonyult. Meggyőződhettünk arról, hogy a mondat legalapvetőbb mutatóit, a nyelvtani kategóriák lényegét szóstatisztikai módszerekkel is meg lehet közelíteni. A mondatokba szerkesztett szavak száma szerint kifejezhető a különböző hosszúságú mondatok gyakorisága.

Kisiskolások grammatikai szintű nyelvhasználati alkotótevékenységének az elemzésekor, legalábbis az elemzés mennyiségi szakaszában, célszerűnek bizonyult olyan mutatók kiszámítása, amelyek utalnak a mondatokba szerkesztett lexikális anyag terjedelmére és a mondatok számára is. Kísérleti személyenként a szóképek-mondatok hányadosa utal erre az összefüggésre, vagyis a lexéma réteg szemléma rétegbe való átstrukturálódásának folyamatára.

A szó-mondat hányadosok mindenik tanuló esetében, sajátos egyéni mutatói annak, hogy a nyelvtani szinten megvalósuló produktivitás milyen fokot ér el az első, a második és a harmadik nyelv használatakor (lásd az 1. ábrát). E hányadosok szembetűnően mutatják mindenik tanuló esetében, a kérdéses nyelvek használatában a grammatikai szintű produktivitást.

Az így kiemelt mutatók, a kutatás körébe vont mindenik tanuló esetében, igen szemléltetően, mintegy tipologizálva tükrözik, hogy milyen egyéni performanciában valósul meg a vizsgált nyelvek használata.

A mondat-szintű nyelvhasználati alkotótevékenység csoportértékű statisztikai mutatói ebben az összefüggésben is olyan tendenciáról tanúskodnak, amelyek a lexéma-egységnyi gyermeknyelvi produktivitásban is megmutatkoztak: a mondatok terjedelmére is utaló szó-mondat hányadosok középértéke a magyar nyelv esetében 5,13, a román nyelv használatakor 5,03, és az angol nyelvi közegben 5,50. A gyermeknyelvi produktivitás tehát, a három nyelv használatakor, a mondatok száma és terjedelme összefüggésében, ebben az életkorban és ezen a nyelvoktatási fokon átlagértékeiben egymáshoz egészen közelítő.

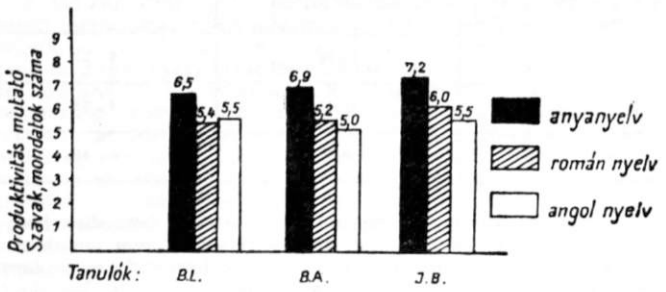

1. ábra. A mondatok terjedelmének mutatói az első, a második és a harmadik nyelv esetében.

3.3. A tanulók nyelvhasználati alkotótevékenységének az egész csoportra érvényes mutatói, a középértékek, a jelenségnek alapvető tendenciáját mutatják ugyan, de ez csak egyetlen sajátosságára utal.

Az a tény, hogy a kisiskolások performanciájának a mérőszámai mind a lexémák, mind a nyelvtani szerkesztettség szintjén egészen hasonló átlagokban jelentkeznek, ez korántsem azt jelenti, hogy a három nyelv használata egysíkú folyamat. Az egyéni performancia-különbségekre utalnak a táblázatokon feltüntetett szélső értékek is. Ezzel azonban csupán a legjobb és a leggyengébb teljesítményt adtuk meg.

Arra, hogy a tanulók nyelvhasználati produktivitása szempontjából milyen fokú a homogeneitás, vagy hogyan tér el az általános tendenciától, a második centrális momentum hívja fel a figyelmet: a szórásnégyzet (δ^2). A három nyelvet használó tanulók egymáshoz viszonyított helyzetét, az átlagoktól való eltérést ugyancsak olyan megbízható statisztikai mutató jelzi, amely kizárja a véletlenszerű adatokat, mert a középértéktől való eltérések hatványát veszi figyelembe.

A varianciák nyelvenként és nyelvi szintenként rendkívül érzékenyen mutatják az első, a második és a harmadik nyelv elsajátításának

és használhatóságának azt a fokát, amelyre a tanulók eljutottak (l. a 4. táblázatot). Emellett azonban továbbra is jelzik mindenik nyelv esetében a nyelvhasználati produktivitás általános tendenciáját.

4. táblázat

A tanulók nyelvhasználati alkotótevékenységének a produktivitásában mutatkozó szórás (σ^2)

Nyelvek	Nyelvi szintek		
	lexéma	grammatikai	szó/mondat hányados
Magyar	3121	102,08	70,26
Román	3043	13,10	0,46
Angol	2972	6,94	1,35

Adataink arra utalnak, hogy ahol a szórás-négyzetek nagyok, ott igen különböző a tanulók egymáshoz és az átlag-súlyponthoz viszonyított írott nyelvi teljesítménye és viszont, tudniillik a szórások mérőszámainak a nagysága jellemző magára a különbségek mértékére is.

Általános érvénnyel bontakozik ki, hogy a tanulók közötti különbségek éppen az anyanyelv használatakor a legnagyobbak. A gyermeknyelvi produktivitásnak e statisztikai mutatói közvetlenül utalnak azokra az igen eltérő környezeti feltételekre, a tényleges gyermeki adottságokra s a nyelv sűrítette egyéni tapasztalatokra, amelyeket a nyelv segítségével megőriz és beszédhelyzetekben kivetít.

A szórás alacsonyabb értékei, egymáshoz jobban közelítő performanciára utalnak, különösen a második és a harmadik nyelven megalkotott mondatok számát és terjedelmét illetően. Egyben azt is jelentik, a korlátozottabb lehetőségekkel megvalósuló gyermekkori nyelvhasználat statisztikai mutatói.

Egy másik általánosan érvényesülő jelenség, hogy a szórás mutatószámai — a grammatikai szintű nyelvhasználattól eltérően —, éppen e három nyelv lexéma szintű használatakor a legnagyobbak. Meglepő, hogy a különbségekre utalás mellett, a varianciák mind az első, mind a második, mind a harmadik nyelv esetében éppen a szókincs mozgósíthatóságában jelentenek közelebbi értékeket. Ez az a nyelvi szint tehát, amelyen a gyermekkori performanciának a mennyiségi mutatói először jeleznek nivellálódási tendenciát a három nyelv használatában. A grammatikai szintű produktivitás esetében viszont jelentősen csökken a szórás éppen attól függően, hogy a második, vagy a harmadik nyelven megvalósuló beszédtevékenységre vonatkoznak.

Kutatási adataink a mennyiségi mutatók alapján arra is rávilágítanak, hogy az egyes nyelvi szintek közötti kapcsolat bizonyos eltolódásokkal jelentkezik. Mindez a lélektani vizsgálatokkal szemben azt a követelményt támasztja, hogy a verbális intelligenciát a maga strukturáltságában szemlélje és értékelje. Ez azért is fontos, mert meglehetősen elterjedt a gyakorlatban a csak szókincs-próbák használata (Crichton, Mill-Hill, Zazzo, vagy Wechsler önállósított szókincs tesztje és mások).

A verbális intelligenciából csak az utánmondási készség vizsgálata (Binet-Simon), vagy csak mondatkiegészítési, szöveg-megértési feladatok végeztetése (Lahy, Ebbinghaus stb.). Nyilvánvaló, hogy nem lehet teljes értékű csupán az alacsonyabb vagy magasabb nyelvi tevékenység dekódolása.

3.4. Az első, a második és a harmadik nyelv használatában mérhető tanulói performancia további statisztikai ellenőrzése egészen szoros lineáris összefüggésben világítja meg a nyelvhasználati stratégiákat. Ez egyaránt érvényes a három nyelv alacsonyabb és magasabb szintjén nyomon követett tanulói teljesítményekre. A nyelvek használatának minden vizsgált vonatkozásában pozitív értékű, magas fokon szignifikáns lineáris kapcsolatot bizonyítanak a korellációs együtthatók. E tömegjelenségként is hitelesnek bizonyult összefügégeskre már korábbi közleményeinkben is rámutattunk, jóllehet az adatok csupán egy-egy osztálynyi tanuló teljesítményére vonatkoztak.[14]

A három nyelv lexémáinak a használatában körvonalazódott kisiskoláskori performancia összefüggéseit Spearman rangkorellációt mutató eljárásával ellenőriztük:

$$\left[\rho = 1 - \frac{6\,\Sigma d^2}{N(N^2 - 1)}\right].$$

A teljesítmények közötti összefüggéseket igazoló rangkorellációs együtthatók a következők:

— Az anyanyelv, vagyis az elsődlegesen elsajátított és a másodlagosan tanult nyelv szókincsének az aktív uralma közötti kapcsolatot a $\rho = .73$ jelzi.

— Az első és a harmadik nyelv lexémáinak a mennyiségi felidézhetőségére utaló rangkorellációs együttható értéke valamivel kisebb, $\rho = .65$, de gyakran ez is szignifikáns.

— A második és a harmadik nyelv aktualizált szókincse közötti kapcsolat olyan szorosnak bizonyult ismét, mint az első és a második nyelv szókincse viszonyában $\rho = .73$.

A tanulók lexéma használatának statisztikai ellenőrzése megerősíti azt a feltevést, hogy a változók között, az első, a második és a harmadik nyelv szókincsének a felidézhetőségében erős lineáris kapcsolat érvényesül.

A kisiskolások megvizsgált grammatikai szintű produktivitásának az összefüggéseit mind a három nyelv vonatkozásában a Bravis—Pearson

$$r = \frac{\left(\Sigma x^2 - \frac{T_1^2}{N}\right)\left(\Sigma y^2 - \frac{T_2^2}{N}\right)}{\Sigma xy - \frac{TT}{N}}.$$

[14] Farkas M., Réthy É.: *Relaţia dintre nivelul mintal şi capacităţile lingvistice (limba maternă, limba română şi limba engleză) la elevii din clasa a IV-a a şcolii generale.* Al doilea Colocviu Naţional de Pedagogie, Bucureşti, 1972; Farkas M.: *Productivitatea limbajului, în trei limbi diferite, ca expresie a aptitudinilor verbale la şcolarii mici.* Sesiunea ştiinţifică a cadrelor didactice, Univ. „Babeş—Bolyai" Cluj-Napoca, 1976.

teljestímény-kapcsolatot meghatározó statisztikai módszerrel ellenőriztük:

A performancia közötti szoros lineáris kapcsolatot mindig a magas, szignifikáns összefüggések zónájában jelzik a korrelációs együtthatók:

— Az anyanyelv és a második nyelv grammatikai szabályainak az alkalmazásával létrejött teljesítmény kapcsolatát a r = .85 mutatja.

— A második és a harmadik nyelv mondat-szinten szervezett használata közötti lineáris összefüggést ugyancsak magas koefficiens tünteti fel: r = 81.

— Az anyanyelv és a harmadik nyelv grammatikai egységekbe szerkesztése közötti kapcsolatot mutató korellációs együttható: r = .84.

A gyermeki fejlődésnek ebben a szakaszában, e nyelvek tanításának fent vázolt keretében, a tanulók mondatokba szervezett nyelvhasználata — jogos feltevésünk szerint — egyesíti a nyelvi kompetenciát, azt, amit a beszélő „intuitive" tud, valamint magában foglalja a nyelvre vonatkozó „tételes" ismereteket, azokat az ismereteket és kialakított készségeket, amelyeket a módszeres nyelv-oktatás folyamán lehet elsajátítani. Az alap ugyanakkor az egyéni adottságokban keresendő, hiszen amint arra a korellációs együtthatók rámutatnak, az, aki produktívabb az anyanyelv különböző szintjein elvárt beszédtevékenységben, annak nagyobb a teljesítménye a második és a harmadik nyelv használatakor is, és viszont.

3.6. A tanulók anyanyelvi grammatikai szintű produktivitása és az anyanyelvre vonatkozó „tételes ismereteik" szintje közötti összefüggést kerestük azoknál, akik a 10 tantárgyteszt feladatait megoldották. E két teljesítmény közötti kapcsolat statisztikailag elhanyagolhatónak bizonyult. Szoros lineáris összefüggés csupán egyetlen részteszt eredményei („Mondatfajták, írásjelek") és a megszerkesztett mondatok száma között mutatkozott, rangkorellációs együttható ρ = .80.

A vizsgálat körébe vont tanulóknak ezzel a részteszttel mért tételes tudása és tényleges mondatalkotási készsége között azonban az esetek 33,33%-ban bizonyos teljesítménybeli eltolódással kell számolni. A mondatszintű nyelvhasználati alkotótevékenységnél a tudásszint magasabbnak bizonyult. Ebből az következik, hogy a nyelvre vonatkozó szabályismeret még nem elegendő ebben az életkorban a gazdagabb beszédtevékenységhez.

3.7. Kisiskolásaink értelmi szintje és nyelvhasználati alkotótevékenysége közötti kapcsolatot, a kutatási adatok két vonatkozásban világították meg: a) Azok a tanulók, akik jobbak a logikus gondolkodási műveleteket igénylő lélektani próbák megoldásában, azok uralják jobban az anyanyelvre vonatkozó „tételes" ismereteket is, és viszont. Ezt igazolja a teljesítmények közötti magas fokon szignifikáns korellációs együttható, r = .84; b) a Raven tesztfeladatok megoldásának foka és a megszerkesztett mondatok terjedelme között azonban csak alacsonyabb korellációs övezetben mutatkozott összefüggés: r = .56, amely csak néha szignifikáns.

Az általános értelmesség és a mondatok hosszúsága közötti szintkülönbségre más felmérési adatok is utaltak (UNESCO közlemények). Mindebből az következik, hogy a gyermeknek már ezen az iskolázottsági fokán, a nyelvtani szimbólum-rendszer használata szorosabb kapcsolatban van a logikus gondolkodási folyamatokban is implikált pszichikai tényezőkkel, mint a mondatszintű produktivitással, a bőbeszédűséggel.

3.8. Az első, a második és a harmadik nyelv közegében létrejövő kisiskoláskori nyelvi produktivitás mennyiségi mutatóit elemezve, egyben bizonyos nyelvszociológiai ténymegállapításokhoz is adalékokat nyújthatunk.

A Bernsteintól[15] és Lawtontól[16] eredő tétel lényege az, hogy a tanulók beszédtevékenységében mutatkozó különbségek a család előnytelen vagy előnyös szociális helyzetének a lenyomatai. Ez az angol társadalmi osztálytagolódás, rétegződés talaján kialakult iskola magasabb osztályaiban is fellelhető, mintegy stagnáló nyelvhasználati állapotként.

Nincs okunk kételkedni e megállapításokban, jogos hiányérzetet kelt viszont az, hogy a jelenség jobbára csak szemléltetett, de statisztikai adatokkal meg nem erősített. A másik nyitott kérdés a hátrányos helyzettől meghatározott nyelvhasználat (korlátozott kód, kidolgozott kód) módosíthatósága irányában végigvitt gondolatmenethez kapcsolódik.

Adataink nagy statisztikai megbizhatósággal utalnak arra, hogy kisiskolások nyelvhasználati alkotótevékenysége miképp nivellálódhat bizonyos nyelvi szinteken, a nyelvek iskolai tanulásának folyamatában, az ontogenetikus nyelvfejlődés egy jól körülhatárolható szakaszában. A sajátosan kiszélesített nyelvtanítási keretben, a viszonylag korai intenzív nyelvtanítás során, az iskola performanciát alakító szerepe túlnőhet a gyermek beszédtevékenységét meghatározó korábbi környezeti hatásokon.

A három nyelv használatában mutatkozó lexikális és grammatikai szintű gyermeknyelvi produktivitás egy irányba mutató mérőszámai, egyben a tanulók performanciájának eredmény-jelzői s a további lehetőségek felvillantói.

4. Kisiskolások performanciájának a nyomon követése az első, a második és a harmadik nyelv közegében, a szókincs és a mondat szintű nyelvhasználati alkotótevékenység mennyiségi mutatói alapján, felszínre hozta azt a törvényszerű tendenciát, hogy a tanulók képesek azonos terjedelmű szókincs mozgósítására, azonos mennyiségű és terjedelmű mondat megszerkesztésére mind a három nyelven.

A kutatás során felhalmozott nyelvhasználati minták elemzése, a gyermeknyelvi produktivitás olyan mutatóit eredményezte, amelyek azt igazolják, hogy a nyelvhasználat kialakításában az iskola szerepe túlnőhet a családénál. Ebből az is következik, hogy a gyermek nyelvi tevékenységében is megmutatkozó szocializálódási folyamatban milyen fontos, ha ugyan nem éppen egyik leglényegesebb meghatározó tényező lehet az iskolai keretben megvalósított nyelv-oktatás. A jelenség magyarázatát

[15] Bernstein, B., *Language and Education*. London, 1970.
[16] Lawton, D., *Társadalmi osztály, nyelv és oktatás*. Bp., 1974.

csak az teljesítheti ki a továbbiakban, ha a gyermekek nyelvi kompetenciáját-performanciáját a pszichikum fejlődésének általános érvényű folyamatában, az egyéni képességek egész rendszerében szemléljük.

FARKAS CS. MAGDA
Universitatea „Babeş—Bolyai",
Centrul de Ştiinţe Sociale
Cluj-Napoca, str. Republicii nr. 24

PARTICULARITĂŢI COMUNE ALE PERFORMANŢEI LIMBAJULUI COPIILOR PRIVIND ÎNSUŞIREA PRIMARĂ, SECUNDARĂ ŞI TERŢIARĂ A LIMBILOR

(Rezumat)

Pornind de la delimitarea conceptelor de competenţă şi de performanţă ale gramaticii generativ-transformaţionale, s-a cercetat productivitatea performanţei unui număr de 102 elevi (în etate de 9—10 ani), la nivelul lexemelor şi cel al limbajului gramatical organizat, conform regulilor gramaticale ale limbilor maghiare, române şi engleze.

Analiza cantitativă a indicilor performanţei elevilor, precum şi verificarea statistică a datelor obţinute, au conturat tendinţele comune privitoare la volumul reactualizării vocabularului şi la productivitatea limbajului la nivelul gramatical; s-a evidenţiat importanţa procesului de învăţare a limbilor, ca problemă sociolingvistică, în condiţiile noastre.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

A TÁRGY ÉS A TÁRGYAS SZÓSZERKEZET A MAROSMAGYARÓI NYELVJÁRÁSBAN*

A mellék mondatrészek rendszerezését leíró nyelvtanaink aszerint tárgyalják, hogy milyen alaptaghoz kapcsolódnak, milyen szófajtával fejezhetők ki, hogyan viselkednek alaki szempontból, milyen fajtáik vannak, illetőleg melyek az egyeztetési lehetőségeik és alakult-e velük vagy nélkülük kihagyásos szószerkezet. Mindezek a szempontok érvényesíthetők a nyelvjárásokban, így a marosmagyarói nyelvjárásban is a tárgy és a tárgyas szószerkezet vizsgálatában és bemutatásában. Helykímélés céljából azonban jórészt csak azokat a vizsgálódási szempontokat veszszük ezúttal külön-külön sorra, amelyekben a nyelvjárás — megfigyelésünk szerint — valamilyen eltérést mutat az irodalmi nyelvi állapothoz viszonyítva akár szerkezeti-jelentéstani, akár megterheltségi vonatkozásban. Egyébként megelégszünk a jelenség meglétére való utalással.

1. A tárgy azok közé a mellék mondatrészek közé tartozik, amelyek viszonylag kevésbé sajátos viselkedésűek a magyarói nyelvjárásban. Így alkotható tárgyas szószerkezet igei, igenévi és *-ás, -és* képzős cselekvést kifejező elvont főnévvel, ugyanúgy mint az irodalmi és a köznyelvben. Az ige mint alaptag állítmány a mondatban: **Ehasztam** *a bàrnyukat.*[1] Az igenévi alaptag viszont lehet alany: *It szabad tehenęt* **legèltetni**; valamely más tárgy: *Szeretnék egy bàrnyut* **venni** *a vásárbų*; határozó: *Menyüng disznyót* **venni** *szambatann*; az igenévvel kifejezett jelzői alaptag rendszerint befejezett melléknévi igenév: *Asz hábarut* **járt** *ember vót. A fakságat* **visèlt** *ember kœnnyebben megrakkan.* Viszont az irodalmi nyelvben gyakori be nem fejezett melléknévi igenévi alaptagú szerkezet helyett csaknem kivétel nélkül jelzői mellékmondatot alkotnak, melyben az igenevet ragozott igealak váltja fel: *Az a gyèrmek, amejik a szülejit szereti, szòfogado.* Az irodalmi nyelvi megfelelője: *A szüleit szerető gyermek szófogadó.* De a beszédhelyzettől, illetőleg a szövegösszefüggéstől meghatározottan mondat értékben állhat a tárgy szószerkezeti alaptag nélkül is, akárcsak az irodalmi és köznyelvben. Közömbös tartalom kifejezésekor az előző mondatban kitett igei elemet nem ismételik meg, és emiatt marad el az alaptag. Például: *Hány osztájt jártál? Oetoet* vagy *hatat. Mejik napat vállasztattad? A hetfüt. Kit hivu ánygyod? Minyát*, azaz Mihályt hívja. A tulajdonnéven, köznéven, számnéven kívül bármelyik szófajta betöltheti a tárgy szerepét főnévi értelemben használva. Így lehet *-ik* végű vagy más névmás: *Mejiket keresed? A kissebbiket. Kit várnak azak?*

---

* Részlet egy készülő nyelvjárási monográfiából

[1] A szövegben mindig a tárgyas szószerkezetet emeljük ki.

Ingemet. Hányat kaptá meg? Mindëggyiket vagy Az egyisszet. Asztat a sak jàjt [ti. megúnja az ember]. Érzelmi telítettséget, csodálkozást vagy főként felháborodást, bosszúságot kifejező felkiáltó mondatokban, káromkodásokban ugyancsak gyakori a kihagyásos tárgyas szintagma. *Hű, az ànti-istenit, hunnet kerül ide a vitéz úr! Ëj, az ántiját! A kutya istenit!* vagy *A kutya istenit nekije*, illetőleg *neki! Ëj, az istenedet!* És ilyenkor rendszerint nem is lehet pontosan kiegészíteni a szerkezetet.

2. Alaki szempontból a tárgy mindegyik fajtája, az irány-, eredmény- meg a határozói értékű tárgy lehet jelölt vagy jelöletlen.

a) A jelölt tárgyas szószerkezetek

1.0. Az irodalmi nyelvi használattal megegyező tárgy lehet előhangzós vagy előhangzó nélküli szóalak. *Kati,* **hazd** *ide má aszt a naty kést! Rábarult a fijura [ti. az édesanya],* **cсszecsókàlták** *ëgymást.* **Elénekèlte** *eszt a nótát. Itt* **élik le** *világjakat.* Hangalakbeli változatok hallhatók a hangrendszerben jellemző alakban: *Palántat* **hasztam.** *Mük* **nem üsmèrtük** *ëggyik a másikạt. Rigebben* **nem épitettek** *ijẹn hà-zạkot. Tük is* **láttátak** *eszta tehenyekẹt. A gyèrmek mind* **megette** *a kinyeret.*[2]

1.1. A jelöltség jelöletlenség szempontjából elsősorban megterheltségbeli eltérést figyelhetünk meg az irodalmi nyelvi állapothoz viszonyítva. Az irodalmi nyelvben gyakrabban jelöletlenül szerkesztett visszaható névmási tárgyat Magyarón inkább jelölten használják: *Ën sụhạ* **meg nem adam** *magamat.* **Szégyeld meg** *magadọt!*

1.2. Főként számnévvel kifejezett tárgy esetén az irodalmi nyelvben megszokott előhangzós ragváltozat helyett előhangzó nélküli toldalékot ragasztanak a névszóhoz a tárgyas viszony jelölésére: *Vàj* (=körülbelül) *százegyvent* **válagattak ki** *kœzüllek. Ëm mẹ̈k százœtvent is* **hallattam.**

1.3. A tárgyrag megismétlésével alakult formák egymás mellett hallhatók a normatív irodalmi nyelvi alakokkal a főnévi mutató névmásokban: *Att* **tanultam** *eszt...* **Mutasság bé** *asztat* [ti. az eljegyzési jegyet]! *Esz tudat, kọmáné, eszt a Szendre Mári lẹ̈jányát? Esztet* **manták** *jetykendönek* [ti. az eljegyzés alkalmával adottat]. Bár a kétszeres ragos változat még az ifjabb nemzedék beszédében is gyakoribb.[3]

---

[2] Nem soroljuk fel külön fejezetben, hogy milyen szófajtával fejezik ki a tárgyat, mert ugyanazok az esetek lehetségesek, amelyek az irodalmi nyelvben is megvannak, és a más szempontú csoportosításokban felsorolt példákból könnyen kikövetkeztethető. — A tárgyragos alakok használatára vonatkozóan l. még „Egyeztetési eljárások a marosmagyarói nyelvjárásban" című tanulmányomat (a MNyjokban fog megjelenni).

[3] A MMNyR. II, 153; a Benczédi — Fábián — Rácz — Velcsovné, *Mai magyar nyelv* (a továbbiakban: MMNy.), 273; a Balogh — Gálffy — J. Nagy Mária, *A mai magyar nyelv kézikönyve* (a továbbiakban: MMNyK.), 166 egyként nyelvjárásiasnak minősíti a köznyelvben a ragkettőzéses formát.

A személyes névmás egyes szám 3. személyében viszont az idősebbek nyelvhasználatában csaknem kizárólagos a ragkettőztetéses alakváltozat: **Kereszteljük meg** *ő t e t, hogy a neve legyen Hüvelyk Matyi* (KMHN 168).[4] *Ű t e t* **vártam.**[5]

1.4. Az irodalmi nyelvben választékosnak-archaikusnak minősíthetünk kötött szókapcsolatnak is felfogható, belső helyviszonyt kifejező, egyes tárgyas és tárgyatlan igékkel alkotott, határozói értékű tárgyas szószerkezeteket, amelyek a nyelvjárásban közhasználatúak.[6] Példa a tárgyas igével alkotott szerkezetre: [A násznagy — miután elmondta a köszöntőt] **fèlcsapja** *a k e z i t* [a gazdának], azaz 'az egyezség megkötését jelezve tenyerébe csap és kezet szorít' a menyasszonyt kiadó férfival. Ezt a kifejezést használják egyébként minden vásárkötés alkalmával.

Ennél általánosabb a köz- és irodalmi nyelvben is ismert tárgyatlan igés szerkezet-típus: **járja** *a z e r d ő t*, **lakja** *a h á z a t*. Ez a bennlételt kifejező határozói értékű tárgyas szószerkezet a régi nyelvben gyakoribb volt.[7] A magyarói nyelvjárás némiképpen a régi nyelvhez hasonló, mindennapos, közömbös stílusárnyalatban és megterheltséggel használ ilyen szerkezeteket ma is. *Addig* **járta** *ő is a z èr d ö t, amẽg rájak nem tanált. Vették a puskájakat,* **járták** *a z e r d ö t s a r e n g e t e g e t*. Azonos típus a *Zsiványak, tòlvajak* **lakják** *a h á z a t* meg az *... azt a k u t a t* **lakja** *egy tizenkétfejű sárkány* (KMHM 149) mondatbeli tárgyas szintagma. Amint a példákból látható, mind az Á—T, mind a T—Á szórendű kapcsolatban szokványos, jóllehet az első típus gyakoribbnak mondható.

1.5. Csaknem kötött szókapcsolatnak tekinthetők az alábbi tárgyas szószerkezetek is mind az irodalmi és köznyelvben, mind a magyarói nyelvjárásban. Egyeseket ugyan a mai irodalmi nyelvben archaikusnak-választékosnak érzünk közülük, a nyelvjárásban azonban mindennaposnak minősíthetjük őket. E szerkezetek jórészt különböző határozói tárgy értékűek. A fenti, bennlételt kifejező formák mellett gyakoriak a külső helyviszonyra vonatkozók: *S mikor* **elér** *e g y v e n d é g f o g a d ó t. oda betér ...* (KMHM 149). *Egy nagy b u z a t á b l á t* **értek el** *menet kőzbe*. Nem ritka az időviszonyt tartalmazó szerkezet sem: *Egy n a p a t* **énekèltem** [ti. egyfolytában]. *Hàram e s z t e n d ö t* **szògáltam** *a kæzæsekné. Vót, hol nem vót ... a negyvennyócas évegbe egy mónárember, aki a király seregibe* **szógált** *katanai ü d ő t*. A *szolgál* ige mellett azonban iránytárgy is állhat: *Ez a fiú is egy gyönyörű szép l o v a t* **szolgált** *magának* (KMHM 160), azaz 'lovat szerzett magának a szolgálatával'. És ilyen értelemben eredménytárgyas szószerkezetnek is minősíthetjük.

---

[4] Az utalás nélkül közölt példák saját gyűjtésemből valók. A KMHM a *Kurcsi Minya havasi mesemondó* címen Faragó Józseftől kiadott kötet rövidítése. Adatai hangtani szempontból nem hasznosíthatók.

[5] A ragkettőzéses személyes névmás megvan klasszikusainknál (MMNyR. II, 153), illetőleg „a múlt század irodalmi nyelvében még szokásos volt" (MMNy. 273); a mai irodalmi nyelvben kerülik, illetőleg hibásnak tartják.

[6] Helykímélés céljából a továbbiakban nem csoportosítjuk a tárgyat fajtái szerint, és nem sorolunk fel külön-külön példát az irány-, eredmény- és határozói értékű tárgyat tartalmazó szószerkezetre. Mindegyikre található adat megfelelő számban a más szempontú csoportosításokban.

[7] Erre utal Klemm, TörtMondt. 271: „Néha *átnemható igéket* (intransitiv) használnak tárgyul ... Az utat *járják ... Kéket* nyílik a nefelejts".

A fok- mértékhatározói értékű tárgyas szerkezetek szintén az irodalmi és köznyelvi formákkal azonos, részelő tartalmúak. Alakszerkezeti szempontból azonban eltérnek tőlük abban, hogy a nyelvjárásban a mértékképző *-nyi* morféma nagyrészt elmarad. *Éggy-ëgy lánynak ëggy-ëty fiju* **szánt** *egy negyedvékát* (=egy negyed vékányit ti. az almából). *Félvikát a szeretőjinek, s egy vékát a menyasszanyának.* Talán nem tévedünk, ha ebben az esetben külön választjuk a köznyelvi meg az írott irodalmi nyelvi gyakorlatot egymástól, és a nyelvjárási szóalakot a köznyelvivel azonos megterheltségünek tekintjük ebben a „vonzat"-kapcsolatban. Legalábbis ez állítható a köznyelv romániai változatáról. Ugyanis a mértéket jelentő szavak tárgyragos alakjából rendszerint kimarad a *-nyi* mértékképző.

Egyébként ugyancsak mértékhatározói értékű a tárgy az alábbi mondatban is: *Mikor elsült a puska,* **felugrott** *a vénasszony tiz-húsz méter magasat a fától, s mikor leesett a földre, akkor mindent tört maga alatt* (KMHM. 161). A *magasat ugrik* tárgyas kapcsolat mind az általános nyelvhasználatban, mind a sportnyelvben ismert. Például: *Magasat* **ugrott** *a labda* vagy *Kémenes magasat, László távolt* **ugrott,** azaz 'magas-, illetőleg távolugró volt, abban vett részt'. Valójában tehát az irodalmi nyelvi meg a nyelvjárási forma határozói viszonyjelölés tekintetében azonos értelmű: 'magasra ugrik'. A nyelvjárásbeli szerkezet azonban egyéb tényezők miatt többlet tartalommal telítődik. Így a szövegösszefüggésből adódóan fokozó tartalmú: 'felugrott a vénasszony tíz-húsz méternyivel magasabbra [a fa fölé vagy mint a fa]'. Emellett a szerkezet tartalmát sajátosan színezi és fokozza a hasonlító jelleg, valamint az Á—A—T szórend: ti. magát a cselekvést emeli ki. A hirtelen bekövetkező, váratlan eseménnyel egyidőben ugyanakkor ellentét is feszül a *felugrott*, pillanatnyiságot, egyszeri, gyors mozdulatot kifejező igei állítmány meg a *vénasszony* alany egymás mellé helyezésével és a fő-, illetőleg mellékhangsúlyos Á—A—T sorrend létrehozásával. Végül fokozza ezt a jelentésárnyalatot az a tény is, hogy sok a mellékhangsúlyos szerkezeti tag (tíz-húsz, magasat, fától).

Ismeretes ugyan az irodalmi nyelvben is a *beszél valakit* kifejezés 'hírbe hoz, rosszallóan megtárgyal' jelentésben, mégis úgy vélem, sajátos használatúnak tarthatjuk a magyarói nyelvjárásban: *És a szomszéd asztalnál ült négy úriember, ezek* **beszélték** *a királynak az elátkozott várát* (KMHM 99), ti. itt nem pejoratív értelmű a tárgyas szintagma tartalma. De Magyarón is ismert ebben a jelentésárnyalatban: *Sokad* **beszëltëk** *a faluba aszt a lëjánt,* vagyis 'pletykáltak róla, rosszallóan tárgyalták'.

Okhatározói értékű a kérdőnévmás az alábbi példában: *Mit* **ámul,** *mid* **bámul,** *kegyelmed itt?* Mindezek a szerkezeti típusok megvannak az irodalmi és köznyelvben is.

1.6. Van azonban a magyarói nyelvjárásban számos olyan tárgyas igei kapcsolat, amely nem tekinthető irodalmi szintünek. Ilyen megfigyelésem szerint a *beszámol, kezd, kiderit, köszönget, lő (el-), üz* igével szerkesztett tárgyragos forma. De bizonyára gyarapítható még a számuk más igei kapcsolatokkal. Régi keletű népszokással összefüggésben használják egy részüket: *Minden eggyes leginy, aki be vót álva a seregbe, eggy-ety fél kupa*

bárt vitt a táncasházba athannét. **Beszámàlták** [ti. a bort] *a kócsárnak, betőtettėk az egisszet. Az œrœgleginy* (=a sereg legidősebb tagja és egyben vezetője) **beszámàlta** *a k a l á c s a k a t.* Ugyanilyen szokás, hogy a mulatságban **kœszœngetik** *a z ü v e g e t* (=koccintgatnak az üveggel), *isznak s falatoznak.* A mai irodalmi nyelvben a *beszámol* tárgyatlan és ezért határozóragos szószerkezetben megszokott. Az ilyen használat archaikus és nyelvjárásias. A *kœszœnget* alapszava, a *köszönt* 'üdvözöl' jelentésben tárgyas ige. Az ÉKsz. azonban nem tartalmazza a *köszöntget* gyakorító származékot, ezért tekinthetjük elavultnak a nyelvjárási alakulatot.

Az *ellő* ige az irodalmi nyelvben ma mind konkrét, mind átvitt értelemben tárgyas szerkezettel áll: *Ellőtték a jobb karomat* (népdal), illetőleg *Ellőtte a dolgot,* azaz valamit elhibázott, rosszul vitt végbe. Magyarón emellett 'lövéssel megöl, elpusztít' értelme is van: *S talán még ma is élnek, ha egy akna* **el nem lőtte** *ó k e t* (KMHM 66). Az ÉKsz. 'lövéssel eltalál (és szétroncsol)' jelentését közli, és *Ellőtték a bal karját* példát idézi rá.

Csak átvitt értelemben használjuk a mai irodalmi nyelvben a *kiderít* igét tárgyas szószerkezet alaptagjaként. Konkrét vonatkozásban tárgyi mellékmondatot szerkesztünk mellé. A magyarói nyelvjárásban sajátos módon konkrét jelentésben is él tárgyas szintagmában: *Most az öreg király és fia látja, ... hogy az Isten* **kiderítette** *az ő fiának a m e n y a s z s z o n y á t* (KMHM 140). Ma így mondanók: *... kiderítette, hogy az ő fiának ki az igazi menyasszonya,* hiszen a *kiderít* igét a mai irodalmi nyelvben 'felkutat, feltár valamit' (ÉKsz.) értelemben használjuk, és azt fejezi ki, hogy valaki valaminek a hollétét, mibenlétét felkutatja, feltárja. Személyre irányuló tárgyas tartalmat azonban nem jelöl. A nyelvjárásban meg éppen az a sajátos.

„Vonzatként" is kezelhető tárgyas szintagma van ebben a mondatban: *Máma barzasztoan űzik az italt,* azaz nagyon sok szeszes italt fogyasztanak. Az űz ige mellett az irodalmi nyelvben sem ismeretlen a tárgyas szerkezet. Az ÉKsz. 'rendszeresen végez valamely cselekvést' jelentésben tartalmazza, és a *sportot, ipart, kereskedést* űz kapcsolatot említi. A magyarói példa ugyancsak vonatkozik a cselekvés „rendszeres" végzésére, de egyben a 'mértéktelen és káros' jelentést is magában hordozza. Ez az árnyalat az irodalmi nyelvi példákból nem olvasható ki, és főként nem pejoratív értelemben. Hacsak nem gondolunk zsargon jellegű kifejezésekre: *Ez jól űzi az ipart!,* azaz túlzott mértékben végez valamely cselekvést.

Csaknem közmondásszerű a következő példamondat, amelyben szintén sajátosnak mondható a tárgyas szerkezet: *Mika két kecske f e j e t* **üt** *a pallonn, mind a kettő a patagba esik.* A mondat jelentése: 'mindkét makacskodó szembenálló fél rajtaveszt a konokságán'. Maga a *fejet üt* kapcsolat a 'szarvával döf' jelentésű *öklel* alapszó kölcsönösséget kifejező *öklelőzik* származékának a jelentésében ismert nyelvjárásunkban. Ugyanis ez utóbbinak 'Több állat egymást öklelve viaskodik' (ÉKsz.) az értelme. A határozatlan tárgyas alanyi ragozású igével szerkesztett *fejet üt* tár-

gyas szintagma nem használt az irodalmi nyelvben. Helyette a *fejjel megy egymásnak* határozós szószerkezet bokor tekinthető megszokottnak.

1.7. Bizonyára analógiás jelenségnek minősíthetjük az *elpanaszolta magát* visszaható névmásos tárgyas szerkezetet az *elsírta magát* mellett és ennek hatására a következő párhuzamos szerkezetű mondatban: *A királykisasszony ... elsírta magát és* **elpanaszolta** *m a g á t* (KMHM 74). Esetleg az *el-* meg a *ki-* igekötő felcserélésére, az aspektus tekintetében funkcióbeli azonosságukból adódó szerepére gondolhatnánk. De talán az előbbi feltételezés helytállóbb. Tárgyas ige mellett a visszaható névmási tárgy normatív nyelvi forma az irodalmi nyelvben, és fenti példánkban sem emiatt nyelvjárásias a szerkezet, hanem a *ki-* igekötő *el-*lel való felcserélése, helyettesítése miatt. Bizonyára az *el-* igekötő tartósságot jelölő funkciójának is van valamelyes szerepe az igekötők felcserélésében. Bár a *ki-* szintén hordozhat ilyen jelentésárnyalatot: *kibeszéli magát, kidühöngi magát*. De ezekben az esetekben is inkább a befejezettségig terjedő időtartam miatt érezzük a tartósságot. Ez csak kísérő mozzanat a befejezettség mellett.

Még jellegzetesebben nyelvjárási forma tárgyatlan ige mellett a határozott tárgyként álló visszaható névmás. Példáink meggyőzően igazolják, hogy nem anakolúthiás jelenségről van szó. Az *œrœg ember athan maradatt, fütyerelt, ẽnekelt,* **mulatta** *at m a g á t*. Csaknem szó szerint megvan ez a szerkezet a mesemondó szövegében is: *Facsavaró ... Fütyelt, énekelt s* **mulatta** *ott m a g á t* (KMB Mg., 358),[8] azaz 'szórakozott egyedül, egymagában'. Ilyen szerkezetként és ebben a jelentésben számon tartja elavult minősítéssel az ÉKsz is. A magyarói nyelvjárásban ma is mindennapos.[9]

Ugyanígy járnak el a *megszökik* alaptagú tárgyatlan igés szerkezetekkel: *A harmadikra* [ti. amikor a hármas számot kimondták] **megszökték** *m a g o k o t* [a nyúl meg a sündisznó], *futattak a födön* végig (KMB Mg. 56/c). Ezt a „vonzat"-ot nem ismeri az irodalmi nyelv, hiszen a *megszökik* ige ebben a nyelvváltozatban tárgyatlan. Magyarón azonban mind ikes, mind iktelen ragozásban megvan. Az ikes változat itt is tárgyatlan, és az irodalmi nyelvbeli 'szökve távozik' jelentésben él. Iktelen ragozású igeként tárgyas kategóriájú, és két jelentésben ismert: '1. hirtelen nekirugaszkodva szaladni kezd; 2. meghág, megfolyat, illetőleg felcsinál'. Ez

[8] A KMB Mg. rövidítés a Kolozsvár-Napocai Folklór Intézet magnetofon felvételeiről, folkloristáktól lejegyzett anyagot jelöl, amelyet Kocsis Miklós Barabás helybeli lakostól vettek föl. Ezúton is köszönetet mondok az Intézet Vezetőségének és az anyagot gyűjtő meg lejegyző Faragó Józsefnek, Nagy Olgának, Vöő Gabriellának azért, hogy az anyagot rendelkezésemre bocsátották.

[9] A szerkezet emlékeztet a Klemmtől idézett egyik típusra, de ott igekötős átnemható ige az alaptag: „Elbúsulta magát ..." (TörtMondt. 272). A *múlat* (időt) igét 'időzik, tartózkodik valahol; jól tölti az időt' jelentésben az olyan átnemható igék közé sorolja, melyek „néha *tárgy nélkül* fordulnak elő ugyanúgy, mint a *gyűjt* (szénát), tör (kendert)", és azt írja, hogy „ilyenkor állandó vagy gyakori tárgy képzettartalma hozzátapadt az igéhez, úgyohgy nem szükséges külön szóval kifejezni" (uo.). Részletesen foglalkozik e jelenséggel Hadrovics László, *A funkcionális magyar mondattan alapjai*, 66 kk.

utóbbi jelentésre példák: *A bika* **mekszœkte** *a t e h e n e t.* Gúnyos árnyalatú: *A fiju* **mekszœkte** *a l ë j á n t.*[10]

1.8. A kettős tárgyas szerkezet sem ismeretlen a nyelvjárásban: ... **kezdte** *t u d a k o l n i a szeginy ember f e l e s é g i t, hogy mi az* (=mi történt)... (KMB Mg. 80/b). A szintagma láncban a *feleségit* valójában állandó határozó értékű jelölt tárgy, és itt 'feleségétől' értelmet hordoz. Ez a szerkezet sajátosan tájnyelvi alakulat: sem az irodalmi, sem a köznyelv nem ismeri.

1.9. Idegenszerű, illetőleg csak nyelvjárásias állandó szókapcsolatnak tekinthető a tárgyas szószerkezet a *Mikar a l á b a k a t jól* **teszik** (=mikor jól belemelegednek a táncba), *akkar* [a zenész] *a n ó t á t másrą* **fòrdittya.** Mindkét tárgyas szintagma sajátos, nyelvjárási forma, mégis különbséget kell tennünk közöttük. A *jól teszik a lábakat* szintagma emlékeztet a 'ropja a táncot' jelentésű *jól rakja a lábát* más nyelvjárásban, például a Torda környéki aranyosszéki tájnyelvben megszokott formára, amelyet gyermekkorom óta jól ismerek, és amely — legalábbis úgy érzem — nem idegenszerű az irodalmi nyelvben sem. A *tesz* ige azonban ilyen kapcsolatban talán román nyelvi alakulatot idéz: *îşi pune bine piciorul.* Viszont *a nótát másrą fòrdittyą* tárgyas szószerkezeti része 'más nótába kezd' értelemben inkább a kapcsolat szokatlansága, mint idegenszerűsége miatt tekinthető nyelvjárásiasnak, hiszen a *fordít* igét mind konkrét, mind átvitt értelemben mainak érezzük az irodalmi nyelvhasználatban is.

Szintén nyelvjárásias, bár más jellegű idegenszerűség érezhető A *vőfi* **mand** *egy mekkœszœnést a papnak* mondat tárgyas szószerkezetében. Némiképpen hasonló szerkezeti forma a *Mond egy köszöntőt [imádságot] neki* vagy *érte* irodalmi nyelvi alakulat, de a *megköszönést mond*ban az *-és* képzős elvont főnévvel kifejezett tárgy merőben idegenszerű kapcsolatot hoz létre a *mond* igével. Talán az *áldást mond*, illetőleg *mond egy áldást* ugyancsak ismert szerkezet analógiájára keletkezett kapcsolatról lehet szó.

b) A jelöletlen tárgyas szószerkezetek

1.0. A jelöletlen tárgy bizonyos formái ritkábbak Magyarón, mint az irodalmi nyelvben. Az egyes szám 1. személyű személyes, illetőleg a visszaható névmással kifejezett tárgy rendszerint jelölt: *hivutt ingemet, megütœttęm mągąmǫt,* de *magam* is. Ritkábbak a jelöletlen formák: *ingem se látatt, kibeszilem magam,* különösen a középkorúak meg az idősebbek beszédében. Viszont T—Á szórend esetén gyakoribb a ragos tárgyszó a visszaható névmásos szerkezetekben: *Magamot sajnálam, nem ôtet. Magatakat kímijitek, ne másakat!*

1.1. Az igenévi alaptagú jelöletlen tárgyas szószerkezet nem irodalmi szintű forma. *Ez a bat jó d i j ò* **verni.** *A f è j* [ti. búzafejet] **szedő** *zsákat viszen magával.* A nyelvjárásban sem gyakori, mondhatni alig hallható.

[10] Hasonló jellegű példák találhatók Klemmnél (TörtMondt. 272), arra, hogy átvitt értelmű tárgyas szintagmának igekötővel áthatóvá tett átnemható igei alaptagja van. „Ezek sokszor pregnáns szerkezetek, a tárgy ti. ahhoz az igéhez tartozik, melynek csak igekötője van nyelvileg kifejezve, maga az ige pedig csak képzet alakjában van meg a beszélő és a hallgató tudatában: Hejh, kérjük az papot, sok illyen jó napot *imádkozzék le* az szegény kuruczoknak!"

Igenévi alaptag mellett Magyarón is a ragos tárgyszó általános. *A fijuk ẹmentek búzát* **aratni.** *Az annya adatette krumplit* **pucàlni.** *Menyek a vásárba disznyót* **venni.** Különösen kihagyásos szerkezetben, párbeszédben mindennaposak az ilyen alakulatok: *Hun jártá? Disznyót* **venni.** De nem egyszer határozói alárendelő mondat áll az igeneves kapcsolat helyett. Benne az igenév ragozott igealakká alakul át, és egyben megváltozik a szerkezeti tagok sorrendje. *Az annya adatette, haty* **pucàja meg** *a krumplit. Menyek, hagy* **vegyeg** *disznyót (egy disznyót).* A jelöletlen tárgyas szószerkezetek egyébként nagyobbára összetett szóvá váltak: *járnak àlmaœnœzni, àlmaszedni mentek, ẹmentek hásztüznézöbe, nállunk is van halatlátо* stb.

1.2. Az irodalmi nyelvben gyakori főnévi igenévi jelöletlen tárgyas szintagma Magyarón szintén mindennapos jelenség. **Nem tutta** *megmandani neki (~nekije).* **Szeretet vóna** *ẽmenni annẽt (~ onnat).* **Szeretet vóna** *elmenni onnat, ...de egyet* **se tudott** *többet előreléрni* (KMHM 159). *Jaj,* **nem merek** *leszállni, félek az állataidtól* (i.h.).

3. A tárgy és az igei állítmány kapcsolata

1.0. E tekintetben alig van szerkezetbeli eltérés az irodalmi nyelvhasználat és a marosmagyarói nyelvjárást beszélők tájnyelve között. Mindössze megterheltségbeli különbség észlelhető a határozatlan és általános névmási tárgy meg a tárgyas, illetőleg alanyi ragozású igés szerkezetekben. Az irodalmi nyelvhasználatban a birtokos személyragos névmási tárgy mellett a tárgyas ragozású igealak a megszokottabb, ha lehet így mondanom, a normatívhoz közelebb álló. Tehát így mondjuk mind az irodalmi nyelvben, mind a köznyelvben: *Mindenemet elvitte. Semmidet se találod.* Bár a Benczédi—Fábián—Rácz—Velcsovné egyetemi tankönyvben azt olvassuk :„Gyakoriak az alanyi ragozású formák is", azaz *Mindenemet elvitt* és *Semmidet se találsz.*[11] Magyarón — megfigyelésem szerint — valóban gyakoribb az alanyi ragozású alak. Például: *Minden kenderemet* **felfont.** [Remélem] *nekem is* **teljesít** *a bíró úr egy kérésemet* (KMHM 166).[12]

1.1. Az alanyi és tárgyas ragozású alakok használatában mutatkozó ilyen természetű ingadozásra utal ennek a jelenségnek az ellenkezője, amikor is határozatlan tárgy mellet tárgyas ragozású az igei állítmány: *...a két gyermek egy darab száraz kenyeret* **elfogyasztották** ... (KMHM 145). *Vigyázz, jó áron* **add el** *minden portékát* (i.m. 191)! *Csak valahogy csináld meg, hogy ingemet és a teheneimet* **ne egye meg** *a medve* (KMB Mg. 56/d). Bár ez utóbbi példában a személybeli egyezés hiánya miatt minősíthető elsősorban nyelvjárásiasnak a szerkezet, mivel *a teheneimet* tárgy határozott, és vele az irodalmi normának megfelelően egyezik a tárgyas ragozású állítmány. A személybeli egyezés szabályai szerint azonban az elsőbbrendű, ebben az esetben az 1. személyű *ingemet* (=engem) alakkal kellene megegyeznie az igei állítmány személyragjának.[13]

[11] L. MMNy. 280.

[12] L. „Egyeztetési eljárások a marosmagyarói nyelvjárásban" című tanulmányomat.

[13] L. az egyeztetéssel kapcsolatban idézett tanulmányt.

4. A tárgyszó-kihagyásos szerkezetek.

1.0. Külön kell megemlítenünk azokat a szerkezeteket, amelyekből az alanyi ragozású átható ige mellől elmarad a tárgyszó, mivel a tárgyfogalom hozzátartozik, hozzátapadt az igei tartalomhoz, és így a tárgyas szószerkezet tartalma félreérthetetlenül kifejeződik. Ez a tapadásos vagy lappangó tárgyfogalom határozott tárgy esetén kifejezhető tárgyas és alanyi ragozású igealakkal egyaránt. Példák az alanyi ragozású igealakkal szerkesztett fajtára: *Mid dógaznak apádék?* **Takarnak**, azaz szénát gyűjtenek. *Mics csál anyád?* **Dagaszt** [ti. kenyérnek való tésztát]; vagy **Süt** [ti. kenyeret]; vagy **Mos** [ti. szennyes ruhát] stb. Tárgyas ragozású igével alkotott szerkezetek: *A gyermek* **fakta** [ti. magát] *s ẽfuttat.* De gyakori a *kapta magát* kapcsolat is. *De nem sakájig* **bìrta** *szusszal* [ti. a futást]. **Húszta-halasztatta** [ti. a dolgot], *amẽk csak lehetett. Na, én jól* **megjártam!**[14]

1.1. Az sem ritka, hogy határozatlan tárgy fogalma tapad hozzá alanyi ragozású átható igéhez. *A fijam mast jól* **keres**. *Má csak a reménysig* **ẽltet.**[15]

1.2. Ugyancsak gyakran marad el a tárgyszó a mondatból, ha az előző szövegrészből vagy a beszédhelyzetből világos, mire utal az ige, illetőleg ha előzőleg már megneveztük a tárgyat. *Te Gyuri, hazd ide aszt a villát! Minygyá* **viszẽm**. *Kati, te, vidd ẽ Minyáékni a vedret! Màjd* **eviszem.**[16]

5. Összegezésképpen megállapíthatjuk, hogy a marosmagyarói tájnyelv lényegében ugyanazokat a tárgyas kapcsolatokat ismeri, mint amelyek megvannak az irodalmi és köznyelvben. Egyes szerkezeti megoldások azonban ma már archaikusnak-választékosnak minősíthetők az irodalmi és köznyelvben, a nyelvjárásban viszont mindennaposak. Egyes jelenségek megvannak a magyar köznyelv romániai változatának kevésbé igényes használatában is, több nyelvjárás hatásaként. Ezek mellett természetesen találunk számos sajátos vonzatot, amelyek a nyelvjárásban külön fejlődés eredményeként alakultak ki, vagy más nyelvben szokásos formák átültetésével váltak általánossá.

Sajnos, a magyar nyelvjárástani kutatások eleddig elhanyagolták a mondatszerkezeti formák vizsgálatát,[17] és összehasonlító anyag hiányában igen gyakran nehéz vagy kockázatos egyes jelenségek értékelése, megmagyarázása. Ennek kapcsán emelném ki Hadrovicsra hivatkozva (i.m. 60 kk.), hogy valóban kívánatos lenne tüzetesen számbavenni az irodalmi nyelvben — és tegyük hozzá: a nyelvjárásokban is — a meglévő tárgyas (és egyéb) „vonzatokat", mert így lehetővé válnék a nyelvjárásokban fellelhető szerkezet-típusok minősítése, illetőleg az egyes tájnyelvi alakulatokban valóban sajátos formák kimutatása. Ezzel egyidőben sor kerül-

[14] Vö. Klemm, TörtMondt. 272—3; MMNy. 280; Hadrovics i.m. 70 kk.
[15] Vö. MMNy. 280.
[16] Vö. MMNy. 280.
[17] L. Kiss Jenő, *Magyar nyelvjárási mondattanok?* Nyr. C(1976), 83—8.

hetne a szupraszegmentális elemek, főként a szórend szerepének vizsgálatára a kifejezendő tartalom maradéktalan, árnyalati finomságokat is tükröztető közlésében.

GÁLFFY MÓZES
Universitatea „Babeş—Bolyai"
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31.

COMPLEMENTUL DIRECT ŞI SINTAGMA OBIECTIVALĂ ÎN GRAIUL MAGHIAR DIN ALUNIŞ (Jud. MUREŞ)

(Rezumat)

În general graiul maghiar din Aluniş cunoaşte aceleaşi construcţii ca şi limba literară contemporană, însă frecvenţa unora diferă faţă de aceasta din urmă. Unele construcţii ale graiului au o nuanţă arhaică în raport cu limba comună. Graiul are multe construcţii dialectale specifice (de ex. pentru: marcarea raportului obiectival, acordul complementului direct cu predicatul verbal, regimul verbal special etc.). Cele mai multe dintre ele sînt rezultatul dezvoltării interne, altele pot fi împrumuturi.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

SEXTIL PUŞCARIU

(Születésének 100. évfordulóján)

A XX. század első fele román nyelvtudományának egyik vezéregyénisége Sextil Puşcariu. 1877. január 4. és 1948. május 5. egy tudományos eredményekben, szervező munkában gazdag, emberi és nevelő-oktatói erényekben bővelkedő élet határkövei. Már fiatalon Európa-szerte ismert nyelvész volt. Ez személyi adottságain kívül magas szintű iskoláinak is köszönhető. Brassóban született és az ottani román és német főgimnázium elvégzése után egyetemi tanulmányait 1895-ben Lipcsében kezdte. Itt a romanista Gustav Weigand, az indoeurópai nyelvekkel foglalkozó Karl Bergmann, a szlavista August Leskien, a fonetikus Eduard Sievers és a etnopszichológus Wilhelm Wundt előadásait hallgatta. Gustav Weigand 1893-ban megalapítja Lipcsében a Román Nyelv Szemináriumát, melynek Puşcariu egyik legtevékenyebb tagja lett. Az intézet évkönyvének ötödik évfolyamában mint harmadéves egyetemi hallgató az Olt felsőfolyásának nyelvjárásáról *Der Dialekt der oberen Oltthales* címen közöl tanulmányt.[1] Még csak 22 éves, amikor a lipcsei egyetemen megvédi a román nyelv kicsinyítőképzőiről szóló doktori értekezését. Az értekezés ugyanabban az évben meg is jelent: *Die rumänischen Diminutivsuffixe* (Leipzig, 1899. 147 l.). Közben itthon a román fonológiáról közöl folytatásokban tanulmányt, *Din fonologia românească*,[2] ismerteti a lipcsei Román Nyelv Szemináriumának tevékenységét,[3] filológiai és etimológiai jegyzeteket tesz közzé.[4] Román etimológiai fejtegetései német nyelven is megjelennek.[5]

A Lipcsében szerzett ismereteit Párizsban egészíti ki. Két éven át Gaston Paris, Paul Meyer, Antoine Thomas és Jules Gilliéron előadásait hallgatja és szemináriumait látogatja. Ezt követően pedig csaknem három évig Bécsben Wilhelm Meyer-Lübke romanista, V. Jagić és C. Jireček

---

[1] Fünfter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache 1898, 158—91.
[2] Convorbiri Literare XXXIII [1899], 533—43; 644—56; 736—48.
[3] *Seminarul românesc din Lipsca*, Noua revistă română I [1900], vol. I, nr. 2. 61—4.
[4] *Studii şi notiţe filologice I. Etimologii*, Convorbiri Literare XXXV [1901], 813—32; II. *Două sufixe nestudiate. III, s final în monosilabe*. Convorbiri Literare XXXV [1901], 885—93; IV. *Etimologii*. Convorbiri Literare XXXVII [1903], 410—16; V. *Etimologii*. Convorbiri Literare XXXVII 598—608; VI. *Etimologii*. Convorbiri Literare XXXVIII [1904], 250—261; VII. *Etimologii*. Convorbiri Literare XXXVIII. 455—71; VIII. *Etimologii. Sufixul -ie*. Convorbiri Literare XXXVIII, 689—707; IX. *Etimologii*. Convorbiri Literare XXXIX [1905]. 50—75; X. *Etimologii*. Convorbiri Literare XXXIX, 297—326.
[5] *Rumänische Etimologien*. Zeitschrift für romanische Philologien, XXVII [1903]. 676—90; 738—48.

szlavisták, valamint az indoeuropenista P. Kretschmer előadásain és szemináriumain képezi magát.

Már a felsorolt nevek is jelzik, hogy az újgrammatikusoknál és a történeti-összehasonlító módszer nagynevű képviselőinél tanult. Tehát nem véletlen, hogy az egyetemi magántanári címet a bécsi egyetemen 1904-ben a román, olasz és szárd nyelv egy közös fonetikai sajátságáról szóló, összehasonlító nyelvtudományi disszertáció alapján nyeri el.[6]

1. A nyelvtörténész Puşcariu ily irányú kutatási eredménye, amint azt a már fennebb jelzett etimológiái is sejtették, a román nyelv latin elemeinek etimológiai szótára, az *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprachen* I. *Lateinisches Element* (Heidelberg, 1905. 235 l.), az első ilyen munka a román nyelvtudományban. A szófejtés továbbra is érdeklődésének középpontjában marad. Ezt főleg a Dacoromaniában megjelent írásai tanúsítják. De a román szavak etimológiája egyik eleme az általa irányított Akadémiai szótárnak, amelyről hátrább szólunk. A nyelvtörténész Puşcariu a *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* (Festschrift Meyer-Lübke, Halle, 1910. 17—85) című tanulmányában megkísérelte az ősi román nyelv rekonstruálását. Puşcariut 1905-ben a Román Akadémia levelező, 1914-ben pedig rendes tagjául választja. Székfoglaló beszéde is, *Locul limbii române între limbile romanice*, nyelvtörténeti tárgyú. Frontszolgálata miatt ezt csak 1920. június 11-én mondhatta el.[7] Saját vallomásából tudjuk, hogy már fiatal korában tervbe vette a román nyelv történeti nyelvtanának a megírását. Erre azonban nem kerülhetett sor. Négy kötetre tervezett, a román nyelv történetét felölelő munkájából életében csak az első kötet jelenhetett meg, *Limba română. Volumul I. Privire generală* (Bucureşti, 1940. 457 l.+35 térképmelléklet).[8] A II. kötetet — *Limba română. Vol. II. Rostirea* — leánya, Lya, rendezte sajtó alá s Emil Petrovici előszavával, Puşcariu halála után 11 évvel jelent meg ([Bucureşti], 1959. 538 l.+53 térképmelléklet). A III. és IV. kötet már nem készült el.

2. Ismételt félbeszakítások után,[9] a Román Akadémia a román nyelv nagy, tezaurusz szótárának, a *Dicţionarul limbii române* megszerkesztésével, 1906-ban a fiatal Puşcariut bízta meg, aki élete egyik fő céljának tekintette a román nyelvtudomány alapvető fontosságú művének a megalkotását. Az adatgyűjtéssel párhuzamosan a szótárírás elméleti kérdéseiről közöl folytatásos tanulmányt. *În jurul dicţionarului limbii române I.*

---

[6] *Lateinisches ti und ki im rumänischen, italienischen und sardinischen.* Jahresbericht XI [1904]. Leipzig, 1—187; különnyomatban is.

[7] Megjelent a *Discursuri de recepţiune* sorozatban, XLIX. Bucureşti, 1920. 54 l. Franciára fordítva *La place de la langue roumaine parmis les langues romanes* címen a 60. születésnapjára, barátai kezdeményezésére kiadott s legfontosabb tanulmányait tartalmazó *Etudes de linguistique roumaine* (traduites du roumain à l'occasion du soixantième anniversaire de l'auteur). Cluj—Bucureşti, 1937. 508 l., gyűjteményes kötetben jelent meg (3—54); újabban a Sextil Puşcariu, *Cercetări şi studii.* Ediţie îngrijită de Ilie Dan, prefaţă de G. Istrate. Editura Minerva, Bucureşti, 1974. című kötetben jelent meg (133—69).

[8] Megjelent német nyelven is H. Kuen tübingeni romanista fordításában: *Die rumänische Sprache* von Sextil Puşcariu. Aus dem Rumänischen übersetzt und Bearbeitet von Heinrich Kuen. Leipzig, 1943. 612 l.+25 térképmelléklet.

[9] B. P. Hasdeu, A. Philippide, O. Densusianu.

Articol introductiv,[10] II. *Cîrlitorii*,[11] ez utóbbiban Ovid Densusianuval polemizál egy recenzió kapcsán. Szótárszerkesztési elveit az Akadémia számára írt előterjesztése tartalmazza. Ez a szótár I. kötetében bevezetőként jelent meg.[12] Puşcariu lexikológiai és lexikográfiai nézeteit, a szótárszerkesztés gyakorlatában kialakult elvi és gyakorlati szempontok rögzítését találjuk a *Din perspectiva dicţionarului* című, három részből álló hosszabb tanulmányában.[13] Puşcariu kis létszámú munkaközösség élén a román nyelv nagyszótárának, *Dicţoinarul limbi române*, több mint egyharmadát szerkesztette meg és adta ki.[14] Ezek közül az I. kötet kivételével, amelyet még csernovici egyetemi tanársága idején szerkesztett, valamennyi már Kolozsváron készült el.

3. Mint nyelvtörténész különös érdeklődéssel fordult a Dunától délre beszélt román dialektusok felé. Ennek az érdeklődésnek és személyi kapcsolatainak eredménye az isztroromán dialektusról M. Bartoli, A. Belulovici és A. Byhan közreműködésével elkészült, szövegeket is tartalmazó monográfia, *Studii istroromâne* I. *Texte*,[15] *Studii istroromâne* II. (Bucureşti, 1926. 370 l.)[16] *Studii istroromâne* III. (Bucureşti, 1929. 334 l.).[17]

4. Szintén az ő nevéhez fűződik a román nyelvtudomány másik nagy jelentőségű munkája, az *Atlasul lingvistic român* is. E munka, amelyet Puşcariu kezdeményezett, szervezett és irányított, s amelynek szerzői Sever Pop és Emil Petrovici, nagy mértékben növelte a román nyelvtudomány tekintélyét. Puşcariu a román nyelvatlaszokkal kapcsolatban is több tanulmányt közölt. Az Akadémián az atlasz munkálatainak kezdeteiről *Atlasul lingvistic al României* címen beszámolót tart.[18] Sever Pop és Emil Petrovici társszerzőkkel kibocsátja román és francia nyelven az atlasz prospektusát, *Atlasul lingvistic român* (ALR). Prospect (1936.

---

[10] Convorbiri Literare XLII [1908], 321—30.

[11] Convorbiri Literare XLII [1908], 595—608. Mindkét rész megjelent a 6. jegyzetben említett *Cercetări şi studii* című kötetben is (14—30).

[12] Megtalálható a 6. jegyzet alatt jelzett *Cercetări şi studii* című kötetben is (102—132).

[13] L. az I. részt a Dacoramania I. kötet 1920—1921, 73—108; különnyomatban is megjelent. A II. rész önálló füzetben Kolozsvárt jelent meg 1922-ben, 55 l., a 80 éves Hugo Schuchardtnak dedikálva; a III. rész a Dacoromania II. kötetében, 1921—1922, 19—84 lap; különnyomatban is. Az *Études de linguistique roumaine* c. gyűjteményes kötetben (l. a 6. jegyzetet) kiegészítésekkel francia fordításban is megtalálható; az I. *Les onomatopées dans la langue roumaine* (319—351), a II. *En travaillant au dictionnaire* (352—405), a III. *Sur les lois phonologiques* (135—202) címen. Mindhárom rész megtalálható a már említett S. Puşcariu, *Cercetări şi studii* című kötetben (170—280).

[14] *Dicţionarul limbii române*, Tomul I, Partea I, *A—B*. Bucureşti, 1913; Tomul I, Partea II: *C*. Bucureşti, 1940; Tomul I, Partea III, fascicula I: *D — de*. Bucureşti 1949; Tomul II, Partea I: *F — î*. Bucureşti, 1937; Tomul II, Partea II, fascicula I: *J — lacustru*, Bucureşti 1937; Tomul II [Partea III]: *Ladă — lojniţă* [Bucureşti, é.n.].

[15] (Extras din Analele Academiei Române, seria a II-a, tom. XXVIII, *Memoriile secţiunii literare)* Bucureşti, 1906. 66 l.

[16] Academia Română. *Studii şi cercetări*, XI.

[17] Academia Română. *Studii şi cercetări*, XVI.

[18] Academia Română, Bucureşti, 1929, L. köt., 64—5.

2 l.+2 képes melléklet + 16 térkép), *Atlas linguistique roumain (ALR), En souscription* (1936). Puşcariu Európa-szerte ismert nyelvész, tekintélyét semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az atlasz szétküldött prospektusára a kor legkiválóbb nyelvészei válaszoltak, amint ez a Muzeul Limbii Române levéltári anyagából kitűnik. Íme néhány név: Charles Bally (Genf), Carlo Battista (Firenze), Alphonse Bayot (Louvain), Gino Battiglioni (Pavia), Karl Jaberg (Bern), N. Jokl (Bécs), Alf Lombar (Lund), Antoine Meillet (Châteaumeillant), Wilhelm Meyer-Lübke (Bonn), Bruno Migliorini (Fribourg), Gerhard Rohlfs (Tübingen), Mario Roques (Paris), Kr. Sandfeld (Holte), Adolf Zaunner (Graz). — A román nyelvatlasz sok szempontból felhasználható tanulságait fejtegeti a *Les enseignements de l'Atlas Linguistique de Roumanie* című tanulmányában.[19]

5. Az újgrammatikusok iskolájában formálódott Puşcariu azonnal felismerte az új nyelvészeti irányzatok és módszerek erényeit, s azoknak a szellemében is számos tanulmányt közölt. Nem hiába tekintették a két világháború között az új iránt legfogékonyabb román nyelvésznek. A Wörter und Sachen folyóiratnak már az első számában tanulmányt közölt *'Tenuare' im Rumänischen* címen. E kutatási irányzat tág megnyilatkozási teret kapott a szerkesztésében megjelent Dacoromania lapjain.

Világosan látta a strukturalista nyelvészet buktatóit. Így például a Saussure-féle szinkrónia-diakrónia dichotómiát kezdettől fogva nem tekintette antagonikus szemléletnek. Vallotta, hogy a nyelvi jelenségeket a struktúra és az evolúció szemszögéből egyaránt kell magyarázni. Mikor több szinkronikus metszet vertikális elhelyezésének a lehetőségéről beszél, közel áll napjaink modern nyelvtudományi felfogásához.[20]

A prágai nyelvészeti iskola vezérgondolatait magáévá tette, de fenntartásait késedelem nélkül megfogalmazta. Az újlatin nyelvek oldaláról bírálta N. S. Troubetzkoy és Vilem Mathesius fonetikai és fonológiai nézeteit.[21] Az új nyelvészeti módszereket alkotóan alkalmazta a román nyelv vizsgálatában többek között a *Morfonemul şi economia limbii*,[22] *L'économie du langage*.[23]

6. Puşcariu figyelmét nem kerülte el a román irodalmi nyelv sem. Más nyelvészekkel együtt vallotta, hogy a román nyelvű írásbeliség kezdetei a huszitizmusra vezethetők vissza. Több tanulmányt írt e tárgykörből, csakhogy egyet-kettőt említsünk, *Despre „pre" la acuzativ*,[24] *Părerile lui Petru Maior despre limba română*,[25] *Contribuţia Transilvaniei*

---

[19] L. Revue de Transylvanie, Cluj, II [1936], 1—12.

[20] *Limba română* I. 4. l.

[21] L. *Pe marginea cărţilor*, Dacoromania VI [1929—1930], 486 l.; *Phonetisch und Phonologisch*, Volkstumm und Kultur der Romanen III [1930], Hamburg, (16—24); megjelent franciául *Phonetique et phonologique* címen az *Études de linguistique roumaine* c., 125—34, románul a *Cercetări şi studii* című kötetben (322—7). (Ezekre nézve l. a 6. jegyzetet.).

[22] Dacoromania VI [1929—1930], 211—243; különnyomatban is; francia fordításban az *Études de linguistique roumaine* c. kötetben, 260—290; újra közölve románul a *Cercetări şi studii* 328—47. lapjám.

[23] L. Langue et littérature I [1940], 5—17.

[24] Dacoromania II [1921—1922], 565—581.

[25] *Anuarul Institutului de istorie naţională* I, 1921—1922. 109—119 l.

la formarea şi evoluţia limbii române,[26] franciául is megjelent *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine* (Bucureşti, 1938. 25 l.), amelyek rangos helyet foglalnak el a szakirodalomban.

7. Nyelvművelő tevékenységének legszebb darabja a Román Akadémia megbízásából Theodor Naummal együtt szerkesztett helyesírási útmutató és szótár, *Îndreptar şi vocabular ortografic* (Bucureşti, 1932. 174 l.), amelynek utolsó, ötödik kiadása 1946-ban jelent meg.

8. Puşcariu magas szinten szolgálta az irodalomtudományt is. Műveinek jegyzékét tanulmányozva sok ilyen vonatkozású írást találunk különösen működésének kezdeti szakaszában. Ő fedezte fel Lucian Blagát, költészetének mélyenszántó eredetiségét *Un poet: Lucian Blaga* című írásával.[27] Később nagyobb tanulmányban, *Opera dramatică şi poetică a lui Lucian Blaga*,[28] foglalkozik az író drámai és költői műveivel. — Puşcariu önálló irodalomtörténeti köteteket is jelentetett meg, mint például *Cinci ani de mişcare literară* (Bucureşti, 1909. 128 l.). A régi román irodalomtörténet legszebb, legdokumentáltabb lapjai közé tartozik az *Istoria literaturii române. Epoca veche.* (Sibiu, 1921. 219 l.).[29]

Puşcariu a román nép és az együttélő nemzetiségek irodalma kölcsönös megismerésének, szellemi értékeik kicserélésének érdekében 1924-ben Kolozsváron megindítja a Cultura című négy nyelven megjelenő egyetemi szintű folyóiratot.

9. A kolozsvári tudós életművében szép fejezet jut szervezői munkájának. A legszélesebb látókörű és legkörültekintőbb román tudósok egyike lévén, az első világháborút követően ráhárul az itteni egyetem megszervezése. Hogy munkáját jól végezte igazolja az a hírnév, amelynek a kolozsvári román egyetem örvendett és örvend.

Tudományos életünk szempontjából rendkívüli jelentőségű a Muzeul limbii române megszervezése az egyetem keretében. Ennek tervét, amint emlékirataiból olvassuk, már a tízes évek derekán magában hordozta. A Román Nyelv Múzeuma mindenekelőtt a kolozsvári filológusokat tömörítette maga köré, de hatóköre az egész országra, sőt az országhatárokon is túlterjedt. Ennek rangos kiadványa, a Dacoromania, nemcsak a hazai, hanem a világ tudományos életének egyik legtekintélyesebb kiadványa lett.[30]

Puşcariu nemcsak itthon, hanem külföldön is szervezett intézményesített keretet a román nyelv művelésének, Ő létesíti az első román nyelvi szemináriumot a bécsi egyetemen, s az ő nevéhez fűződik a berlini román intézet megszervezése, amelynek gondolatát, kiadatlan emlékiratainak ta-

---

[26] Revista Fundaţiilor regale IV [1937], 296—323.
[27] Glasul Bucovinei II [1919], 1—2.
[28] Revista Fundaţiilor regale II [1935], 338—52.
[29] A II. és bővített kiadása, Sibiu, 1930. 263 l., a III. pedig ugyanott, 1936, 263 l.
[30] Anul I, 1920—21, Cluj 1921, Anul II, 1921—1922, Cluj, 1922, Anul III, 1923, Cluj, 1924, Anul IV, 1924—1926, partea 1, Cluj 1927, Anul IV, 1924—1926, partea 2, Cluj, 1927, Anul V, 1927—1928, Cluj 1929, Anul VI, 1929—1930, Bucureşti 1931 Anul VII, 1931—1933, Bucureşti 1934, Anul VIII, 1934—1935, Bucureşti 1936, Volumul IX, 1936—1938, Bucureşti 1938, Volumul X, Bucureşti 1941, Volumul XI, Cluj 1948.

núsága szerint, már 1926-ban melengette. Amint írja, legalább olyan szintű intézetet szeretne látni Berlinben, amilyent Vasile Pârvan szervezett Rómában.

Puşcariu roppant gazdag nyelvi anyagot felölelő alapvető munkákkal, eredeti gondolatokban bővelkedő művekkel gazdagította a román nyelvtudományt és irodalmat, a romanisztikát és az általános nyelvészetet egyaránt. A nyelvtudomány általa járt útjain haladva volt tanítványai a román nyelvtudomány élvonalában vitték és viszik tovább gondolatait, nevelték és nevelik az új tudósnemzedéket.

Most amikor születésének 100. évfordulóján az UNESCO ajánlására az egész tudományos világ tiszteleg életműve előtt, mi belső indítékból is tanítványi hálával adózunk emlékének.

KELEMEN BÉLA
Institutul de lingvistică şi istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă nr. 21

SEXTIL PUŞCARIU

(Rezumat)

Este primul studiu aprofundat scris în limba maghiară asupra operei lui Sextil Puşcariu. Autorul, după ce remarcă strălucitele studii făcute de marele lingvist în ţară şi străinătate, şi afirmarea lui ştiinţifică viguroasă încă în tinereţe, trece la analiza principalelor preocupări ale lui Sextil Puşcariu. Se opreşte pe rînd la principalele domenii de activitate ale savantului clujean: 1. istorie a limbii, 2. lexicologie, lexicografie, 3. dialectologie, 4. geografie lingvistică, 5. lingvistică modernă (structurală, funcţională), 6. limbă literară, 7. cultivarea limbii, 8. istorie literară şi 9. organizator şi ctitor de instituţii de învăţămînt superior, de cercetare ştiinţifică.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

BUKARESTI MAGYAR EMLÉKÍRÓK 1877-BEN

(Részlet a Bukaresti magyar emlékírók a XIX. században című készülő monográfiából)

Minden emlékírás hitelének, információs és irodalmi értékének legfőbb kezessége a szerzők élményeinek közvetlensége, a tanúi szemlélődés vagy éppen személyes részvétel az eseményekben. Mivel a bukaresti magyar emlékírók közül ketten, Veress Sándor és Fialla Lajos nemcsak megfigyelői voltak az 1877-es orosz-román-török háborúnak, amely az állami függetlenséget szerezte meg Romániának, hanem részt is vállaltak benne, a hadjáratról szóló feljegyzéseik elevenebbek és meggyőzőbbek az egyébként náluk jobb tollú külső szemlélődők vagy alkalmi haditudósítók beszámolóinál. A háborús előkészületek, a hadjárat és a fegyverszüneti tárgyalások egy esztendeje alatt az erdélyi és az egész magyar sajtó, a legjelentősebb európai lapokkal egyetemben, állandó figyelemben részesítette a háború eseményeit, miként a „keleti kérdés" már azelőtt is mindegyre visszatért az újságok hasábjaira. De hogy a közvetlen tapasztalat, sőt, a részvétel milyen alapvető fontosságú az emlékírásban, azt még a „másik oldalról" vett példával is igazolhatjuk. Lakos Lajos, aki *Visszaemlékezés Törökországra* címmel tette közzé emlékeit 1895-ben Nagyváradon, a törökök oldalán vett részt a háborúban. Az élményeit szintén rögzítő Csutak Kálmán ezredessel együtt, akinek a feljegyzései kiadatlanok, Lakos kapitány is belülről figyelhette a bomló török birodalom helyzetét, hangulatát, az események jellegét. Lakost „a törökök iránt érzett rokonszenve teljességgel nem teszi elfogulttá" — állapítja meg joggal az 1848 és 1914 között létrejött magyar emlékirodalmat összegező Kacziány Géza.[1] És valóban, a volt osztrák-magyar követségi tisztviselő, aki adatait személyes fronttapasztalataival, szemtanúk vallomásaival egészítette ki, elsősorban nem a diplomáciai eseményeket emelte ki, hanem — a mai román történettudomány ítéletével összecsengően — a néptömegek önfeláldozó részvételét. „A román hadsereg — írja — végig részt vett a katonai hadműveletekben az orosz csapatokkal együtt, kezdve 1877. április 23-tól, amikor az oroszok átlépték a Prutot, és egészen 1878. január 10-ig, a Sipka-szoros elfoglalásáig, azaz az utolsó ágyúlövésig." A román katonák vitézségének tulajdonítja, hogy „a bizonytalanság nulla fokára esett háború sorsát" az orosz—román fegyverek javára döntötték el. Lakos véleményének hitelét erősíti az, hogy tényekkel igazolja a török katonák bátorságát is, különösen nagy elismeréssel szól a Plevnát védő Oszmán pasáról, akit — ezt Veress Sándor egyik riportjából tudjuk — fogságba esése után a román katonák tiszteletben része-

[1] Kacziány Géza: *A magyar mémoire-irodalom 1848-tól 1914-ig.* Könyvtári Füzetek, 3. sz. Budapest, 1917.

sítettek, Sztambulba hazatérve pedig nem a kegyvesztés várta, hanem a szultán megcsókolta a kaftánja szélét.

Veress Sándor hadiszállítóként és tudósítóként vállalt részt a román nép függetlenségi háborújában. Fialla Lajos egymás után két tábori ispotály főorvosa volt Turnu Măgurelében. A másik két bukaresti magyar emlékíró közül Oroszhegyi Jósa, az orvos és harcias lapszerkesztő már nem élt, Koós Ferenc még 1869-ben visszatért erdélyi szülőföldjére. Veress Sándor hadiszállítói vállalkozását (miként 1877 előtt és után is földmérői tevékenységét) a megélhetés gondja ösztönözte, de a román katonákkal rokonszenvező tudósításait, amelyeket a Vasárnapi Újság, illetve a Politikai Újdonságok hasábjain tett közzé,[2] nyilvánvalóan a román néppel való közösség-vállalása diktálta. Egyetlen könyve, *A magyar emigratio a Keleten* nem foglalkozik a függetlenségi háborúval, mivel az emlékezéseket még 1877 előtt közölte előbb egyik pesti lapban, folytatásokban, majd kötetben is.[3] Harctéri, illetve a hátország életét bemutató tudósításait a frisseség és ugyanakkor az éber demokratikus szellem jellemzi. „Én a zimniceai parton álltam" — indította egyik háborús hangulatképét 1877 júliusában. Ennél a városnál keltek át a Dunán az orosz és román seregek, tehát Veress az „első vonalból" tudósított. De mivel a hadiszállító mérnök úton volt mindig, egyik levelét Calafatról, másikat Ploieşti-ből írja. Éppen ploieşti-i keltezésű levele mutatja legjobban az előbb említettem éber demokratizmusát. Felemlegeti a bolgárok iránt érzett rokonszenvét — egy ideig közöttük élt Várnában —, majd óvja a felszabadulás előtt álló bolgár népet, nehogy a török elnyomók vétkébe essék, és most ő kezdje sanyargatni az uralma alá kerülő török kisebbséget. Mindezt igen találó írói hasonlattal fejezi ki: nehogy ezentúl a bolgárok etessenek szalonnát a törökökkel. Emlékirata, egész élete tanúsítja, hogy Veress Sándort emelkedett humanizmusa, a néptestvériség eszménye mindenkor a jogfosztottak, elnyomottak vagy becsapottak mellé állította. És ennek erkölcsi fedezetet adott az, hogy Veress szembe mert szállni a saját körében észlelt elfogultságokkal, a fölényeskedéssel vagy éppen gyűlölködéssel is. Igaz, mindez inkább elvi állásfoglalás volt, hiszen 22 esztendős kora óta emigránsként, hányatottságban vagy Bukarestben kisebbségi sorsban élt.

Veress Sándor közelről látta a román katonák fegyelmezettségét és bátorságát. Észrevette, hogy a fiatal román hadsereg tisztjeit meleg, baráti szálak fűzik a bevonuló, népfelkelő paraszti tömegekhez, a közlegényekhez, ami lényegében 48-as hagyomány volt. Meglátta és megmutatta Veress Sándor riportjaiban a háború ütötte sebeket is. 1877 novem-

[2] Veress Sándor tudósításai, riportjai a függetlenségi háborúról: *Nemzetiségi szívósság a románoknál.* In: Vasárnapi Újság XXVII. (1880), 9. sz., — Levél *Romániából.* In: Politikai Újdonságok XXIII. (1877), 18. sz. — *Bukaresti pünkösdi vasár az idén.* In: Vasárnapi Újság XXIV. (1877), 25. sz. — *Képek Romániából.* In: Vasárnapi Újság XXIV. (1877), 22. sz. — *Tempora mutantur.* Eredeti levél az aldunai harctérről. In: Vasárnapi Újság XXIV. (1877), 27. sz. — *Bulgária.* In: Vasárnapi Újság XXIV. (1877), 31. sz. — *Látogatás Bukarestben* In: Vasárnapi Újság. XXIV. (1877), 50. sz. — *Eredeti levél Bukarestből.* In: Politikai Újdonságok XXIII. (1877), 24. sz. — *Levelek Keletről.* In: Politikai Újdonságok XXIII. (1877), 29. sz.

[3] Veress Sándor, *A magyar emigratio a Keleten* I—II. Athenaeum RT kiadása. Budapest, 1978.

berében arról tudósít Zimniceáról, hogy a városban óriási a zsúfoltság, nincs tüzelő. Ahol addig négyezren laktak, most 20—30 ezer embernek kell hajlék. A városkában, írja, naponta 150 kemence süti a kenyeret a bulgáriai mezőkön harcoló román katonák számára. Veress Sándor képzett katona volt, hadnagyként harcolta végig Bem tábornok oldalán a két erdélyi hadjáratot, majd kapitány lett a szerveződő itáliai magyar légióban, tehát tudatában volt a hadvezéri bölcsesség fontosságának. De mégsem a katonai vezetők tehetségét dicsérte elsősorban, hanem a nép egyszerű fiainak kitartását, áldozatát, mintha önmaga roppant megpróbáltatásait élné újra a román parasztkatonák megismert sorsában. És kiváló érzékkel ismerte fel, hogy 1877 Romániájában a nép és a történelem igazi találkozójának lehet a tanúja, olyan népi öntudatosodásnak, amilyen 1848-ban a magyar paraszti tömegeket és különösen a Veress-típusú diákfiatalokat a szabadságharc minden veszedelmet vállaló katonáivá tette. Ebben is hasonlóságot fedezett fel, joggal, 1848 és 1877 között, látva, hogy a román nép tömegei megsejtették: hosszú távon a kibontakozó háború dönti el az ország jövőjét.

Demokratikus meggyőződése és publicista szenvedélyessége hévvel marasztalta el, ha a háborús megpróbáltatások közepette könnyelműséget vagy hivalkodást tapasztalt. „Mily gyönyörű szép nap! — írja — Olaszország déli vidékein sem lehet ennél szebb, 15—20 foknyi meleg van, bezzeg a járda tömve is a harckerülő fiatal dandyk csapatával — és természetesen, bájos hölgyekkel —, az ember alig szemlélheti meg a szép kirakatokat, ahol az eddigi cikkek közt feltűnő sokaságban díszlenek a sárga, veres, fehér szegetű, lapos tetejű kék sapkák, kesztyűk, kardok és sarkantyúk, kulacsok, köpenyek, sátrak, tábori ágyak s az ékszerárusoknál romániai és orosz rendjelek, csillagok és Szent Anna-keresztek, s tíz lépéssel odébb tépés, sebkötöző, mankók és koleracsöppek, miket azonban senki se lát meg amaz fényes kirakat rendjeleinek csillogása miatti szemkáprázástól!"

Éppen mivel Veress, mint más helyen láthattuk, alapvetően közösségi ember volt, aki nemcsak elnöke a bukaresti magyar társaságnak, de annak lélekben is képviselője, a bukaresti és romániai kisebbségi magyarság szószólója Koós Ferenc távozása óta, tudósításaiban is megjelennek a függetlenségi háborúban valamilyen módon szerepet vállaló magyar iparosok, kereskedők, fuvarosok. A győzelem kivívása után, 1878 nyarán, visszatekintve, számba veszi, hogy magyar ismerősei közül ki mivel segítette a hadrakelt román sereget. Nem egy magyar gazdatiszt és iparos vállalkozott arra, hogy a harcoló sereget felszereléssel és élelemmel lássa el. „Szabó Albert vasmunkát szolgáltatott, Brakota szalámival, sajttal, csájjal kereskedett." A két Veress-fivér, Sándor és gazdatiszt öccse, Ferenc „több százezerre menő lisztet, árpát, szénát szállított az élelmezési irodának". Ott voltak a csatatéren a régebbi bukaresti magyar lakosok, akik már előbb állampolgárságot szereztek volt, a moldvai csángók és rajtuk kívül igen sok névtelen tábori kovács, lakatos, ács, „nem is számítva a százakra menő, élelmes székely szekereseket, akik a táborba élelmiszert hordtak."

Miként felejthette volna ki e felsorolásból 48-as emigráns társát, barátját, Fialla Lajos főorvost! A bukaresti magyar emlékírók közül legin-

kább éppen a Fialla neve fonódott össze a függetlenségi háborúval: tábori orvosként frontszolgálatot teljesített, és román nyelvű könyvben megírta háborús élményeit. Hetvenkét éves korában Bukarestben kiadott magyar nyelvű emlékiratában is, egész életére visszatekintve, többször idézi saját háborús szereplését. És ebben az emlékiratban (műfajilag meglehetősen szokatlan módon) közölte a Veress Ferenc barátja által írt életrajzát is, amelyben ezeket olvashatjuk: „Az 1877/78. évi orosz—török háború alatt a román hadsereg vöröskeresztes kórházának volt igazgató-főorvosa Turnu Măgurelében, s tevékenységéről, önfeláldozó, fáradhatatlan, üdvös működéséről tegyen tanúságot azon számtalan kitüntetés, mely mellét ékesíti, s az az általános szeretet és tisztelet, mellyel személye körül vétetik." Fiallának, az emlékírónak az az eljárása, hogy saját érdemeinek méltatását más tollnak engedi át, feltétlenül a szerénységével magyarázható. *Letűnt napjaimból* című, anekdotaszerű életörténetekből összeálló kötetében[4] írói emlékezetét engedi szabadon érvényesülni. Derűs epizódokból ismerhetjük meg bajai diákéveit, majd — már a szabadságharc után — bécsi egyetemista sorsát, aztán bukaresti életútjának fontosabb állomásait, barátait, ismerősöket és ismeretleneket, akikkel a futó véletlen hozta össze, de a találkozás megmaradt benne, valamilyen apró mozzanata miatt. Ilyen epizódokból érezhetjük ki néha a derű alatt lappangó szomorúságát, vagy bukaresti magyar emigráns életének alapérzését: a közösség után sóvárgást. Fialla ilyképpen és nem közvetlenül vall arról, hogy magyarságát megőrizte élete utolsó napjáig. Anyanyelve tisztán csendül fel a *Letűnt napjaimból* lapjain, néha régies ízekkel, és ilyenkor, ha anyanyelvén mesél, stílusában finom irónia csillan meg. Román nyelvű emlékiratát és a bukaresti román lapokban közölt cikkeit ugyanakkor latinos lendület hatja át; anyanyelvének tökéletes megőrzése mellett éppily kiválóan ismerte és írásban is használta a román nyelvet.

Reminescenţe din resbelul româno-ruso-turc, Anul 1877 şi rolul Societăţei „Crucea-Roşie"[5] című román nyelvű emlékirata igen hűségesnek tetsző naplója a hadjáratnak — orvosi szemmel nézve. A címből is kitűnik, hogy a vöröskereszt fiatal intézményét is népszerűsíteni kívánja, és elismeréssel adózik azért a támogatásért, amelyben a nemzetközi szervezet a háború román sebesültjeit részesítette. (Felsorolja a tábori kórházakban tevékenykedő külföldi orvosok névsorát.) Stílusa tárgyszerűen pontos, de az írói látás és láttatás néha itt is utat tör magának. Ilyen szempontból talán legérdekesebb egyik utazásának leírása a tábori kórháztól a frontig, hogy Carol Davila tábornok hívására részt vegyen egy törzstiszt — Budişteanu ezredes, a későbbi tábornok — betegágya mellé összehívott orvosi konziliumon. Itt érezzük igazán megfigyeléseinek frisseségét, mély humanizmusát, amellyel a háború dúlta vidéket írja le Nikápolytól Muszelim-Szelóig, a front első vonaláig. Valósággal más jellegű betét ez az emlékiratban: lírai és drámai részek követik egymást.

[4] Fialla Lajos, *Letűnt napjaimból*. Bukarest. Nyom. Gutenberg. Göbl József könyvnyomdájában, Strada Doamnei 20. 1903.

[5] Dr. Ludovic Fialla, *Reminescenţe din resbelul româno-ruso-turc, Anul 1877 şi rolul Societăţei „Crucea-Roşie" n timp de pace şi de resbel*. Bucureşti, Imprimeria şi „Librăria Şcoalelor" C. Sfeta. Str. Lipscani 96. 1906.

az író jól érzékelteti — talán akaratlanul is, de mivel hűséges krónikás — zaklatott belső hangulatát a táborban, ahol a Carol Davilával folyó beszélgetését közeli ágyúzás „festi alá".

Ugyanaz a metamorfózis figyelhető meg Fiallánál is, mint Veress Sándornál: a háborús megpróbáltatások erősítik meg benne igazán rokonszenvét a román nép iránt, amelynek körében emigránsként menedéket talált, és amelynek szolgálatába egész további életét állította. Úgy tekintette, joggal, hogy a bulgáriai harcmezőkön a népi szabadságvágy és az idegen elnyomás áll szemben egymással, és a győzelem csak a szabadságukért, függetlenségükért harcoló néptömegeké lehet, mert ezek a háborús terhek tudatos vállalói, az életüket feláldozó harcosok. „Boldog lehet mindenki, akinek a sors lehetővé tette, hogy bármilyen kis szerepet is játsszon a román nép életének gigantikus fejlődésében! Büszke vagyok arra, hogy megtettem, amit megtehettem, hogy szívvel-lélekkel hozzájárulhattam a román függetlenség kivívásához."

Fialla doktor azonban szíve mélyén nem harcias katona, hanem igen békés ember volt. Ezért még inkább tiszteletre méltó az elszántsága, amellyel 17 éves korában honvédönkéntesnek jelentkezett a szabadságharcban, s éppígy szabad elhatározásából vállalt frontszolgálatot az 1877-es függetlenségi háborúban. Nyilvánvaló, hogy ez az orvos humanista emelkedettséggel gyógyította a „kegyetlen" ellenség sebesültjeit is, a tábori kórházban is, majd hazatérte után, a bukaresti Filantropia kórházban. „Távollétem alatt a Filantropia kórházban lévő részlegem román és török sebesültekkel népesült be... Naponta több operációt is végrehajtottunk, részlegem egész személyzete a teljes kimerülésig dolgozott. Mivel állandó kapcsolatban álltam a törökökkel, kezdtem megértetni magamat velük, megtanultam a köszönésüket, meg tudtam magyarázni nekik, hogy miként vegyék be az orvosságokat, tudtam értekezni velük rendelés idején, s így üdvösen befolyásolhattam hangulatukat, amely nagyon letört volt, mint a legyőzött sebesülteknél általában lenni szokott..." Majd szinte szózatszerűvé nemesedik a szöveg: „Milyen sokat is törtük magunkat mi, orvosok a sebesültek gyógyításáért, és milyen elégtételt éreztünk, ha egy-egy ember életét megmenthettük! De alig örvendhettünk tudományunk sikerének, jön az újabb csata, és a seregek pusztító fegyverei újra megsemmisítik a nemzetek virágát, az ifjúságot. Egy perc alatt olyan pusztítás támad, amit mi, orvosok nem tudtunk többé helyrehozni... Meg vagyok győződve arról, hogy eljön majd az az idő, amikor... a kölcsönös tisztelet biztosítani fogja minden nép létét; a fegyvereket csak a vadállatok ellen fogják kézbe venni!"

BEKE GYÖRGY
Cluj-Napoca, Aleea Scărişoara nr. 6

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

ADALÉKOK ADY ENDRE FOGADTATÁSÁRÓL A KOLOZSVÁRI SAJTÓBAN*

Miként a közelmúltban megjelent Balázs Ferenc-kötethez (Kriterion 1975) írott szép bevezető tanulmányában Mikó Imre is hangsúlyozza, a romániai fiatal magyar írók első manifesztumát a tizenegyek Ady Endre égisze alatt fogalmazták meg. Az irodalmi élet paradoxona, hogy Kolozsváron először ugyancsak egy ifjúsági kiadványban írták le Ady nevét, de akkor ellenkező előjellel, ugyanis a diákkörök között kirobbant vita kapcsán egy Gergely György nevezetű diákvezér a Kolozsvári Egyetemi Lapokban alaposan megleckézteti állásfoglalásáért.[1] E két ellenpólust összekapcsoló ív a lekicsinylő célzások és a fenntartás nélküli elismerés láncolatából áll, amelynek néhány kevésbé számon tartott mozzanatát folyóiratkultúránk sokszínűségének bizonyítékául is érdemes felidéznünk.

S íme a kezdet kezdetén ismét egy paradoxon: Ady Endre, itt diákoskodó öccse, Lajos jóvoltából a Kolozsvári Egyetemi Lapok házi poétája lesz, és korai versei sűrű egymásutánban jelennek meg a lap hasábjain, kivált azután, hogy Ady Lajos 1902 januárjában a lap belső, majd pedig rövidesen főmunkatársa lesz.[2]

Két év múltán Ady Endre neve egy világot járt újságíró, Richtzeit Artúr mozgékony revüjében, A Fáklyában bukkan fel újra, előbb publicisztikai és szépprózai írások alatt, majd Székely Aladár *Magyar kritika* című cikkében mint a kultúra iránti közöny ostorozóját említi, végül a *Vér és Arany*-ból mutatnak be három verset.[3]

---

* Az alábbi utalások nem szerepelnek Vitályos László—Orosz László, *Ady-bibliográfia 1896—1970* (Budapest, 1972) repertóriumban.

[1] *Budapest—Debrecen harca*. Kolozsvári Egyetemi Lapok, II (1898—1899), 11 (márc. 8), 138. és köv. A szóban forgó Ady-cikkek a Debreceni Főiskolai Lapok 1899. jan. 20. illetve febr. 25-i számában jelentek meg (vö. ÖPM, 42, 61. sz.)

[2] Vö. i.h. (1901—02), 11. jan. 5, 172. —; 13. febr. 1, 189. Megjelent versek: *A halottak* V (1901—02), 3. nov. 3. sz., 38—9; *Hervadáskor* 7 dec. 1. sz., 97; *Éjimádo* 13. febr. 1. sz., 192; *Sírasson meg* 14. febr. 9. sz., 219; *Félhomályban* 17. márc. 2. sz., 254; *Kossuth halálának évfordulóján* 19. márc. 16. sz., 286; *Áldomás* 22. ápr. 13. sz., 315; *Lázban* 25. máj. 4. sz., 338; *Azurba* 26. máj. II. sz., 349—50; *Dankó Pista* VI (1902—03), 5. febr. 1, sz., 84—5.

Megjelent elbeszélések: *Haza a temetésre* V (1901—02), 13. febr. 1. sz., 190—2; *Takács Tanár úr* VI (1902—03),, 1. nov. 15. sz., 10.

[3] *A fátum leányai* A Fáklya, I (1905), 5. ápr. 9. sz., 25—8; *Tamás a piros kertben* 9. máj. 7. sz., 8—10; *Morituri* (28. nov. 25. sz., 3—5; Székely Aladár, *Magyar kritika*, 30. dec. 17. sz., 8—10; *Adi (sic!) Endre verseiből Vér és arany című új kötetéből* i.h. II (1907) 35. dec. 28. sz., 15;

Megjelent versek: *Közel a temetőhöz; Az alvó csókpalota; Kereszttel hagylak itt.*

A viszonylagos teljesség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a Kun Béla

Mint ismeretes, az *Új versek*ről Juhász Gyula közölt volt a Kolozsvárt megjelenő Az Új Században elismerő bírálatot (vö. Vitályos—Orosz 258), a *Vér és arany*-ról pedig Felszeghy Oszkár ír a Fáklyában egy részletes elemzést, amelyben széles irodalmi műveltségre való módon reagálja le a költő körüli vitákat.

Szerinte Ady Endre annyira erős egyéniség, s annyira különbözik mindenki mástól a magyar poézisben, hogy az ő helyét csak önmaga határozza meg. Az ő mértéke önmagán kívül csak az a hatás lehet, melyet olvasói éreznek az ő verseinek olvasása közben.

E hatást viszont azért nehez még pontosan meghatározni, mivel az elhangzott ítéletek javarésze pártos bírálat, az őszinték pedig relatívek, mivel többnyire a megszokott, a klasszikusnak elismert poézis mértékével mérnek.

A maga részéről Adyt a korszak legtehetségesebb költői közül valónak tartja, noha életideálja szöges ellentétben áll az övével, viszont a költészetnek a tárgyát nem lehet erkölcsi normákkal korlátozni. Ady Endre tud dalolni, költészetén élesen, világosan látszik meg a zsenialitás bélyege, még akkor is, ha eltúlozza önnön jelentőségét, nem ő az az Árgyilus királyfi, ki a jövendőnek áldott virágos méhében alszik.

Világirodalmi koordinátáit tekintve Honoré Balzac, Prosper Mérimée irodalmi reneszánszának, az olasz dekadenciának, az orosz verizmusnak és Adrejev Leonid ködének a hatását érzi rajta, a magyarok közül Petőfi merészségéből és Kiss Józseftől tanult, de annál erősebb tehetség, hogy mindezt ne egyéniségének teljesebb érvényesítésére használja.

A formátlanság vádját illetően cáfolja, sőt formateremtő készségének bizonyságául hangsúlyozza, hogy azok oly természetességgel simulnak mondanivalójához, mint a testre szabott ruha, amelyet első tekintetre észre se lehet venni.

Verselési módja viszont eléggé vitatható. A látomásos, lázas képzeletének víziói zaklatott, szaggatott mondatokban, gyakran és értelmetlennek látszó szavakban fogalmazódnak meg, s mikor e furcsa beszédet tudatosan keresi, affektálja, néha bosszantó vagy éppenséggel komikus lesz.

A *Vér és arany* Ady Endre jellem- és életrajza, markáns és erős, művészi kivitelű festmény a költőről minden előnyös és hátrányos tulajdonságával egyetemben.[4]

A korszak leghosszabb létű folyóirata, az Erdélyi Lapok kezdettől fogva ingadozó magatartást tanúsított Ady Endrével szemben. A holnaposok első kötetéről írott névtelen bírálat némi fenntartással, de elismeri Ady vezérségét, viszont alig két számmal később Apáthy István az első hol-

---

szerkesztésében megjelenő Kolozsvári Friss Újság már 1903-ban melegen méltatta az akkor Nagyváradon újságíróskodó Ady Endre működését (vö. *Alapítvány egy újságírónak. [Ady Endre kitüntetése]:* i.h. IV [1903] 61. márc. 3. sz., 3.; *Ady Endre Levél az apámhoz:* i.h. 62. márc. 4. sz., 1—2.)

[4] Felszeghy Oszkár dr., *Vér és Arany. Ady Endre újabb verskötete* A Fáklya III (1908), 2. jan. 11 sz., 32—5. Ennek az értő bírálatnak az értékét emeli az a körülmény, hogy a kolozsvári egyetemi tanárok szócsöve, az Erdélyi Hírlap, néhány hónappal megelőzően éppen a túlmodern, „szecessziós" versei ürügyén intézett egy útszéli támadást a költő ellen (vö. *Fene-költészet. — Az Erdélyi Hirlap eredeti tárcája:* i.h., II [1907], 32. febr. 6. sz., 1—2).

napos vita ürügyén vezércikkben rohan ki a Holnap és a hasonló egyesületek tagjai ellen, akik az emberi fejlődést le próbálják téríteni a nemzeti gondolat természetes irányvonaláról, s tehetetlenségüket modernséggel és szabadgondolattal igyekezenek palástolni. A termékeny tagadás szükséges, de minden fejlődés csak tovább fejlődés lehet, és a holnapos írókat csakis a nemzeti gondolat vezetheti át ide.[5]

Egyébként az első évfolyamnak szinte nincsen olyan száma, amelyben ne esnék valamilyen vonatkozásban szó Adyról. Hol Miklós Jutkát marasztalja el az (-szl-) betűjegyes recenzens Ady Endre- és Erdős Renée-epigonizmusa miatt, vagyis azért, „hogy igen sokat beszél, sok beszédnek pedig nemcsak az alja, az üressége is sok", hol pedig Oláh Gábor írásművészetéről vallja meg az N. betűjegyes recenzens, hogy a *Vér és arany* óta poétalélek revelációja nem rázta meg annyira mélyen.[6]

A második évfolyamban a felemás hangvétel annyiban folytatódik, hogy a szerkesztőségi kommentár szerint Adyt nem követni a modernség és a tehetség jele, a Holnap-ellenes kampány jegyében egy ifjú titán Jékey Aladár *Fehér virág* című versét *Fehér szonáta* címen Ady-paródiává írja át, sőt Gyóni Gézának *Szomorú szemmel* című verskötetéről írott bírálatában felvetődik „ennek a magasba szálló poétának" felsőbbrendűsége Ady Endrével szemben, akinek hamis istenszagot árasztó mágneses szekeréhez az egész új magyar líra odatapadt. Ugyanakkor az -andi betűjegyes recenzens (feltehetőleg Németh Andor) a Mozgó Könyvtár Ady-füzetéről írva a költővel egyenrangú nagy prózaíróként ünnepli, mivel novellái váteszi meglátások, keserű igazság és mesterkedéstől tiszta szomorú líra.

A negyedik évfolyamtól kezdve a holnaposokkal való csipkelődés, illetve a hagyományos költői iskolát képviselő Jakab Ödön és Szabolcska Mihály felsőbbrendűségének hirdetése mellett[7] Kristóf György három tanulmánya végre elméletileg is körvonalazza a lap álláspontját.[8] Mindenekelőtt a modernség fogalmát differenciálja a korszerűtől. A holnapnak való írás azonban nem jogosít fel sem az egyéni ízlés abszolutizálá-

---

[5] *A Holnap.* Erdélyi Lapok I (1908), 3. nov. 1. sz., 70; Apáthy István, *Aggodalmak és remények.* Erdélyi Lapok I (1908) 5. dec. 5. sz., 97—8.

[6] (-szl-), *Az élet öfelségéhez:* i.h. 4. nov. 15. sz., 92; N., *Oláh Gábor:* i.h. 6. dec. 15. sz., 140.

[7] *Büky György, Uton a lelkemmel:* i.h. II (1909), 3. febr. 15. sz. 69; *A kávéházból:* i.h. 12. júl. 1. sz., 297—9; (-o. a.-) (Orbók Attila?), *Szomorú szemmel:* i.h. 7. ápr. 15, sz., 172; -andi (Németh Andor?), *Irásokról való irás:* i.h., 14. aug. 1. sz., 352—3.

Egyébként még az év elején egy olyan rosszmájú kommentár is elhangzott, amely szerint a közönség azért nem ment el Plautus *A foglyok* bemutatójára, mert a szerző nem holnapos, s így valószínű nem dolgozik kabaré-fogásokkal (vö. i.h., 2 febr. 1, p. 45.). — dr. Kiss Ernő, *Jakab Ödön.* Erdélyi Lapok III (1910), 5 márc. 1. sz., 123—5. — S -u, *Vendégeink Szabolcska:* i.h. 6. márc. 15. sz., 157—8. — (K/ovács/ D/ezső/, *Magyar krónika Felszeghy Dezső meg a korona.* Erdélyi Lapok V (1912), 3 ápr. 13. sz., 46—7.

A gúnyoros írás célpontja megint csak Jékey Aladár, a modern költészet propagátora.

[8] Kristóf György, *Az irodalmi modernség.* Erdélyi Lapok IV (1911), 4 febr. 15. sz., 102—4; uő. *Esztétikai jegyzetek:* i.h. 11 jún. 1. sz. 317—9; uő. *Irodalmunk állapota:* i.h., V (1912), 12 jún. 20. sz., 212—3.

sára, sem arra, hogy az egyéniség hirdetői az egyéniséget nem respektáló szocializmussal szövetkezzenek. Az egyéni szabadság, a francia forradalomnak ez a vívmánya szabadossággá fajulhat, mert ugyan kétségtelen a reakció szerepe a fejlődésben, a ma divatja holnap általánossá válik, viszont a holnapos irodalom esetében a fogyatékos belső érték nem ad erre biztosítékot. Ez az irodalom a szűrő öntudatformáló erejének a híján nem a szép érzelmét, hanem csak az érzékleteket fejezi ki.

A baj forrása Kristóf György szerint az, hogy a magyar esztétikai élet hiányában nem alakult ki egy folyamatos esztétikai elmélkedés. Így az élénk esztétikai viták Ady körül, Pekár Károly pozitív esztétikája és Böhm Károly értékelmélete stb. között mindaddig meddők maradnak, míg esztétika ürügyén lélektanról, biológiáról, morálról vagy érzékiségről beszélnek. A hosszas fejtegetés végkövetkeztetése az, hogy a természettudományos objektivitás önámítás csupán, s az érzéklet csak az öntudat rostáján átszűrve emelkedhetik esztétikai széppé. A harmadik, az irodalom helyzetét felmérő tanulmány az elmélet és a gyakorlat közötti örök ellentét szemszögéből vizsgálja a holnaposok helyzetét, s a régi gárdával szemben Adyék érdeméül tudja be a nyugati eszmék bedobását a magyar szellemi életbe, a realitást, amellyel az érzelmek elvontsága s az egyéniségnek elhalványulása ellenében a lélek mozgalmait nevükön nevezni merészkednek, s végül a költői nyelvvel való bánásban való ügyességet. A kifejlődést azonban az ellentétek kiegyenlítésében véli felfedezni: Ady behódol Szabolcskának, a Leszai Annák együtt csevegnek Beniczkyné Bajza Lenkével, vagy legalábbis az Erdős Renée pálfordulásán esnek keresztül; mindenesetre örvendetes jelenség, hogy a művészi szempont előretörése kezdi háttérbe szorítani az irodalom hagyományos politikaközpontúságát, vagyis a jelenlegi tülekedésből az irodalom öntörvényű autonóm fejlődése kezd kibontakozni. Így Adyék térfoglalása, minden elvetendő túlzásuk ellenére a pozitív irányban hat.

Mindebből nyilvánvaló, hogy az 1910-es években az Ady körüli viták a kolozsvári konzervatív körökben is legfeljebb szuverén hatása elleni berzenkedés szintjére süllyedtek. Érdekesen szemlélteti ezt a ma már régen elfelejtett Hangay Sándor esete, aki személyes sértésnek vette, hogy az Új Egyetem recenzense Ady tanítványának minősítette. A szerkesztőségnek küldött levelében Ady francia mesterei mellett a magyar elődökre (Komjáthy, Vajda) hivatkozik; önmaga soha nem volt Ady követője, a magyar irodalom jövőjét véle szöges ellentétben képzeli el, s a Holnap második kötetéről írott bírálata kapcsán nyílt vitája is volt vele (Alkotmány, 1909. dec. 30 — a mi megjegyzésünk). Tiltakozásának kevés a foganatja, ugyanis újabb köteteiről írott bírálatok tehetségének eredeti voltát elismerik ugyan, de költészetét mégis Adyhoz viszonyítva értékelik.[9]

Az Ady körüli viták természetesen a felekezeti sajtóban is visszhangra találtak. Az unitáriusok nagy múltú folyóiratában, tudomásunk szerint,

---

[9] *Két új könyvről.* Új Egyetem V (1910), 3 nov. 20. sz., 13—14.; 4 dec. 1. sz., 14. — *Hangay Sándor, Szemiramisz csodakertje.* Erdélyi Lapok V (1912), 9 jún. 15. sz., 220—22; *Hangay Sándor két könyve:* i.h. VI (1913), 9 márc. 1. sz., 125—126.

a neve nem bukkan fel, csupán Pap Mózes mérges kifakadása a halál rokonai, a Nyugat fiatal óriásai ellen, akik Petőfit vállon veregetik, tanúskodik arról, hogy Ady híveinek magabiztonsága visszatetszést keltett.

Sűrűbben foglalkozik Ady Endrével a katolikus felekezeti sajtó. Mindenekelőtt a Kolozsvárott szerkesztett Kalazantinum két tanulmányára érdemes felhívni a figyelmet. Sík Sándor *Újabb vallásos költészetünk* című értekezése a Nyugat köré csoportosult költők irányzatának az elemzését adja máig helytálló észrevételekkel, kiemelve Ady Endrét, az irányzat legkiválóbb, legeredetibb, legegyénibb és a többitől nem egy tekintetben különböző képviselőjét, akinek Harsányi Lajos is közvetlen hatása alá került.

Kocsis Vince Ady Endre hazafias költészetéről írott tanulmánya az előbbitől eltérő ellenséges hangot üt meg. Közel száz soros tematikus idézetgyűjteménnyel igyekszik bebizonyítani Ady farizeus hazafiságát, amelynek fő gyökere Párizs-imádata, s így egész irányzata megreked az utánzás szintjén. Következésképpen Petőfihez viszonyítva, akire a tanulmány szerzője lépten-nyomon hivatkozik, Ady beteges fantáziájának legfelsőbb fokú látományai sem érnek fel Petőfi legalsóbb rendű gondolatáig. A vádak, amelyet a holnaposok egész mozgalmára kiterjeszt, ismertek, s csak annak az érzékeltetésére említjük meg ezeket az adatokat, hogy milyen mélyen gyökeredzett már ekkor Erdélyben Ady költészetének hatása azoknak körében is, akik a nyugatosok pesszimizmusát valláserkölcsi érvekkel utasították vissza. Ebből a szempontból érdemes felfigyelni Szalay Mátyásnak, a két világháború közt is tevékeny költőnek pályakezdő két verskötetére, a *Tűzkereszt*-re és a *Hunnia nagyhete* című-re.[10]

Az Erdélyi Irodalmi Társaság, amelynek lapja annyit támadta Adyt, még egy durva kirohanás színhelye volt 1915 októberében, amikor a Gyóni Géza háborús költészetéről szóló előadásában Seprődi János vitába száll Ady Endrének a Budapesti Hírlap 1915. okt. 14-i számában tett nyilatkozatával. Szerinte Ady Endre mindenekelőtt azért nem illetékes a véleménymondásra, mivel nem esztétikus, hanem költőtárs, továbbá azért, mert Gyóni Géza *Levél a nyugatra* című verse igen az elevenébe talált; egyébként az irodalom elanyagiasodásának bizonyítéka a mód, ahogyan Ady Endre és Móricz Zsigmond Gyóni versei kapcsán a haszon kérdését felvetik; az epigonizmus vádja pedig azért is tarthatatlan, mivel Gyóni Géza háborús költészete sem tematikailag, sem felfogásban nem rokon az Adyéval, ugyanis Gyóni Géza oly érzelmeknek és gondolatoknak adott hangot, amelyeknek legkevésbé Adynak a Nyugat emlőjén túlművelődött iskolája tudott volna hangot adni.[11]

---

[10] P/ap/ M/ózes/, *Gajdács Pál költészete. Írta dr. Kemény Gábor. Gyoma 1910.* Keresztény Magvető XLV (1910), 6 dec. sz., 349—50; Sík Sándor, *Újabb vallásos költészetünk.* Kalazantinum XV (1909—1910), 5 jan. sz., 100—10; Kocsis Vince, *Ady Endre „hazafias" költészete:* i.h. XVI (1910—1911) 8 ápr. sz., 186—8.; 9 május sz., 208—11.; 10 jún. sz. 232—5.

[11] Seprődi János, *Gyóni Géza háborús költészete.* Erdélyi Múzeum 33 (1916), 65—72.

A kolozsvári Ady-ellenes kampány egyik utolsó epizódja Cholnoky Jenő kirohanása a modern művészet és a nyugatos költők ellen a Mérnök- és Építész Egylet kiállításának a megnyitóján, amikor is Lovászy Károly *Holnapután kiskedden*-ből Ady-versként idézett egy paródiát.[12]

KÖLLŐ KÁROLY
Biblioteca Acad. R. S. România
Cluj-Napoca, str. Kogălniceanu nr. 21

CONTRIBUŢII BIBLIOGRAFICE CU PRIVIRE LA APRECIERILE APĂRUTE DESPRE ADY ENDRE ÎN PRESA CLUJEANĂ

(Primele două decenii ale secolului al XX-lea)

(Rezumat)

Articolul de faţă trece în revistă materialele (recenzii, studii, polemici etc.) nesemnalate în recent apărutul repertoriu Vitályos—Orosz *Ady bibliográfia 1890—1970* şi, prin aceasta, schiţează în ordine cronologică etapele pe care prestigiul literar al lui Ady Endre le-a parcurs pînă la momentul cînd geniul său a dat un imbold decisiv literaturii maghiare din România.

[12] dr. Turnowsky Sándor, *Egy népszerű művészeti előadás*. Új Erdély I (1918), 2 jan. 26. sz., 29—30. — A tiltakozás abban a lapban jelent meg, amely programcikk helyett Ady Endre *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című írásával köszöntötte olvasóit.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

JÓSIKA, A NÉPNEVELŐ

(Az *Irány* és a *Vázolatok*)

A szépírói felkészülés eléggé hosszadalmas útján Jósika számára döntő fontosságú volt az 1836-ot megelőző öt év. Ez volt tulajdonképpen a politikai tapasztalatszerzés időszaka. Erre az időre tehető ugyanis közéleti szereplése az erdélyi reformnemzedék ellenzéki soraiban, ami az eszmei formálódást jelentette világnézeti fejlődésében. A megoldás módozatait szenvedélyesen keresők törekvései, vitái, harcai egy életre szólóan meghatározták emberi-írói beállítottságát és társadalomszemléletét.

Az a munkálkodás ugyanis, ami Erdélyben a 20-as évek végén a művelődés terén konkrét eredményeket hozott, arra is alkalmas volt, hogy közben a társadalmi reform hívei is egymásra találjanak.[1] Jósikának alkalma nyílt olyan ember társaságában végigélni ezeket az éveket, mint Wesselényi Miklós, aki az 1832—36-os magyar és az 1834—35-ös erdélyi országgyűlés előestéjén a kor fő szemléleti tartalmait összegezni képes gondolkodó. Az *Emlékirat* tanúsága szerint még gyermekkori[2] kapcsolatuk 1832-től, a politikai cselekvés kezdődő időszakában kovácsolódik erőssé. 1834-ben Kolozsváron, a Kendeffy Ádámné egykori Középutcai házában együtt is lakik Wesselényivel, aki ekkor az erdélyi reformmozgalom első nagy csatáját szervezi, s majd vezeti is. Ismeretes, hogy a megélénkülő parasztmegmozdulások és a vármegyékben megindúló, reformokat sürgető ellenzéki mozgalom hatására 1834 tavaszán a bécsi udvar kelletlenül, de mégis kénytelen volt összehívni az erdélyi országgyűlést, mely 1810—11 óta egyszer sem ülésezett. „Országgyűlés híján, választás helyett, Bécs kinevezéssel töltötte be a főtisztségeket, az ország jövedelmeit kamarai úton a birodalmi kincstár nyelte el, az adó összegének megszabásába és a behajtás módszerébe sem engedtek semmi beleszólást, durva erőszakkal ismétlődött minden évben a katonafogdosás, és a katolikusokon kívül minden felekezet sérelmekkel volt tele. Különösen a román ortodox egyháznak volt oka tömérdek panaszra: noha 1791-ben vallásuk szabad gyakorlását már törvény biztosította, napirenden voltak az erőszakos térítések, templomfoglalások és papjaik elüldözése. Az erdélyi reformmozgalom teljesen törvényes alapról, a Habsburgok erdélyi uralmát kodifikáló 1690-es Diploma Leopoldinumból kiindulva kezdett akcióba. A jogtudományban kitűnően képzett mozgalmi vezetők úgy vélték, hogy Erdélynek ez a feudális alkotmánya olyan elemeket is tartalmaz, amelyeknek gyakorlati érvényesítésével a törvényesség sáncain belül biztosítani lehet a polgári átalakulást" —

[1] Vö. Benkő Samu, *Sorsformáló értelem*. Művelődéstörténeti dolgozatok. Bukarest, 1971. 267.
[2] *Emlékirat*. IV. k. 84—5.

összegezi a helyzetet Benkő Samu a Bölöni Farkas Sándorról készült pályaképében.[3]

Hogy a reformellenzék a maga akcióit kizárólag a „törvényességen" belül jelölte ki, azt Jósika még harminc év múltán is megerősíti: „Kevés országgyűléseken hangzottak el oly szép, oly bátor, oly fejedelmet s alattvalót egyenlően tisztelő, nyílt és őszinte beszédek."[4] Emlékiratának egy tréfásan ironikus fordulata azt árulja el viszont, hogy a törvényesség — amelynek a realitásában egykor még hitt — 1834-ben is úgy viszonyult az élethez, mint ábránd a valósághoz: „Csendesen haladtunk, egyszerre Wesselényi megállt, megfordult, s ismeretes mély dörgő hangján felkiáltott: Uraim! maradjunk a törvényesség terén. Nem akartam őt megzavarni, habár féltem... De semmi nem történt, újra haladtunk, s ha nem a törvényesség teren, a rossz kövezeten tovább."[5]

Az 1834-es erdélyi reformországgyűlésen a megoldás módozatait szenvedélyesen keresők szívós törekvései váltak döntő, életre szóló élménynyé, határozták meg egész beállítottságát. A közgondolkozás és cselekvés mértéke pedig maga Wesselényi volt. Az írók közül Bölöni Farkas Sándor mellett[6] éppen Jósika volt az, aki Wesselényi elvbarátjaként a haladás legodaadóbb hívei közé sorolhatta magát.

A korszakot elemző, marxista szempontú művek ismeretében ma már minden kétséget kizáróan elmondható, hogy Wesselényinek az országgyűlés előestéjén, 1833-ban megjelent munkája, a *Balitéletekről* — azon túl, hogy a liberális reform „kézikönyve" s egyszersmind az országgyűlés programja volt —, akkoriban szokatlanul merész szókimondásnak számított. Mert nem volt elég, hogy bőségesen taglalta a nemesség és parasztság között egyre mélyülő osztályellentéteket, hanem elvi kérlelhetetlenséggel le is vonta a helyzetfelmérés során megérlelődött végkonklúziót, a paraszti állapotok tarthatatlanságát. Az általa javasolt megoldás pedig 1834-ben egy plebejus demokratának is díszére válhatott volna.[7] Márpedig tudvalévő, hogy az 1848-at megelőző évtizedek legsürgetőbb ügye éppen a jobbágyok tarthatatlan állapota volt. De az is ismeretes, hogy a reformnemesség ezt a szükségszerűséget, Wesselényit kivéve, nem ismerte fel. Küzdelme nem volt mentes tehát az ellentmondásoktól. Ennek a reformellenzéknek az volt a mély meggyőződése, hogy a 23 éves szünet után végre éppen az általa kierőszakolt diéta olyan győzelmi alkalom, melyen a politikai bajok orvoslására nyílt meg a lehetőség. Ezért kezdte a működését „rögtön" a közjogi sérelmek merész és meg nem szűnő felpanaszolásával. Sérelem pedig annyi volt, hogy az ellenzék figyelmét és részvételét sajnos egy rendszeresen átgondolt program helyett is „ezeknek

[3] Benkő Samu *i.m.* 267—8. A polgári konzervatív gondolkozású Dézsi Lajos jellemző módon a visszamaradott, korszerűtlen állapotok helyett az erdélyi arisztokrácia ún. hagyományőrző életviteléről beszél. Valójában a semmit nem változtatás kerékkötő rendi szemléletét stilizálja át a hagyományápolás magatartásformájává. Vö. Dézsi Lajos, *B. Jósika Miklós*. Bp., 1943. 143.

[4] *Emlékirat*. IV. k. 88.

[5] Uo. IV. k. 100.

[6] Benkő Samu *i.m.* 268.

[7] Vö. Trócsányi Zsolt, *Wesselényi Miklós*. Bp., 1965; valamint Veress Dániel. *Wesselényi Miklós: Balitéletekről*, Bevezető. Bukarest, 1974, Téka sorozat.

az elősorolása kötötte le, s a vitatkozó hajlam jellemzé inkább" — ahogy Kemény Zsigmond írta erről az országgyűlésről később igen találóan.[8] A kortárs Bölöni Farkas Sándor ugyancsak ezt a képet rögzíti naplójában.

Sajnálatos módon megdöbbentően kevesen voltak tehát a nemesi reformerek körében, akik megértették, hogy az akkori történelmi körülmények között a sérelmi politika sikerét biztosítani csakis az úrbéri viszonyok Wesselényi-szorgalmazta rendezésével lehet. Ezért annál figyelemre méltóbbak Jósikának az országgyűlés résztvevőjeként közzétett munkái: az *Irány* és a *Vázolatok*. Mindkettő 1835-ben jelent meg Kolozsváron, Barra Gábor, illetve Tilsch és Fia tulajdonaként. A szóban forgó művek Jósika reformeri tájékozódásának kézzelfogható jelei. Arról tanúskodnak, hogy szerzőjük Wesselényi parasztvédelmi nézeteihez csatlakozott. A paraszti létforma az ő szemében is olyan volt, mint ami „Emberi és erkölcsi érzést botránkoztató". Mindkét munka nemcsak szellemében, de a bajok elősorolásában is a *Balítéletekről* hatása alatt íródott. Bennük a jobbágyvédő politikus lelkiismeretével és a követendő célok jegyében emel szót mindenekelőtt a paraszti életvitel megkönnyítéséért: a szabad adás-vétel, a hitel, a takarékpénztár meghonosításáért, a nép nevelésért, a paraszti egészségvédelemért. E két munka azonban mégsem puszta utánérzésből született.

Miben tarthat eredetiségre igényt az *Irány* és a *Vázolatok*? Kétségtelenül nem a diagnózis vagy a helyzetfelmérés szintézis-jellege miatt. Hisz Jósika sem politika-elmélettel nem foglalkozott, sem gyakorló politikus nem volt, mint Wesselényi, de közgazdász sem, mint Széchenyi, akinek eszmerendszere körül 1830-ra, pro vagy kontra, de felzárkózott már az egész közvélemény.[9] Mindkét eszmefuttatásnak különös jelentőséget az ad, hogy bennük eredeti életanyagon alapszik az érvelés. Jósika a felsorakoztatott tényeket a saját — túlnyomórészt románlakta — környezetéből vonultatja fel.[10] Idézünk ennek érzékeltetésére a *Vázolatok* Nép-nevelés c. fejezetéből egy hosszabb helyzetjellemzést: „... szóljunk igazat: szerencsés-e s olly helyzetben van-e, hogy emberi méltóságát érezhesse? van-e a' törvényhozó testben személyesítve? ... bír-e csak egy hold földdel? ... 'S ha olykor egy falusi zsarnok' pulya önkénye alatt görnyedve, a' napot vérrel verítékezte-által, a' büntetések' legszégyenítőbbje, leggyalázatosabbika, melly a' büntetőt pecérré, 's a' bűnhődöttet oktalan állattá alacsonyítja, nem várja-e ..., izzasztó munkájának rút béreként? ... ha földesura robotjait kicsikarta tőle; a' megye hetekig elébeztette ... utolsó bőrét vigasztalója, lelki nyájőrzője, rántjale aszott tagjairól; ha lankadtan elverve, elehezve láncait csörgetve', végre deszkapadján keres keserű napi-küzdés után rövid álmot, egy részeges kisbíró rezzenti fel; 's ha vihar dühöng, a' víz özönlik, ha szél fákat ránt ki gyökereikből, elcsigázott lovait kell befognia, hogy megye tisztjét mérföldekre vigye ..." Majd így folytatja: „... minő borzasztó nálunk egy szegény terhes betegnek sorsa falukon', nálunk néha a' leg-

[8] Benkő Samu, *Kemény Zsigmond naplója*. Bukarest, 1966, 31.
[9] Gergely András, *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Bp., 1972, 114—6.
[10] Erre a tényre Engel Károly is utal; vö. *Román vonatkozások Jósika Miklós életművében*. NyIrK. I, 18.

csekélyebb betegség, mellynek könnyen elejét vala venni, pusztító ragállyá nevekedhetik; s' hol egyesnek sem kell vala veszni, tízen, húszan, 's többen lesznek a' halál' martalékivá; néha hetek telnek el, míg a' falusi Előljáró a' sok vén-asszonyi gyógyszerektől félholtra csigázott beteg' miben-létéről valamit megtudhat, 's minő ritka eset, ha megtudja is, hogy orvos után küldjen!" — A szerző előadásmódja itt szinte vádbeszéddé forrósodik: „... s korántsem egyedül tudatlansága a' népnek okozza ezen hideg apátiát ön sorsa iránt, hanem helyzetének szerencsétlen volta; igen keveset szokott ő a halállal gondolni; mert keveset veszt, 's élete küzdés, nem öröm; de okozza az orvosok helytelen bánás-módja is, kik szelíd emberség, nyájas részvét helyett, hiú gőggel, parancsolva, fenyegetve tudnak csak a' szegénnyel szólani; 'a megye orvosai pedig, mint a Dalai Láma, többnyire soha, ritka helytt évenként egyszer, láttatják szép képeiket ... Én egy falusi jószágomban hat évig laktam a' nélkül, hogy a megye fő orvosát csak egyszer is láttam volna."[11]

Szociális lelkiismeretéből következett, hogy saját birtokain könnyítsen a jobbágyterheken. Szurdoki birtokán 1847-ben megszüntette az úrbéri kötelezettségeket, köztük a robotot is, 1848 tavaszán pedig az első volt, aki megyéjében felszabadította a jobbágyokat.[12]

A kiemelt részlet egyben az egész munkára jellemző közlésforma és tónus kitűnő példája is. Benne a gondolatmenet tartópillére a tényerejű érvelés, ami viszont mégsem egy értekező vagy retorikusan szárnyaló stílusban ölt alakot. Az érvelés itt inkább kérdés-feleletre felépített és ennek megfelelő a gondolati és ritmikai elrendezés is, ahol a mondattagok tartalmi ellentétpárjai létállapotokat szembesítenek: jobbágyok és hivatalosak kiszolgáltatottságon és erőszakon alapuló léthelyzeteit; s ez a panaszoknak cselekvésre serkentő indulati töltetet ad. Az érzelmi fűtöttség is a minden „emberit" megsemmisítő élettények kérlelhetetlen felsorolásából fakad. A sérelmek harmadik személyben történő felpanaszolása ellenére is a bajok elsorolásában a szóbanforgó fejezet „Tiborc panaszára" emlékeztet.

A helyzetjellemzéssel Jósikánál is elválaszthatatlanul összeforr a tennivalók számbavétele. A cél nála is a változtatás, az átalakítás, a tökéletesedés éppenúgy, mint Wesselényinél vagy Széchenyinél. Szóhasználatában a leggyakrabban előforduló kulcsfogalom az előrehaladás, s ennek szinonimájaként a felvilágosodás népszerű terminusát, a világosodást, világosságot használja, szembesíteni pedig csak ellenpárjaival, a homállyal, a sötétséggel szembesít. Számunkra külön figyelmet érdemel, hogy az írói felkészülés útját járó Jósika milyen mozzanatokra reagált ezen a távlati terven belül?

Mindenekelőtt ebben a két munkájában bukkan fel először a cselekvés, a tettvágy, a mozdulni-akarás, a számára egyedüli lehetséges magatartásforma, ami később, történelmi regényeiben egy történelem- és emberszemlélet kulcsfogalmaivá kristályosodik. Ugyanekkor a tenniakarás már ezekben a művekben sem valami általá-

[11] *Vázolatok.* I. kiadás, 62—5, 71—2.
[12] *Emlékirat.* IV. k. 46—9, 64—7. A szóban forgó tényeket Engel Károly is említi: *i.m.* 17. A Wesselényi azonos akcióiról lásd Trócsányi Zsolt *i.m.* 79.

nos cselekvésvággyal azonos. Jósika vélekedésében a cselekvés, a tett az adott társadalmi állapotból való kimozdulást célozza, még pontosabban a cselekvés a társadalmi előrehaladásért való munkálkodással azonos, ez pedig népboldogítást jelent.

Az író éleslátására vall, hogy ennek kiindulópontjaként az anyagi létfeltételek megteremtését jelöli meg, mint a szellemi javak előfeltételét:

„a' szabad eladás-vevés' törvényes megállapítása előtt, a' Nép' sikeres neveléséről csak gondolkozni is kábaság."[13] Ezekkel csengenek egybe az *Irány* Gazdálkodás-élelmesség — cikkelyének a sorai is: „A' mióta a' kereskedésnek a' közlés ismerkedés által a' míveltségre is nagyobb befolyása elismertetett; a' pénznek elhatározott becse lett, a' hitelről a' képzetek tisztábbakká váltak... A' kereskedés sarka a' hitel."[14]

A kereskedés a kontextusban az ismerkedés fogalmával azonos, s e kettő a külföldi hatás képzetét idézi fel. A közjó-közboldogság gondolatkörében mozgó Jósikára már éppúgy jellemző a hatásokat befogadó attitűd, akárcsak majd később a szépíróra is. Kora jellegzetes utazás-divatjáról, az „anglomániáról" szólva viszont rögtön kiderül, hogy a kitekintés nála nem kritikátlan befogadást jelentett, hanem egy gazdasági-szellemi korszerűsödéshez vezető tájékozódást és válogatást.[15] És hogy ez a vélekedése nem csak időleges vagy átmeneti volt, hanem elveken alapult, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy évtizedek múlva írt *Emlékirat*ában Széchenyi és Wesselényi angliai útjáról változatlanul ebben az értelemben nyilatkozott.[16]

Jósika az anyagi komponensek között második helyen az egészségvédelmet említi: „Gondos, elrendelt felügyelet a' köznép egészségi állapotjára 's lelkiismeretes és ép orvosi kar lenne tehát a második lépés."[17]

A használni-akarás s haladás irányába mutató változtatásvágy a morális és szellemi mérce kiszabásában is következetesen megmutatkozik, s mindkét művének ez teszi ki a nagyobb felét.

Korántsem véletlen tehát, hogy a legveszélyesebb „elmenyavalyák" felsorolásában a maradi gondolkodást említi első helyen: „Ebben a nagy bajban szenvednek mindazok, kik a' homályt keresik, ollyanok ezek mint a bagoly, kit a régiek, nem tudom miért, a' bölcsesség madarának neveztek, de... jelenkor ezen unalmas, odvakat kereső sületlen fülesbaglyot a' sötétség symbolumának tartjuk. Nékiek a' legkisebb világosság szenvedést okoz, 's nagyobb ellenségük nincsen, mint a'ki ezen kedvelt sötétség árnyait akarja szélyt verdesni..."[18]

[13] *Vázolatok*. I. kiadás, 86.
[14] *Irány*. I. kiadás, 240, 242.
[15] Uo. 158.
[16] *Emlékirat*. I. kiadás, IV. k., 98—9.
[17] *Vázolatok*. I. kiadás, 74.
[18] Uo. 142—3.

Az *Ész* mint a boldogság és jólét előfeltétele a felvilágosodás eszmei meggyőződésének továbbörökítőjeként ott állt a reformkor közgondolkozásában is, s ismeretes, hogy Széchenyi az, aki a közgondolkodásba is beviszi.[19]

A 30-as években, amikor a „polgárosultság" megteremtéséhez a gazdasági élet sürgető követelményén túl az emberi jogok, az ész és a tudás, a magatartás és viselkedési mód „polgárosulása" éppúgy hozzátartozott, nem véletlen, hogy az emberformálás, az erkölcsi és szellemi javításvágy, vagy az ismeretek terjesztési vágya központi törekvésként jelentkezett a reformkor legjava elméinél, sőt egész magatartássá állapodott. Jósika a maga nevelési programjában ezért rója fel elsősorban azt, hogy „igen sokan gondolkoztak a néptanításról, de a népnevelésről kevesen".

Ebben a programtervezetben különös figyelmet érdemel, hogy benne Jósika kizárólagosan a nép tudatának a kiművelésével foglalkozik. Miközben a népoktatás elengedhetetlen kiszélesítéséről beszél, a legsürgetőbb teendőül azt jelöli meg, hogy minden falunak iskolája legyen, ahol a nép fiai megszerezhessék az élet-támasztotta ismereteket. Mivel az ő nézete szerint is „a tudás a balvélemények legbiztosabb ellenszere", meggyőzően panaszolja fel a nevelés morális értelemben vett felháborító hiányait, a magatartás, a viselkedési mód, a lelki műveltség hézagait. Ebben az összefüggésben hangzanak el az iskolán kívüli népnevelést célzó javaslatai; ilyenek az olvasóegyesületek, amelyek arra lennének hivatva, hogy érdeklődést keltsenek a jó könyv iránt, továbbá az olyan kedvtöltések, melyek természetes módon bontakoztatják ki a nép művészi hajlamait, s melyeknek „a nép önválasztása következéséül kell keletkezniök", akárcsak a népdalok és a népi táncok kultuszának: „Hogy a tánc a köznép közt is igen széppé, legalább sajátságos érdekűvé válhatik, azon, az ki Háczeg vidékét ismeri, 's Aranyos-Lónán a' Népet táncolni látta, tudom, nem kételkedik."[20] Jósika, a tőle jól ismert románlakta vidékek szokásvilágát itt néprajzi adalékokkal kelti életre.[21] Ezek, a nép lelkiségében gyökerező vigalmak — szerinte — „a' lelket elevenítik, 's új erőt, kedvet adnak lelkesebb munkásságra... Nem gondolná az ember első tekintetre — állapítja meg —, [hogy] az illyen... testi erőt kifejtő, lelket vidító kedvtöltéseknek minő nagy befolyásuk van a' nép erkölcsi kifejlésére."[22]

A szépírónak készülő Jósika a morális tennivalókra különleges fogékonysággal reagált. Ezért a sajtószabadságot is inkább a műveltség, a szellemi nagykorúsodás, egyszóval az emberré válás társadalmi-erkölcsi igénye felől követeli, és nem a politikai jogok jegyében veti fel.[23] Jellegzetes módon a társadalmi haladást célzó, közérdekű cselekvésben is a hangsúlyt a tudatosan vállalt magatartásra fekteti: „...ha mindenekbe kerülne is, vívd ki ügyed az egyes ellen; az akarat győz, ne kételkedj rajta; győzd-le a' tiszta lélek 's egyenes tettek fegyverével

[19] Vö. Gergely András *i.m.* 64—82, 148—68.
[20] *Vázolatok.* I. kiadás, 120.
[21] Uo. 122, 126.
[22] Uo. 125.
[23] Uo. 168—70.

a' bal-hiedelmek seregét; 's ha győztél, a' mint győzni is fogsz, szólalj meg, hívd tenmagad ki a közvéleményt... azt hiszem, hogy van közvélemény már közöttünk; van 's nem csecsemő csak ezen közvélemény már."[24]

Ugyanakkor éppen a semmit-nem-változtatás attitűdjére ráfeleselő továbblépni-akarás az, ami az író szerint az értelmes élettel azonos: „'A tizenkilencedik században, 's a jelenkor önzetével mondhatom: a' világosság' századában [!] igen megszégyenítő érzés, valami felől tisztában nem lenni; 's ha azon út, melly épen ezen tisztába-hozásnak pályája, maga nincs tisztában, akkor tapogatva haladunk elő; 's a' kétes képzetek' ... és korlátolt nézetek' légiói között kell, mindig feltartóztatva, mindig jeget törve, mindig szirteket repesztve, utat nyitnunk... 'S hány ellensége van a' világosságnak'... sötétség' emberei; fölruházva azon megszégyenítő szereppel, hogy rákként mindig visszavonulva, mindent gyűlöljenek, a' mi új... 's a' mi mégis, pulya erőlködésök dacára, létre fog kapni... Valóban nem ők fogják folyóinkat hidakkal egybe-kötni; nem ők Dunánkat szabályozni, 's gőzhajókkal... megnépesíteni... és nem általok százados szerződéseink a' sötét múltnak szennyéből kitisztulni."[25]

Mindkét munkában a radikális reformer eszményeivel találkozunk. A Vázolatok *Közvélemény*-ről írt fejezetét — Wesselényi biztatására — az országgyűlésen el is mondta Jósika. Ennek a fejezetnek a középpontjában pedig éppen a sajtószabadság sürgető követelése áll. Saját magát még harminc év múlva is azok közt emlegette, akik először terjesztették javaslatként az országos testület elé, „hogy sajtót vegyen magának".[26] Nem véletlen, hogy Szász Károly tudatában úgy élt a két szimbólum, *Szurdok* és *Zsibó*, mint ami elválaszthatatlanul összetartozik. *Lósárdi Zsuzsánna* c. versében a „rege fejedelmét" a „szó és szabadság hősével" együtt emlegeti.[27]

Wesselényi még vállalta azt a kockázatot, hogy felsőbb engedély nélkül, saját felelősségére nyomtatásban megjelentesse az országgyűlési irományokat, „de ahhoz már az egész általa vezetett mozgalomnak nem volt ereje, hogy ellenszegüljön az országgyűlést feloszlató királyi rendelkezésnek és a szuronyok erejével fellépő terrornak".[28] Jósikáné nem hiába aggódott férje miatt. Nem véletlen, hogy 1835. június 7-én kelt levelében az intim, bensőséges érzelmi megnyilatkozás határain belül is valójában a törvényesség álarcában tetszelgő törvénytelenség és erőszak félelmetes arcát fedi fel.[29]

Jóllehet „a Wesselényi-vezette reformmozgalom nem bizonyult annyira kifejlett erőnek, hogy győzelemre vihesse a polgári átalakulás ügyét, s a laza személyi kapcsolatokra alapozott mozgalom nem tudhatott polgári értelemben vett politikai párttá szerveződni, mivel a vezetők a

[24] Uo. 182, 192.
[25] Uo. 165—7.
[26] *Emlékirat.* I. kiadás, IV. k. 91; valamint Kardos Samu, *Wesselényi Miklós élete és munkái.* Bp., 1905. I. k.
[27] Vö. EPhilK. 1913, 297—304.
[28] Benkő Samu, *Bölöni Farkas Sándor.* Sorsformáló értelem 278—9.
[29] Idézi Dézsi Lajos i.m. 160.

politikai stratégia és taktika szövevényes kérdéseiben inkább ösztöneikre figyelmeztek, mintsem a reális helyzetjellemzésre",[30] az 1834-es reformországgyűlés Jósika számára abban mégis tanulságos, hogy végeredményben a sérelmeket felpanaszoló reformellenzék nevelte ki magából a haladás ügyének legerőteljesebb bajnokait, hogy majd Kossuth tántoríthatatlan híveként csatlakozzanak 1848 küzdelmeihez. Életre szóló élményei között a politikai eszmék szívósan konok vállalását innen vitte útravalóul. Harminc évvel később ugyancsak a szabadelvű Jósika nyilatkozik meg előttünk, mikor *Emlékirat*ának első kötetében, például a 118. lapon az 1830-as évekbeli Erdély közszelleméről így vélekedik: „... a vihar mely Európa felett eltombolt, Erdélyt közvetlen csak annyiban érdekelte, hogy a' pázmás eső... oda is elsodrott valami rémséges fekete bankófergeteget, mely aztán hegyet-völgyet betöltött... aztán volt éhség, insurrectio, devalvatio, katonafogdosás, sok egyéb kellemekkel együtt..."

Azt azonban még a radikálisan ellenzéki Wesselényi sem fogta fel, mint politikus, hogy a lakosság többségét kitevő román néptömegek nemzeti demokratikus jogai és azoknak követelése történelmi szükségszerűségként keresztezte az erdélyi nemesi reformellenzék küzdelmeit. Veress Dániel a *Balítéletekről* szóló elemzésében a következőképpen foglalja össze, igen találóan, az erdélyi reformer ebbéli szemléleti ellentmondásait: „... a nemzeti kérdés megoldásában vallott elvek képezik a polgári reformer liberalizmus-programjának legkritikusabb, tragikus kifejlethez vezető pontját. A képlet — másfélszázados visszapillantásban — meglehetősen egyszerű: A Habsburg Monarchiában a magyar elnyomott nép. Hasonlóképpen el vannak nyomva az összes nemzetiségek is: románok, szlovákok, horvátok, ukránok, szerbek. Az út, melyen a magyar reformmozgalomnak járnia kellene, nem a magyar nyelv általános használatának érvényesítését diktálja, hanem az egyes nemzetiségek rokonszellemű törekvéseinek elismerését — akik különböző formákban és előrehaladási fokon a magyar néppel szinte egyidőben léptek a polgári nemzettéválás útjára — s a harc közös felvételét a szabadságért és haladásért... Egy társadalmilag és történelmileg pozitív folyamat alapvető ellentmondásával találkozunk: a magyar polgárosulást irányító nemesség legkiválóbb képviselői sem voltak képesek felmérni a nemzeti-nemzetiségi kérdés horderejét, szem elől tévesztették a többi kelet-európai nép — a magyarhoz hasonlóan nacionalista töltettel is bíró — fejlődésének tendenciáit és e fejlődés történelmileg, objektíve determinált tartalmát a polgári nemzettéválás folyamatában."[31]

A reformnemesség megriadt a felszabadulásra készülő erőktől, s emiatt végső fokon a történelmi válság megoldásait kereső mozgalma sem lehetett eredményes.[32] Ismeretes, hogy még 1848-ban is a „nemze-

[30] Benkő Samu i.m. 269.

[31] Wesselényi Miklós, *Balítéletekről*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta Veress Dániel. Bukarest, 1974, Téka sorozat, 42—3; továbbá I. Tóth Zoltán, *A sok-nemzetiségű állam néhány kérdéséről az 1848 előtti Magyarországon*. Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok. Bp., 1966. 79—106.

[32] A szerző ugyanakkor arra is rámutat, hogy a probléma Wesselényi koncepciójában tovább módosul, s 1843-ban írt művében — *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* — részben ráébredve a nemzeti tudat s az ezzel összefüggő

tiség" volt az egyik döntő, de eldöntetlenül maradt kérdés, amiért az 1848-as szabadságmozgalom vereséget szenvedett.

A román nép jogos, polgári-nemzeti követeléseinek és a román lakosság kedvezőtlen életfeltételeinek személyes ismerete a tapasztalatszerzés iskolájává tudott válni a regényíró számára. Majd 48 szabadságküzdelmeinek és tragikus bukásának a tanulságaival együtt Jósikánál egyenesen a magyarok és románok összefogását hirdető művészi üzenetté tudott érni; eklatáns példája ennek a *II. Rákóczi Ferenc*, de erre egy korábbi dolgozatunkban részletesen kitértünk már.[33]

V. SZENDREI JÚLIA

JÓSIKA, EDUCATOR AL MASELOR POPULARE

(Rezumat)

Autoarea se ocupă de acele două lucrări ale lui Miklós Jósika, („Irány", „Vázolatok"), care constituie o etapă de seamă în drumul pe care l-a parcurs ca scriitor, semnificînd maturizarea gîndirii sale. Articolul scoate în evidenţă că în aceste lucrări ale sale scriitorul se ridică, cu conştiinţa politicianului apărător al iobagilor, pentru înlesnirea vieţii ţărăneşti, pentru încetăţenirea liberului schimb, a creditului, a casei de economii, a protecţiei sanitare şi, înainte de toate, pentru instruirea şi educarea poporului.

După cum se relevă, o însemnătate deosebită conferă ambelor lucrări faptul că toate realităţile ce stau la baza argumentării şi dezideratelor formulate de Jósika sînt inspirate din mediul de majoritate covîrşitoare românească în care trăia scriitorul. Autoarea aduce numeroase exemple în acest sens.

társadalmi gyakorlat bonyolultságára, eljut egy demokratikusnak minősíthető nemzetiségi törvény megfogalmazásáig. I.h.: 44—7.

[33] V. Szendrei Júlia, *Cultul tradiţiei şi mesajul contemporan în romanul istoric „II. Rákóczi Ferenc" al lui Jósika Miklós*. StUnBB. Phil., Fasc. 1. 1973.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

A LENORE-MONDA AZ ERDÉLYI MAGYAR FOLKLÓRBAN

Nemcsak a könyveknek, de úgy látszik, az egyszer már cerúzahegyre vett népköltési szövegeknek is megvan a maguk külön sorsa. Mint például annak az öreg lejegyzésnek is, amiről az alábbiakban próbálok számot adni. Épp harminc esztendeje, hogy a Bolyai Tudományegyetem folklór tanszékének akkori professzora, Gunda Béla tervbe vette Györgyfalva néprajzi monográfiájának elkészítését, s diákokból verbuvált munkaközösségével hozzá is látott a tervszerű gyűjtéshez. A csoport tagjaként párszor magam is megfordultam a faluban, ismerkedvén a népi hitvilág körébe tartozó hagyományokkal, ám alig jutva túl az első tájékozódó lejegyzéseken. Gunda távoztával ugyanis a csoport gazda nélkül maradt, s a monográfia ügye lekerült a napirendről. Gyűjtésem törmelékes anyaga azóta is egy irattartóban hever, s talán még most se veszem elő, ha történetesen nem kerül kezembe Vargyas Lajos nagyszabású népballada-monográfiája, s ha ennek lapjain nem „ütődik szemembe" egy olyan besorolás, mely azt sugallja, hogy a *Halott vőlegény*ről szóló hiedelemmonda Erdélyben ismeretlen volna (az eddigi gyűjtések alapján Vargyas a „csak Magyarországon" ismert hagyományok közt említi a történetet).[1] De hisz én annak idején két változatát is lejegyeztem Györgyfalván! Sőt, az egyiket annyira érdekesnek találtam, hogy utólag vissza szándékoztam térni elmondójához, a „tudó" asszony hírében álló Duháné*hoz*, megismételni a sebtiben készült felvételt, s további kiegészítő gyűjtést végezni. Sajnos, akkor tájt erre nem kerülhettem sort — később meg nem volt már kihez visszatérni![2]

Arról a nevezetes mondáról van szó, amely az európai irodalomban G. A. Bürger világhírű *Lenore* (1773) című, jóideig a műballada mintadarabjaként számon tartott költeménye révén terjedt el. A történet lényege röviden az, hogy a csatában elesett vőlegény éjnek idején visszatér utána esengő kedveséhez, s azt titokzatos paripáján magával viszi síri lakába. (Nem éppen azonos, de némileg rokon téma az alapja Arany János *Bor vitézé*nek is.) Mint köztudomású, Bürger egy népi dalszöveg nyomán írta balladáját, s hogy éppen ő írta meg, pontosabban: hogy épp német földön született meg ez a népköltészeti inspirációjú vers, annak alighanem az a titka, hogy a történet leggazdagabb és legváltoza-

[1] Vargyas Lajos, *A magyar népballada és Európa I—II.* Zeneműkiadó, Bp., 1976. I. 171—2.

[2] *Jaskó Mária Duha* a teljes neve, a gyűjtés időpontjában (1946. III. 31) 68 éves volt. Maga beszélte el, hogy ragadványnevét néhai férjének „köszönheti", aki — nagy pipás lévén — mindenkitől *duhán*t (dohányt) kért, s így lett belőle *Duha*. Mari néniből meg *Duháné*. 1949-ben halt meg.

tosabb fogalmazásai a német folklórban voltak ismeretesek. Hozzánk is minden bizonnyal onnan került át, mégpedig a magyarsággal együttélő német etnikai csoportok közvetítésével. Nem ennyire világos azonban, hogy milyen mértékben terjedt el a magyar folklórban, s alighanem az átminősítés mikéntje körül is adódnak még tisztázandó kérdések. Éppen ezért tartom érdemesnek és szükségesnek az afféle töredékes, de még azonosítható változatok számbavételét is, amilyent annak idején a 30 éves *Mihály Kuli Katitól* jegyeztem le Györgyfalván. Kétsoros versfoszlány és néhány mondatnyi prózai szöveg az egész:

„Szépen süssél holdvilág,
Eleven a hóttal jár.

A leány nagyon szerette a vőlegényét, s mikor a fiú meghalt, a leány sokat sírt utána — s m e g k é p z e l t e. Erre a vőlegény a temetőből utána jött. A leány sokszor látta így a vőlegényét. Aztán orvoshoz mentek, s az meggyógyította a leányt.“

Már ennyi is elárulja, hogy a történet nem ismeretlen a faluban. Egyébiránt tapasztalt gyűjtők vélekedése szerint, ilyen és ehhez hasonló (olykor csupán a versbetétre szorítkozó) töredékeket sokfelé találhatni Erdélyben, s hogy még sincsenek megbízható ismereteink a téma egykori elterjedtségéről, az onnan van, hogy az efféle halvány jelzéseket gyűjtőink nem igen jegyezték le, vagy nem érdemesítették közlésre. Lássuk ezután a másik györgyfalvi változatot. Ehhez előljáróban még csak annyit, hogy Duháné rákérdezésemre kezdett a történetbe, innen a gyűjtőhöz címzett magyarázó indítás (falusi közönség előtt bizonyára másként kezdte volna):

„Tudja, az a legnagyobb baj, az egésznek az az oka, ha valaki valakit m e g b ú s u l. Ez a leány, akinek meghótt a vőlegénye, megbúsulta erősen magát, s a legény utána jött, s elhitta sétálni.

Jaj, de szépen süt a hód,
Megyen egy eleven s egy hótt.
Félsz-e rózsám?
Nem félek, mert vélled vagyok.

Elvitte a Rossz a temetőbe, ott meg vót nyitva a sír, s a leányt le akarta vinni a sírba. A leány eszénél vót, s a piros kötényét vetette a sírba. A Rossz azt gondolta, hogy a leány belement: akkor ő is utána ment. A leány elfutott onnat, s bement egy kicsi házba, oda a temetővel szembe. A házban egy halott vót kinyújtóztatva. Hogy azt meglátta a leány, megbújt a kályha megi. Akkor a Rossz — man a Lüdérc — az ajtóhoz ment:
— Hótt, nyisd ki a hóttnak az ajtót, hogy vigye ki az elevent. A hóttnak megmozdult az egyik keze a nyújtóztatón. Erre másodszor szólt a Rossz:

— Hótt, nyisd ki a hóttnak az ajtót, hogy vigye ki az elevent. Akkor megmozdult a másik keze a hóttnak. Harmadikszor szól a Rossz:
— Hótt, nyisd ki a hóttnak az ajtót, hogy vigye ki az elevent. Akkor megmozdult az egyik lába a hóttnak. Negyedikszer szól a Rossz:
— Hótt, nyisd ki a hóttnak az ajtót, hogy vigye ki az elevent. Megmozdult a másik lába a hóttnak. Ötödikszer szól a Rossz:
— Hótt, nyisd ki a hóttnak az ajtót, hogy vigye ki az elevent. Hát erre a hótt felül seggre! A leány igen megijedt, hogy a Rosz elviszi. De szerencsére akkor éppen 12 óra vót, s a kakas megszólalt, s a halott visszaesett a nyújtóztatóra. A leány akkor elment haza a szüleihez, meghagyta apjának-anyjának, hogy ha ő meghal, űtet ne vigyék ki se az ajtón, se az ablakon. Akkor kibontottak egy darab falat, s ott vitték ki a leányt a házbúl (hamar meghótt a leány). Menyen a Rossz az ajtóra:
— Te ajtó, a rózsámot itt vitték ki?
Ajtó:
— Itt nem!
Ment az ablakhoz:
— Te ablak, itt vitték ki a rózsámot?
Ablak:
— Nem!
Odament a kócslyukhoz:
— Te kócslyuk, itt vitték ki a rózsámot?
Kócslyuk:
— Nem!
Akkor elment visítva vissza a temetőbe, s elpusztult, hogy a szeretőjit nem tudta elvinni."

Hogyan viszonylik szövegünk a többi magyar változathoz? A téma magyar fogalmazásának — az eddigi lejegyzések alapján — Vargyas két típusváltozatát különbözteti meg: példatárában az egyiket egy szekszárdi, a másikat egy jászfényszarui szöveg képviseli.[3] Mindkettőben szerelmi varázslattal kezdődik a történet: javasasszony (vagy boszorkányasszony) tanácsára a leány letör egy darabkát vőlegénye keresztfájából, s azt belefőzi az ételbe; más változatokban — például Nagy Olga széki lejegyzésében — koponyát hoz a temetőből, s azt teszi oda főni.[4] A mi változatunkban ez a motívum *i g y* nincs meg, de jelen van *m á s* formában. Duháné azzal kezdi a történetet, hogy a leány *m e g b ú s u l t a* magát, a töredékes változat közlője meg úgy tudja, hogy a szerelmes leány *m e g k é p z e l t e* elhalt vőlegényét. Nyilvánvalóan ezúttal is varázslatról — mégpedig szándéktalan varázslatról — van szó, arról az Európa-szerte ismert hiedelemről, mely szerint az életben maradottak könnyei nem hagyják pihenni a halottat, aki nyugalma megzavarása miatt

[3] Vargyas i.m. II. 562—7.
[4] *Hótt ember, add ki az elevent;* in: *Széki népmesék.* Gyűjt., szerk. és bev. Nagy Olga. Kriterion, Buk., 1976. 153—4.

haragszik is rájuk, s meg akarja őket büntetni. Egyszóval: e hiedelem szerint a vágyódó szerelmes könnyeinek mágikus erejük van.

A továbbiak rendjén aztán a Vargyas-féle két típusváltozat határozottan elkülönül egymástól: egyik a lírai-drámai vétetésű, jobbára verses jellegű balladai fogalmazást képviseli (a szekszárdi szöveg), a másikban viszont a cselekményesség, a mondai-mesei jelleg és a prózai előadás dominál (a jászfényszarui szöveg). A györgyfalvival együtt majd valamennyi magyar lejegyzés ez utóbbi típusváltozatba sorolható. Eltérően a szekszárdi szövegtől, amelyben a szerelmi varázslat, a leány házánál való találkozás és a sétára indulás motívumai állnak össze önálló balladai történetté, a többi változatban ez csupán néhány szavas vagy mondatnyi indító rész, itt a történet derekas része jobbára csak ezután következik: a leány elragadására tett e l s ő próbálkozással (a sírjelenettel és a leány cseles menekülésével), majd a m á s o d i k, ugyancsak sikertelen kísérlettel (a halottasházi jelenettel, a segélyül hívott másik halottal és a megmentő kakasszóval). Ezek volnának a típusváltozat főbb motívumai, természetesen kisebb-nagyobb eltérésekkel a különféle szövegekben: a jászfényszaruiban és még néhányban a vőlegény lovon jön (Szent Mihály lován); a györgyfalviból ez ugyan hiányzik, de annál részletezőbb a halottasházi jelenet, s mintha valamivel nagyobb hangsúlyt kapna ebben a halott rontó, ellenséges szándéka (Duháné következetesen a *Rossznak* titulálja őt).

Ez a hangsúlyeltolódás átvezet a györgyfalvi szöveg felette érdekes, egyetlen más magyar változatban sem található befejező motívumaihoz. Duháné előadásában ugyanis a történet nem ér véget a halottasházi jelenetnél, hanem tovább folytatódik a leány különös módon való eltemetésével, s zárul a Rossz újabb, ezúttal már h a r m a d s z o r i sikertelen próbálkozásával és megsemmisülésével. A szóban forgó temetési mód igen régi, pogánykori hiedelemre és szokásra megy vissza, amely magyar eleinknél és rokonnépeinknél — a voguloknál és az osztjákoknál például — egyaránt ismeretes volt.[5] Eszerint a halottat nem az ajtón, hanem a falba vágott vagy a fal alá ásott nyíláson viszik ki, nyilván azzal a megtévesztő szándékkal, hogy az eltemetett ember kóborló lelke ne találhasson vissza a házba, és ne zavarhassa meg az életben maradottakat. Mint annyi más pogánykori szokásnak és hiedelemnek, úgy ennek emlékei is népmeséinkben, nevezetesen az *Ördögszeretŏ*-féle mesetípus változataiban őrződtek meg. Mellőzve ezúttal a meglehetősen bonyolult mese felépítését, itt csupán a magyar fogalmazásokra sajátosan jellemző *E* motívumot emelném ki:[6] eszerint a halálát érző leány, hogy nem kívánt l ó p a t á j ú ostromlójától megszabaduljon, egyhelyütt ekképpen hagyatkozik: „Hogyha ő meg talál halni, őtet se a küszöbön ki ne vigyék, se az ajtón, se a temetőbe ne temessék. Aztán, már mikor meghalt, a falat kiásták, az úton meg úgy vitték keresztül, aztán a réten eltemették."[7]

[5] Solymossy Sándor, *Ősi temetkezési mód emléke folklórunkban*. Társadalomtudomány II—III. 271.

[6] 407. *Ördögszeretŏ*. Berze Nagy János, Magyar mesetípusok. I—II. Pécs, 1957. I. 558—66.

[7] Csetény (Veszprém m. 1895). Nyr. XXIV[1900], 333.

Láthatóan itt már nem a halott visszajáró lelkétől őrizkednek az élők, hanem magát a halottat akarják óvni az ördögszeretőtől. A faggatódzás mozzanata — a különböző tárgyakhoz intézett kérdésekkel — ugyanebben a mesetípusban található meg, de előfordul néhány ezzel rokon típusban is.[8]

Nem kétséges tehát, hogy györgyfalvi szövegünk az említett mesetípus *E* motívumával egészült ki, s ennek révén jellegzetesen magyar hagyományelemek szövődtek a történetbe, mégpedig eléggé szerves módon. A befejezés nem tűnik esetlegesnek, nem hat idegen elemként a szerkezet egészében, szorosan kötődik az előzményekhez, szervesen fejlesztve tovább és frappáns módon zárva le a témát. Egyszóval a népi kölcsönzés útján átvett történet magyar átminősítésének igen fontos, másfelé eddig nem észlelt mozzanatát képviseli. Az a körülmény pedig, hogy szövegünk e módosulás révén is a prózai epikához kötődik, abból egészül ki, lényegében Vargyas feltételezése mellett érvel, mely szerint a történet nálunk nem annyira mint ballada, hanem „inkább mint monda, vagy már prózává oldott, versrészleteket is tartalmazó elbeszélés" honosodott meg, s ilyenformán „nem is sorolhatjuk igazi balladáink közé".[9] Így jár el Berze Nagy János is, mikor a változatok többségének ismérvei alapján a prózai epika körébe sorolja, mint mesei-mondai hagyományaink egyik érdekes típusát.[10]

Lehetetlen nem szólnunk ebben az összefüggésben az egyelőre kivétel számba menő szerszárdi „változatról", amely hét igen szép versszakával, drámaian tömör felépítésével és sejtető előadásával tényleg inkább balladának tekinthető, mintsem prózai epikának. Rendszerező példatárában Vargyas ezt közli első helyen, mint a *Halott vőlegény* leginkább balladai, tehát az ő szempontjából leginkább figyelmet érdemlő fogalmazását.[11] Csakhogy ez aligha képviselheti egyértelműen a szóban forgó témát. Egyrészt azért, mert hiányzik belőle a történet derekas részét alkotó temetői, illetve halottasházi jelenet, másrészt — és elsősorban — azért, mert a darab szövege, felépítése és motívumai igen erős, a téma lényegét érintő kontaminációról árulkodnak. Különösen a Nagyváradon nemrég lejegyzett *Ifiú Jánosné* című, felfedezés számba menő — Faragó Józseftől *Az ördögszerető* típuscímmel jelölt — balladával mutat igen közeli rokonságot.[12] Voltaképpen mindössze a halott kedves utáni vágyakozás, a szerelmi varázslat, majd a sétára hívás az, ami szövegünkben az eredeti témára utal, ellenben a vendéglátás mozzanatai, a rosszat sejtő leány fel-feltörő félelme, a vendég kilétét eláruló *lólábak* megpil-

[8] Egy széki mese szerint a halott anya jön vissza leányához, aki viszont úgy hárítja el vendégét, hogy leborogatja — tehát megfordítja — a konyhai eszközöket és bútorokat, mire ezek válasz nélkül hagyják a leánya után faggatódzó szellemet (Nagy Olga gyűjtése, kéziratban).

[9] Vargyas i.m. I. 177, II. 567.

[10] 365. *Halálvőlegény;* i.m. I. 484—7.

[11] Vargyas i.m. II. 562—3.

[12] Gyűjtötte 1972-ben Faragó József és Fábián Imre. Megj.: *Gyönyörű Bán Kata — régi magyar népballadák.* Vál., szerk. és bev. Faragó József. Dacia, Kvár., 1973. 368—9. — Faragó József: *Az ördögszerető balladája.* NyIrK, XX[1976], 75—82.

lantása és a leány menekülésének körülményei — mind a már jelzett másik balladatípusra emlékeztetnek; sőt, a leány segítség után fohászkodó kitörésében szöveg szerint is a váradi ballada záró formulái hangzanak vissza. Ilyenformán a szekszárdi „változat" valóban balladává minősült át, de ugyanakkor tematikailag is annyira átalakult, hogy jószerivel már nem is sorolható a *Halott vőlegény*-típusba. Egyszóval a Vargyas-féle besorolás igencsak megkérdőjelezhető, miként azt Faragó meg is teszi idézett dolgozatában.[13] Ellenben a prózai fogalmazású györgyfalvi változat úgy egészült ki a jelzett mesetípus anyagából, hogy közben megőrizte a történet jellegét megszabó motívumait, tehát tipológiai besorolása nem vált kérdésessé.

Ezek az összefüggések arra figyelmeztetnek, hogy a szóban forgó monda mifelénk szoros kölcsönhatásban formálódott egy jóval régebbi, tehát ennek átvételekor már általánosan ismert prózai és verses hagyományréteggel, az un. „ördögös" mesék és balladák csoportjával. Egy soron következő s már nagyon is időszerű elemző-összegező feldolgozásnak ezekre az összefüggésekre is tekintettel kell lennie.[14] S még valamire! Egy efféle vizsgálódás — véljük a fentiek alapján — ma már aligha mellőzheti a történet erdélyi változatait. Mi tagadás. Erdélyből jóideig csupán egyetlen lejegyzés, a felette töredékes *csik-bánkfalvi* változat volt ismeretes.[15] Az újabb gyűjtések azonban végre kezdik megszüntetni ezt a némaságot. Itt vannak az elemzett *györgyfalvi* szövegek, s miközben ezek kiadásra várakoztak, Nagy Olga három *széki* változatról adott hírt, közülük egyet publikált is nagysikerű mesekötetében.[16] És hadd említsem meg: Kallós Zoltán további két helységből, a mezőségi *Válaszút*ról, s az ettől jó párszáz kilométerre fekvő *Gyimesközéplok*ról jelzi a monda előfordulását.[17] Ez máris féltucatnyi változat, köztük olyan szövegekkel, amelyek fontos útjelzői a történet adaptációjának, a magyar népi hagyományba való szerves beépülésének. Indokolt tehát a területi előfordulás körének a fentiek értelmében való kiterjesztése.

ANTAL ÁRPÁD
Universitatea „Babeş—Bolyai"
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31

[13] Faragó az előbbi, általa tipizált (*Az ördögszerető*) balladával rokon, eleddig elemző-összesítő igénnyel nem vizsgált típusokat „ördögös balladák ciklusaként" említegeti. Ebbe a csoportba sorolja a szekszárdi szöveget is. Faragó i.m. 81.

[14] Benkő László dolgozata (*A „halott vőlegény" története*. Szeged—Marosvásárhely, 1934) már megjelenésekor elavultnak számított, kivált a magyar anyag számbavételét illetően.

[15] Ethn. XII[1901], 315. — Benkő ezen kívül Kriza gyűjteményéből is idesorol egy verset (*Szép Salamon Sári*), ez azonban nem folklór szöveg, hanem Zajzoni [Rab] István népies költő szerzeménye, miként azt Kriza jegyzeteiből megtudhatjuk (*Vadrózsák*. Kvár., 1863. 292—3, 540). Legfeljebb arról lehetne beszélni ez esetben, hogy a költő ismerhetett ilyenféle népi hagyományt, amit természetesen felhasznált versében.

[16] Nagy Olga i. m. 153—4. A könyv jegyzeteiben (454. l.) két másik széki lejegyzésének adatait is közli. Ezek a szövegek a *Babeş—Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi Központja Folklór Osztály*ának archívumában találhatók: *A koponya*. Mg. 02107. BiJ. 14, 1951; *A betyár*. 02095. BiJ. 13. 1950.

[17] Kallós Zoltán szóbeli közlése nyomán.

LEGENDA LENORE ÎN FOLCLORUL MAGHIAR DIN TRANSILVANIA

(Rezumat)

Contrar opiniilor negative ale literaturii de specialitate, autorul aduce mărturii concludente pentru a dovedi prezența vestitei legende a *logodnicului mort* în folclorul maghiar din Ardeal (temă cunoscută în literatura europeană după balada *Lenore* a poetului german G. A. Bürger). Făcînd referiri, în acest sens, la cîteva variante ardelene, recent înregistrate de către Nagy Olga și Kallós Zoltán, ca argument decisiv publică două variante din satul Gheorgheni (aflat în apropierea orașului Cluj-Napoca), culese de el cu 30 de ani în urmă. Prin analiza comparativă a materialului în cauză, autorul aduce contribuții noi la problema procesului de asimilarea a temei, demonstrînd existența unui contact reciproc între variana maghiară a legendei și anumite grupări de basme și balade fantastice, aparținînd unui strat mai vechi ai creației populare. În concluzie opiniază pentru includerea variantelor ardelene în cercetările monografice privind versiunea maghiară a temei.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

SZEMÉLYNÉV-MAGYARÁZATOK

Szallós. 1. E családnév a kalotaszegi Vistán (Vişlea, Kolozs megye) gyakoriságában ma minden más családnevet messze megelőz. 79 családra, 186 személyre kiterjedő megterheltségével a vistai családnevek közt az első helyen áll.[1] Népi ejtésváltozata: *Szalòs*. Már a puszta számbeli előfordulás alapján is fel lehet tenni, hogy e településen eredeti névvel van dolgunk. Nyilván innen szivárgott át Kalotaszeg egy-két más pontjára, ahol azonban előfordulása csak szórványos (Nádasdaróc — Dorolţu 1/3, Türe — Turea és Nagykapus — Căpuşu Mare: 0/1).

Eredetének megfejtésekor tehát Vista múltjához kell fordulnunk. Tudjuk, hogy Vista több nádasmenti és környékbeli településsel együtt ahhoz az egykori gyalui uradalomhoz tartozott, mely előbb püspöki, utóbb fejedelmi birtok volt, majd magánbirtokosok kezére jutva bomlott szét (Jakó Zsigmond, *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Kvár., 1944. A továbbiakban: GyU.). A gyalui uradalom népességéről készült összeírások között a szóban forgó családnév az 1737-es urbáriumban bukkan fel először a következő személyek neveként: „*Szalos Györgyné* (40), *Szalos Mihaly* (20), *Szalos János* (10) Néhai *Szalós János* Fiai. *Aszalós* Istvánnál laknak" (GyU. III. sz. melléklet). Az itt említett, 1737-ben 10 éves Szalos János minden bizonnyal azonosítható azzal a már meglett korban levő „*Szalos János*" (59) /KTSzn./ nevű vistai jobbággyal, akit 1774-ben gr. Bánffy Györgynek, a gyalui uradalom akkori birtokosának jobbágyai közt írtak össze.[2]

E név korábbi történetére és eredetére nézve lényegesnek látszik az 1737-es urbáriumnak az a fentebb idézett bejegyzése, amely szerint a néhai Szalós János árvái: Szalós Mihály és János, Aszalós Istvánnál laknak. Az elárvult gyermek-, illetve legénysorban levő Szalós testvéreket ugyanis feltehetőleg valamelyik közeli rokonuk vette magához, s ez a családtörténeti nyom vezethet rá a név eredetére. Véleményem szerint ugyanis a *Szalòs*~*Szallós* névforma a Vista korábbi urbáriumaiban folyamatosan jelen levő *Aszalós* név leszármazottja.

Vista történeti személynévanyagából az ide vonható adatok időrendben a következők: 1652: *Azalos Mihály* (GyU. 98). 1670: *Aszalos Márton*

[1] A jelenkori adatok itt és a továbbiakban Kalotaszeg mai család- és ragadványnévrendszere című kéziratos doktori értekezésemből valók. A statisztikai adatok az 1960—65-ös évek viszonyait tükrözik.

[2] A gyalui urbáriumok adatain kívül e névfejtésekben felhasznált történeti adatok Szabó T. Attila professzor levéltári gyűjtéséből valók. Rendelkezésemre bocsájtásukat ezúton is hálásan köszönöm. Ezekre KTSzn — Kalotaszeg történeti személynevei — rövidítéssel vagy az eredeti levéltári forrásjelzettel utalok.

faragho (GyU. 184, Ethn. LI, 194). 1712: *Georgius Aszalos* (22) (KszTSzn.). 1731: *Aszalos Bandi* (4), *Aszalos György, Aszalos Marton, Aszalos Istvan* udvari biro, *Aszalos Istok* (20), *Régi Aszalos Benedek*[3] (KszTSzn.). 1737: *Aszalós István* (34) Faragó (KszTSzn). *Szalos Györgyné* (40), *Szalos Mihaly* (20), *Szalos Janos* (10) Néhai *Szalós János* fiai. Aszalós Istvánnál laknak (Gyu. i.h.). 1762: *Aszalos Márton* (22) (Aggm.[4] B. 28.). 1774: *Szalos István* (76) jb, *Szalos János* (59) jb (KszTSzn.).

A múlt századra vonatkozólag Jankó Jánosnak a kalotaszegi családnevekről egybeállított névsorára hivatkozhatunk, melyben *Szallos* alakban szerepel e név (*Kalotaszeg magyar népe*. Bp., 1892. 114). Jankó egyetlen családtól viselt névként egyedül Türéből említi. Vista azonban nem szerepel e névlistán feltüntetett kalotaszegi települések között (feltehetőleg nem szerepelt Jankó kutatópontjai között), így érthető, hogy tévedésben van a múlt század végén itt már minden bizonnyal nagy megterheltségű név előfordulási száma és helye tekintetében. Családnév-osztályozásában a *Szallós* nevet Jankó az ismeretlen eredetűek közé sorolja (i.m. 118).

Mielőtt az *Aszalós>Szallós* névváltozás nyelvi magyarázatára térnék, rá szeretnék mutatni egyes *Aszalós*, illetve *Szalós* nevű személyeknek a történeti adatok időrendjéből kisejlő azonosságára. Nagyon valószínűnek tűnik ugyanis, hogy az 1731-ben udvarbírói tisztséget betöltő *Aszalos István*, ugyanaz a személy, mint akit 1737-ben néhai Szalos János árvái gyámjaként említenek. Minthogy községi és családi tiszte szerint ekkor már nyilván meglett ember lehetett, bátran gondolhatunk arra, hogy az 1774-es urbáriumban *Szalos István* néven szereplő 76 éves személy szintén vele azonos.

2. A névalak változása a történeti és mai adatok egybevetéséből kitetszően a következő lehetett: *Aszalós>Szalós>Szalòs* (mai népi ejtésváltozata Vistán), illetve *Szallós* (a név mai írott alakja). A név eleji *a* elvonása nyilván szóhatártévesztés alapján történt, ugyanúgy, ahogyan az *Alexander* (szn.) *>Lexander* (hn.), *Abolgan* (szn.) *>Bogán>Gógán* (hn.) (Pais: MNy. IX, 177—8), *Avasallya>Wasalya* (hn.) (uő.: MNy. XI, 271—2), *Acintus>Cintos* (szn.) (Szabó T. Attila: MNy. XXXVI, 139; XXXVII, 33; XXIII, 390), *Amadéfalva>Madéfalva* (uő.: MNy. LVIII, 206—8) hely-, illetve személynevekben.

A név eleji *a* hang határozott névelőnek való felfogása és elvonása akkor történhetett meg, amikor e neveket használó közösségekben meglazult, sőt elhomályosult a név alapszava és a tulajdonnév közötti kapcsolat. Az *Aszalós* névnek a XVIII. század folyamán *Szalós*sal való felcserélődése is azért történhetett meg, mert a vistai közösség tagjai ekkor már valószínűleg mit sem tudtak e családnévnek az *aszaló* szóval való összefüggéséről. A hangalaki változás folytán lexikálisan kiürült *Szalós* forma azután még kevésbé állt ellent annak, hogy a helyi nyelvjárás hangtani sajátságai tovább formálják. Így rövidült ó hangja *Szalòs*-sá a

[3] A Fugitivi rovatban említik.
[4] Aggm. — A Kolozsvári aggmenház levéltára.

vistaiak mai ejtésében. A szóbelseji geminációt mutató *Szallós* névalak ma inkább csak írásváltozatként él — az írott forma visszahatásaként főként az itteni értelmiségiek körében azonban hallható is —, bár nem lehetetlen, hogy ejtésbeli sajátság szolgált alapjául (a magánhangzóközi ikerítődésére nézve a kalotaszegi nyelvjárásban *l.* Jankó i.m. 217).

3. Az *Aszalós* családnév alaki változásának nyelvi és nyelven kívüli feltétele is lehetett. Nyelvi oka az *aszik* ige családjának fokozatos háttérbe szorulása lehetett a *szárad* igével szemben. Ezzel függhet össze és egyben ezt jelzi ugyanis az a feltűnő tény, hogy az *a* elhagyásának jelenségére eddig kimutatott példáknak jórészében a szó eleji *a* hang éppen az *aszik* származékaiból vonódott el. Pl. *Aszupatak>Szupatak* (hn.) (Szilágyi: Nyr. XLIII, 367), *Asszuvág>Szivágy, Asszuág>Szivágy ~Szivág* (Pais: MNy. XI, 271—3). A tulajdonnévi funkció azután még fokozhatta a köznévként is meggyengült helyzetű szó elszigetelődését.

A nyelven kívüli ok az *Aszalós* név jelölte mesterségszerűen űzött tevékenységnek a felhagyása lehetett. Kézenfekvőnek látszik tudniillik, hogy az *Aszalóst* a foglalkozásra utaló családnevek közé utaljuk, ugyanúgy, mint a hasonló nyelvi megformáltságú *Bárdos, Fazakas, Kerekes, Kocsis, Korsós, Lakatos, Szekeres, Tálas* stb. családnevünket. Ilyen foglalkozásnevet azonban a régiségből nem mutattak ki. Közszóként az *aszalós* sem a NySz-ban, sem az EtSz-ban, sem a TESz-ban, sem a SzT-ban nem bukkan elénk, de régi szótárainkban sem akadtam nyomára, úgyszintén tájszótáraink sem jelzik. Ezzel szemben személynévként nem lehetett ritka: a XIV. századtól kezdődőleg az OklSz. tizenhét adatot idéz rá vonatkozólag: 1342: *Michaele dicto Azalos.* 1396 k.: *Iohannes dictus Azalos.* 1415: *Jacobum dictum Azalos.* 1418: *Jacobo dicto Azalos.* 1438: *Mathias Azalos. 1439: Michael Azalos, Andreas dictus Azalos.* 1466: *Johannes Azalos.* 1468: *Lucas Azalos.* 1476: *Demetrius Azalos.* 1478: *Johannes Azalos.* 1479: *Matheum Azalos. 1509: Ladislav Azalos.* 1602: *Aszalós Imre.* 1603: *Georgius Aszalós, Mátthé Aszalós, Nicolaus Aszalós.*

Az 1602-ős és 1603-as adatokat az OklSz. a székelyek Básta-féle összeírásából (SzékOkl. V.) idézi. Ehhez a következő kiegészítést fűzhetem: az OklSz-ba felvett *Aszalós* nevűeken kívül a Maros-Keresztúron 1603-ban felsorolt lófőszékelyek közt még *Martinus Aszalós senior* és *Michael Aszalós* név is előfordul (i.m. 263). E településen az *Aszalós* a gyakoribb nevek közé tartozhatott a régiségben, mert az itt összeírt 9 személy közül 5 ezt a nevet viseli. A marosszéki Keresztúron kívül a Básta-féle összeírás még az akkor Kézdiszékhez tartozó Nyújtódon is említ egy *Aszalós* nevű szabad székelyt (i.m. 187 vö. OklSz. 1602).

Noha az OklSz. megkérdőjelezi e címszót, mintegy kételyét fejezve ki az *aszalós* olvasat helyességével szemben és mellette *aszalyos* és *aszályos* olvasatot is lehetőnek tart, számomra kétségtelennek tűnik, hogy e névformák azonosak a kalotaszegi történeti adatok *Aszalós* nevével, valamint a bizonyos vidékeken máig e formában is fennmaradt *Aszalós* családnévvel. Mai elterjedését, sajnos, nincs mód felmérni, de néhány vidéken való előfordulásáról mégis van tudomásunk. Él minde-

nek előtt az egykori Marosszék területén (Bede: 2 család, Újdellő: 5 család) és Biharban (Bihardiószeg: 2 család, Érsemlyén 1 személy).[5]

4. További kérdés, hogy milyen foglalkozást űzőket illethettek ezzel a személynévvel? Kézenfekvőnek látszik, hogy azokat, akiknek aszalójuk, azaz aszalókemencéjük, aszalóházuk (MTsz.) volt, akiknek a tevékenységére az aszalás jellemző lehetett, tehát valószínűleg nemcsak alkalmilag, hanem talán mesterségszerűen üzték. Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár bőséges bizonyítékokat tár elénk arra nézve, milyen fontos művelet volt egykor az aszalás, mi mindent tartósítottak régen aszalással (l. a SzT. *aszik* és származékai címszavait). Éppen az aszalásnak ez a régiségbeli sokfélesége figyelmeztetett arra, hogy talán nemcsak a gyümölcs meg más élelem aszalásával foglalkozókat nevezhették el *Aszalós*oknak. A SzT. *aszal, aszalás, aszalatlan, aszalgat, aszalhat, aszalmány, aszaló, aszalt, aszalvány* címszavai alatt ugyanis az adalékoknak egész sorát olvashatjuk arra vonatkozólag, hogy az élő fa kéreghántolással vagy más módon való kiszárításának műveletére szintén az *aszal* igét illetőleg idézett származékait használták. Pl. az *aszaló* régiségbeli adatai a következő két jelentés alá rendeződnek: 1. aszalóberendezés, gyümölcsaszaló 2. kiszárasztottt erdőrész (i.m. 455). A SzT. erdő-, illetve faszárításra vonatkozó történeti adalékai csaknem mind székelyföldi helységekre utalnak, az *aszalmány* 'aszalással kiszárasztott erdőrész' címszó helynévi adalékai között azonban előfordul egy-két más vidékre (Beszterce-Naszód) utaló is. A fairtásnak ez a módja nem lehetett ismeretlen Kalotaszegen sem. Helynévanyagában ugyanis Farnas (Sfăraș) falu történeti és jelenkori határnevei közt az alábbiak fordulnak elő: 1756: *az Aszalos old<al>* (sz.), *az Aszalos észkos oldalán* (sz.), *az Aszalos n.h. alatt* (sz.), *az Aszalos fara n.h.-ben* (sz.), *az Aszalos oldala* (k.), 1891: *Aszalós alá*. 1941: *Aszalosaj~Su staole* (sz.) (Szabó T. Attila, *Kalotaszeg helynevei*. 287, 288, 289). Az elmondottakat tekintetbe véve, valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy *Aszalós* elnevezést kaphattak azok is, akik ilyen kiszárított erdőrészek birtokosai voltak vagy esetleg maguk is foglalkoztak fa-, illetve erdőszárítással. Talán így az sem merő véletlen, hogy az *Aszalós* névnek a vistai urbáriumokban feltűnő egyik első viselője famegmunkáló mesterember: „*Aszalos Márton faragho*".

5. Végül kockáztassunk meg egy településtörténeti feltevést a *Szallós~Aszalós* családnévvel kapcsolatban. Bár kevés a valószínűsége, bizonyítani pedig talán nem is lehet, hogy e nevek kalotaszegi, székelységbeli és bihari jelenléte közt volna valami összefüggés, az ellenkezőjét sem lehet határozottan elvetni. Az egykori gyalui várbirtok lakosságának transmigrációjáról Jakó ugyanis a következőket írja: (a XVII. század előtt) „az átvándorlás szűkebb területre korlátozódott. A gyalui uradalom falvaiba érkező jövevények jórészét székelyek alkották, Lovas-szabadosi, darabonti szolgálatot vállaltak a vár körül, aztán végleg itt ragadtak. Arra azonban szintén van adat, hogy innen is költöztek

[5] L. a Babeș-Bolyai Egyetem magyarszakos hallgatóinak személynévi államvizsgadolgozatai alapján készült családnévtárat.

át a Székelyföldre" (Jakó i.m. LXXV). A XVII—XVIII. századra vonatkozólag pedig: „A magyar községek szökevényei általában a Partium felé vették útjukat és különösen Bihar megye elpusztult részeiben az ún. Körösben telepedtek meg. Régi összeköttetések igazították az erdélyi jövevényeket a Részek egyes tájaira. Nem véletlen ugyanis, hogy Gyaluból a feketekörösmenti magyar falvakba szöktek. Onnan ti. az előző korszakban többen Gyaluban katonáskodtak" (i.m. LXXIX).

Kömös. 1. Jankó János már többször idézett monográfiája ezt a Kalotaszegen ismeretes családnevet is megfejtetlen eredetűnek nyilvánítja (118). Ő egyetlen itteni településről, Türéből jelzi előfordulását (111) és itt valóban ma is él (megterheltsége: 2/5). E családnév eredeti góca azonban inkább a szomszédos Méra község lehetett, ahol e családnevet jóval többen viselik ma (megterheltsége: 6/21) és viselhették már a múlt század végén is, amint erre az alább felsorakozó történeti adatok sokaságából következtethetünk.[6]

A rendelkezésünkre álló történeti névanyagban[7] a *Kömös* névforma a XVIII. század utolsó harmadától sűrűn jelentkezik. Pl. 1777: *Kómös János* jb (RhLt). 1781: *Kómös János* jb (Aggm. B. 33). 1783: *Komos (!) Janos* jb (40) (Szentk). 1788: *Kómös János* mérai udvarbíró (Aggm. A. 71). 1789/1837: *Joannes Kömös* (45) col, *Franciscus Kömös* (43) col, *Joannes Kömös Junior* (43) col, *Michael Kömös* mortuus (Aggm.). 1791: *Joannes Kómös* (47) jb, *Franciscus Kómös* (43) jb, *Joannes Kómös Junior* (43) jb, *Stephanus Kómös* (36) zs (Aggm. A. 82). 1798: *Joannes Kómös*, *Stephanus Kómös* (36), *Michael Kómös* (28), *Franciscus Kómös* (52) (Aggm.). 1808: *Kómös István* jb, *Kömös Mihály* jb, *Kómös Ferentz* jb, *Kómös János* jb, *Kómös Márton* jb, *Kómös István* gyjb (Aggm. B 43). 1839—45: *Kömös István* jb, *Bukur alias Kómös János* gyjb (KLev.). 1864: *Kömös András* (Pesthy 20. II. 364a).

Az 1777. évet megelőzőleg készült összeírásokban azonban a *Kömös ~Kómös* névformát hiába keressük. Ezekben a XVII. század közepétől rendelkezésünkre álló korábbi mérai névlistákban ellenben folyamatosan jelen van a *Kómives* családnév többféle alakváltozata úgy, amint az alábbi adatokból kitűnik:

---

[6] Méra sem szerepelt Jankó kutatópontjai közt, tévedésének forrása tehát itt is ugyanaz, mint az előbb tárgyalt Szallós név esetében.

[7] Méra földműves lakosságáról a XVII. század közepétől kezdődőleg több összeírás maradt fenn főleg a kolozsvári aggmenház levéltárában, minthogy e település határának és lakosainak jórésze az egykori kolozsvári Szent Erzsébet ispotály használatában volt. Az ispotály jobbágyainak hátrálékos szolgáltatásairól készült kimutatások a mérai családnevek gazdag történeti forrásai. Ezekre Aggm. rövidítéssel utalunk. Ezen kívül még a következő levéltári forrásjelzeteket használjuk: BfN — Bánffy nemzetiségi levéltár, KLev. — Kolozs megye kiselejtezett levéltári anyaga, KszEConscr. — a kalotaszegi egyházmegye conscriptioja, Pesthy — Pesthy Frigyes helységnévtára a budapesti Széchenyi Könyvtárban, RhLt — a Rhédey család levéltára, Szentk. — a Szentkereszthy család levéltára.

Az adatok után a nevet viselő személy társadalmi helyzetére vonatkozó megjelölés (jb — jobbágy, col. — colonus, gyjb — gyalogszeres jobbágy, zs — zsellér) és esetenként — ha a forrás feltünteti — életkorának jelzése áll. Ez utóbbi zárójelben.

1665: *Valentinus Komiues* jb (BfN vistai cs.). 1671: *Keomies Istvan, Keomies Balint, Keomies György* (60), *ifj. Keomies György* (40), (RhLt.). 1672: *Keomives István* (30) (Aggm. A. 92). 1711: *Andreas Kümüves* (55) jb, *Gasparus Kömüves* (50) jb, (RhLt.). 1733: *Kómives Mihally* jb, *Kómives György* jb, *Kómives János* jb, *Kómives Gáspár* jb, *Kómivés Benedek* jb, *Kómives Balinth* jb (Aggm. A. 80). 1753: *Kómives Gáspár* (63) jb (Aggm. A. 63). 1754: *Gasparus Kómives* (65) jb (KszEConscr.). 1756: *Casparus Kómives* (61, 70) jb (RhLt). 1766: *Martinus Kómives* (40) (RhLt.). 1769: *Franciscus Kómjes* (50), *Georgius Kómjes* (22) jb (Aggm.). 1774: *Kómives Márton* (56) jb (BfN vistai cs.). 1781: *Michael Kömives* (34) jb, *Johannes Kömives* (30) jb (Aggm. B.22). 1796: *Michael Kómjes* (27), *Stephanus Kómjes* (33) jb (Aggm.). 1848: *Kómes (!) György* (43) (Aggm.).

A *Kómives* nevet, illetve alakváltozatait viselő, valamint a *Kömös* nevű személyek különben sohasem szerepelnek együtt ugyanabban a névjegyzékben, hanem csak egymást felváltva más-más összeírásokban. A *Kömös* forma első felbukkanása (1777) után még jelentkezik egyszer-kétszer (1781, 1796)a korábbi *Kómives* névalak is — nyilván a használat ekkor még ingadozik köztük —, de sokkal kisebb mértékben, mint az ezidőtől uralkodóvá váló *Kömös* változat.

2. Az egykorú helyesírású formákból a *Kómives* név következő alakváltozatait olvashatjuk ki: *Kómives (Komiues, Keomives, Kómivés, Kómives, Kömives) ~ Kómüves (Kümüves, Kümüves) ~ Kómies (Keomies, Kómjes) ~ Kömes (Kómes).* Az adatok időrendjéből könnyű megállapítani, hogy az eredeti *Kómives* névformával párhuzamosan már igen régtől (1671) jelentkezik a hangzóközi *v* kiesésével keletkezett *Kómies* névforma is. E név alapszavának *v* nélküli ejtésmódját a kalotaszegi nyelvjárásban mind a régiségből, mind a mai nyelvből igazolni tudjuk. A XVII. században Kalotaszegen működő mesteremberek névlajstromában (vö. Szabó T. Attila: Ethn. LI, 188—95) a *kómüves* szó személy- és köznévként is többször előfordul *v* nélküli alakban. Pl. 1689: *Keomues Janos kömües.* 1673: *Varga Janczi kümies, Jakab Marczi kümies* (Szabó T. i.m. 193). Mai nyelvi ejtésváltozataira nézve vö. *kómijes, kümijes* (Gálffy-Márton, *Tájszók Kalotaszegről.* Studii de lexicologie. 77), *kümijes* (Lakó Elemér, *A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzó rendszere.* 103).

E kalotaszegen meglehetősen általános *v* nélküli alakváltozat azután, úgy látszik, családnévi funkcióban Mérán további alaki fejlődésen esett át. Ezt a következőképpen magyarázhatjuk:

A *v* hang kiesésével a *Kómies* alakban hiátus állott elő, s ennek megszüntetésére az egymás mellett álló két rövid magánhangzó közül az *i* kiesett (a hiátus megszüntetésének e módjára nézve l. Bárczi, Htört.[2] 101—2), s így *Kómes~Kömes* ejtésváltozat keletkezett. A névnek ezt az alakját rögzítette az 1848-as összeírás *Kömes György* nevében. A második szótag teljes hangszínbeli illeszkedésével ebből jöhetett létre a XVIII. századtól feltűnő és röviddel ezután Mérán már csak kizárólagosan ebben a formában ismeretes *Kömös családnév. A Kömes>Kömös* névalak fejlődés a kalotaszegi nyelvjárás magánhangzó viszonyaiból érthető: a me-

zőségi nyelvjárás nem illeszkedéses alakjaival (pl. *öker, jövek* stb.) szemben Kalotaszegen a labiális magánhangzós alakok az általánosak, sőt az *ö*-zés egyes esetei is fel-feltünedeznek (L. erről Lakó i.m. 108—15). Ez utóbbiak példái között hasonulásos eredetűeknek látszanak az ilyenek, mint pl. *öklöli, vetőllő* (Lakó i.m. 114—5). Valószínűleg ennek a tendenciának a hatókörében formálódott az itt tárgyalt családnév is *Kömös* alakúvá.

A *Kömíves>Kömies>Kömes~Kömes>Kömös* alakfejlődés folytán e családnév alapszavától elszigetelődött, s így eredete is elhomályosult a nevet használó közösségben. Történetét nyomon követve azonban kétségtelennek látszik, hogy a *Kömös* családnév a foglalkozásnévi eredetű *Kömíves* név sajátos kalotaszegi fejleménye.

Tőtszegi. 1. Ugyancsak kalotaszegi családnév, Mérán tősgyökeres, nagy számú család viseli (megterheltsége: 18/50, gyakorisági sorrendben Mérán az ötödik családnév). Helyi ejtésváltozata: *Töccegi*.

Eredetéhez azonban inkább az írott változat visz közelebb. Ez utótagjával világosan utal egy összetett helynévi alapszóra, melyből *-i* képzővel, mint annyi más helynévi alapszavú családnév, alakult. Ennek ellenére a *Tőtszegi~Töccegi* családnév eredete mégis magyarázatra szorul.

Az első látásra világos, hogy e családnév alapszavának utótagja a helynevekben gyakori *szeg* 'szegelet, sarok' térszínforma—név, mely e vidék helynévanyagában is fellelhető (a helynévi adatokra nézve l. Árvay József, *A térszíni formák nevei Kalotaszegen*. 44). A helynévi alapszó előtagja azonban csak e névre vonatkozó történeti adatoknak az ismeretében tisztázódik. Időrendben ezek az alábbiak:

1796: *Ioannes Tottzegi* (40) jb (Aggm.). 1798: *Joannes Thőtszegi* (40) (Aggm.). 1808: *Tothszegi János* zs (Aggm. B.43). 1839—45: *Tőtszegi János* (KLev. 3). 1848: *Tőtszegi János* (Aggm.).

A ma ismeretes *Tőtszegi* forma mellett tehát a régiségben feltűnik e név *Tótszegi*nek olvasható alakban is. Hogy itt nem ékezethiányos alakról van szó — ez a feltételezés joggal merülhet fel a régies helyesírású alakoknál —, azt kétségtelenné teszi, hogy *Tótszegi* alakot tükröző névlajstromokon más nevekben következetesen ékezetes *ö~ő* jelölést találunk pl. 1796: *Kömjes, Lőrintz* stb.

A *Tótszegi* névalakban világossá válik e családnév alapszavának eredeti előtagja, s az is nyilvánvalóvá lesz, hogy e név *Tótszegi>Tőtszegi* alakváltozását az előtag hangrendi illeszkedése okozta. Hasonló alakmódosulást mutatott ki Pais Dezső a Dés melletti *Tőtőr* település nevében, mely az eredetibb *Tótór* formából az illeszkedés szabályát követve lett *Tötörré* (MNy. XII, 16—7).

2. A *Tótszegi>Tőtszegi* hangalak-illeszkedést minden bizonnyal meg kellett előznie az összetett alapszó jelentéstani elhomályosulásának, azaz a név viselői és használói körében feledésben kellett merülnie a Tótszegről való származásnak. Ez annál is inkább megtörténhetett, minthogy a Tőtszegiek jelenlegi lakóhelyének sem közeli, sem távolabbi környékén — értvén ez utóbbin Kalotaszeg tájegységét — ilyen település, település-

[8] Még alább kétszer ugyanígy.

rész vagy határ-, dűlőnév nem fordul elő sem a mai, sem a történeti névanyagban. (vö. Szabó T. Attila, *Kalotaszeg helynevei).* E családnév tehát máshonnan származott be Kalotaszegre. Erre vélt emlékezni a *Tőtszegi* név egyik idős mérai viselője, aki a családi hagyományból úgy tudta, lónai eredetűek a Tőtszegiek. A név eredetét nyomozva Lónán valóban találkoztam a Tőtszegi névvel, de itt már családnévként nem, csak ragadványnévi funkcióban él. A helynévi *Tótszeg* alapszó nyomára azonban itt sem bukkantam. Továbbra is megfejtetlen marad tehát, milyen jellegű helynévből: a tót népnevet, a Tót családnevet, esetleg a Lónával határos Tótfalura utalást tartalmazó alapszóból alakult-e a *Tőtszegi* családnév.

B. GERGELY PIROSKA
Universitatea „Babeș-Bolyai"
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31

ETIMOLOGIA NUMELOR DE FAMILII: *SZALLÓS, KÖMÖS, TŐTSZEGI*

(Rezumat)

Aceste trei nume de familie sînt purtate de multe persoane în localitățile Viștea și Macău din regiunea Călatei. Pe baza datelor istorice din aceste localități se stabilește originea și evoluția acestor nume, precum și modificările survenite în forma lor sonoră.

Numele de familie *Szallós* s-a format dintr-o formă mai veche *Aszalós*, în care a fost omisă vocala inițială *a* în urma unei confundări greșite cu articolul hotărît din limba maghiară. După forma originală numele *Szallós* (< *Aszalós* 'cel care usucă ceva') făcea parte din categoria numelor de familii care desemneau o ocupație. Din răspîndirea numelui *Aszalós* se pot trage și concluzii cu privire la migrarea locuitorilor.

Numele de familie *Kömös* provine din *Kőmives* 'zidar', tot cu sens de ocupație, dar sufrind anumittete modificări fonetice: *Kőmives* > *Kőmies* > *Kőmes* > *Kömös*. Originea lui a devenit obscură.

Numele de familie *Tőtszegi* s-a format în urma modificării formei sonore a numelui *Tótszegi*, care avea la bază un toponim.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

ADATTÁR

KUNCZ ALADÁR LEVELEI MÁRKI SÁNDORHOZ

A Dózsa és Rákóczi monográfiájáról közismert haladó nagy történész széleskörű levelezést folytatott nemcsak kora történészeivel, hanem az irodalmi és művészeti élet képviselőivel is. A hozzáírt sokezer levél legnagyobb része a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirat gyűjteményében található. Ezeknek mintegy negyven százaléka feldolgozott s a kutatók számára is hozzáférhető. E levelek tanulmányozásából nyomon kísérhető az 1918 után Kolozsvárt maradt történész munkássága és igyekezete, hogy bekapcsolódjék az akkor kibontakozó új arcélű erdélyi irodalmi és tudományos életbe. Márki Sándor agg kora ellenére igyekszik kiépíteni kapcsolatait a román tudományos és irodalmi élettel is. Közben szorgalmasan tanul románul. Lucian Blaga verseiből fordít,[1] közben tanulmányozza Sextil Puşcariu és Nicolae Iorga Blagáról írott kritikáit.[2] Ugyanakkor a különböző napilapok és irodalmi jellegű folyóiratoknak rendszeresen küldi tudományos jellegű cikkeit, melyeknek legnagyobb része a Pásztortűzben és az Ellenzékben jelent meg.

A Márkihoz írt levelek közül figyelmet érdemelnek Kristóf György, Krenner Miklós, Jancsó Benedek, Kelemen Lajos, Bitay Árpád, Janovics Jenő levelei,[3] a Pásztortűz és az Ellenzék szerkesztőségéből pedig mindenekelőtt Reményik Sándor és Kuncz Aladár levelei. Reményik elsősorban a Pásztortűz számára kér és nyugtáz történelmi jellegű cikkeket,[4] míg Kuncz Aladár, mint az Ellenzék irodalmi mellékletének szerkesztője fordul az időközben Szegedre távozott történészhez megfelelő anyagért. E levelekből kitetszik, hogy Kuncz Aladár mindenekelőtt az erdélyi művelődési élet kiválóságairól kívánt portré-sorozatot megindítani s ehhez kérte Márki Sándor közreműködését.

Az első levélben (Kolozsvár, 1923, november 30) három történész portréját kéri, s a levél a következőképpen szól:[5]

Méltóságos Dr. Márki Sándor egy. tanár úrnak

Szeged

Méltóságos Uram!

Azzal a nagy kéréssel fordulunk Önhöz, hogy szíveskedjék karácsonyi számunk melléklete számára egy cikket küldeni. Nagy súlyt fektetnénk arra, hogy Erdély kitűnőségei képviselve legyenek ebben a számban. Azonkívül arra kérnénk Méltóságodat, hogy rövid, kb. az Ellenzék egy hasábját kitevő emberi és írói rajzot kegyeskedjék adni Salamon Ferencről, Szilágyi Sándorról és Szabó Károlyról. Ezeknek a meleg és inkább egyéni emlékezésre alapuló portréknak az lenne a célja, hogy olvasóinknak az érdeklődését állandóan a múltra irányítsuk. Kb. 100 portrét szeretnénk adni egymásután Erdély utolsó 50 évi közéletének kiválóságairól.

Nagyon kérjük, hogy kérésünknek eleget tenni és bennünket levelünk vételéről értesíteni szíveskedjék.

Vagyunk Méltóságodnak
igaz tisztelői
Dr. Kuncz Aladár

Márki azonnal válaszol Kuncz kérésére, s mivel Csiky Gergelyről és Petelei Istvánról írott megemlékezését a Pásztortűznek már leadta, hosszabb cikkben Salamon Ferencről írt visszaemlékezéseit küldi meg az Ellenzék szerkesztőjének. Kuncz Aladár válaszából azonban kitűnik, hogy a Salamon Ferencről írt anyag meghaladta az Ellenzék kereteit.[6]

[1] Kovách Géza, *Márki Sándor Blaga-fordításai*. Utunk, 1975. szept. 5.
[2] Szegedi Egyetem, Márki kéziratok, Román dolgok — Nyelvgyakorlatul fordította Márki Sándor — Kolozsvár, 1919.
[3] Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. Budapest, 5163/173—176, 5162/804—805, 5163/111—112, 5162/590—596, 5162/490—557, 5165/118—123.
[4] Uo. 5164/1080—1084.
[5] Uo. 5163/255.
[6] Uo. 5163/256.

A válaszlevél a következőképpen szól:

Méltóságos Uram! Fogadja őszinte hálánkat a nekünk juttatott kéziratokért. Sajnos a lap terjedelmének utolsó pillanatban bekövetkezett csökkenése miatt a kissé hosszabb cikket nem tudtam a karácsonyi számban hozni. De később lesz alkalmam, ha szükséges részletekben is mellékletünkben leközölni. Kérem Méltóságos Uramat, hogy ne feledkezzék meg lapunkról és ha csak lehetséges nagybecsű írásaival keressen fel bennünket mentől gyakrabban. Az erdélyi portrék megírását olyan terjedelemben és olyan formában gondoljuk, mint amilyen Reményiké Peteleiről, vagy Makkaié Böhm Károlyról.

Méltóságos Uramnak az új esztendőben jó egészséget és friss munkakedvet kívánok s vagyok

őszinte igaz tisztelője
Kuncz Aladár

A Salamon Ferencről írt Márki visszaemlékezés végül is az Erdélyi Irodalmi Szemlében jelent meg folytatásokban. Ugyanakkor azonban Márki felismerte az Ellenzék irodalmi melléklete nyújtotta lehetőségeket, s Kuncz Aladár levelére azonnal küldött egy rövidebb lélegzetű leírást Szántó Károly székelyföldi tudósról.

A küldeményre Kuncz Aladár 1924 április elsején válaszolt.[7]

Igen Tisztelt Professzor Úr!

Nagy köszönettel kaptuk Szántó Károlyról írt megemlékező cikkét, amelyet intencióim szerint vagy a rendes lapban, vagy a vasárnapi lapban közölni fogunk. Engedje meg Professzor Úr, hogy egyúttal arra kérjük, legyen szíves mentül sűrűbben írásaival bennünket felkeresni, amelyeknek ránk és a mai közönségünkre való fontosságát nem is tudjuk szükségesnek hangoztatni. Abban a reményben, hogy nagy elfoglaltsága ellenére is kérésünknek eleget fog tenni, kérjük Professzor Urat, fogadja őszinte nagyrabecsülésünk és hálánk kifejezését szívesen

az Ellenzék szerkesztőségének nevében
Kuncz Aladár

A Szántó Károlyról szóló cikket az Ellenzék 1924-ben a 79. számban közölte. Ezt követően a Szegeden tartózkodó nagy történész újabb cikkel kereste meg az Ellenzék szerkesztőségét. Ez alkalommal az egykori haladó szellemű kolozsvári történészről, Szabó Károlyról írt megemlékezést. A cikket *A százesztendős Szabó Károly* címen Kuncz az Ellenzék 1924. 284. számában közölte.

Márki 1925 nyarán bekövetkezett halála megszakította a gyümölcsözően indult kapcsolatot. E három levél s a Márki készítette cikkek azonban érdekes mozzanattal egészítik ki az 1920-as évek elején kibontakozó hazai magyar művelődési életet.

KOVÁCH GÉZA

SIPOS DOMOKOS KÉT LEVELE

Sipos Domokost baráti szálak fűzték az 1920 óta Kibéden élő Bácsy Tibor tanítóhoz. Bácsy Tibor első és egyetlen verseskötete 1923-ban jelent meg Dicsőszentmártonban, az Erzsébet Könyvnyomda kiadásában, amelynek akkori igazgatója Sipos Domokos volt.

Bácsy Tibor levelesládájában négy Sipos Domokos-levél található, ebből már kettőt közzétettem (Irodalomtörténet — falun. Vörös Zászló, 1972. febr. 27.), most pedig a másik két levélre kerítek sort. Az első levélben emlegetett lelkész a szótárszerkesztő *dr. Dávid Györggyel*, a borbély pedig a költő és műfordító *Kibédi Sándorral*, a Korunk későbbi felelős szerkesztőjével azonos.

A leveleket közlés végett Bácsy Tibor bocsátotta a rendelkezésemre.

[7] Uo. 5163/257.

1.

(Kézírással)

Kedves Uram!

Az Ellenzékből értesültem, hogy Makfalván 10-én, holnapután, hat falu dalárdái jönnek össze versenyezni. Úgy látom, hogy ott igen érdekes, szép székely népünnepély lesz.

Magam is felmennék, ha éppen most a tüdőm nem nyomorgatna a szokottnál is jobban. Szeretnék ugyanis a Keleti Újságnak *erről az eseményről egy színes riportot írni.*

Mivel én nem mehetek fel, Önt — aki biztosan amúgy is ott lesz — kérem meg, legyen szíves, csináljon a Keletinek egy ügyes riportot. Terjedelme kézírásban 3—4 félíves oldal, egy oldalra 30—32 sort számítson.

Tekintve, hogy dalról van szó, feleleveníthetné Seprődi Jánosnak az emlékét, aki Kibéden született.

Emlékszik, miket írtam egy régi cikkemben, mikor Önről, a papról és a borbélyról emlékeztem meg? Az is lehet egy szín a riportban.

Úgy írja meg, hogy a vasárnap este lejövő vonat lehetőleg hozza már.

(Helyi szónoklatok, stb.-re nincs szükség, inkább egy általános, színes képre.)

A Keleti Újság szerkesztősége: Str. Nic. Jorga 3. Hivatkozzék arra, hogy az én felszólításomra írta meg a riportot.

Egyébként hogy és mint van? Dolgozik-e valamit? Hogy telnek napjai?

Eredményes, boldog új évet kívánok és szeretettel üdvözlöm.

Sipos Domokos
(s.k.)

Dicsőszentmárton, 1926. I. 8.

A Tiszteletest szívből üdvözlöm!

2.

(Kézírással, levelezőlap)

Címzés: Tekintetes Bácsy Tibor
tanító úrnak
Chibed
up. Macfalău

Kedves Uram!

Amint látja, riportját mégiscsak lehozta a Keleti Újság. Gondolom, húzást csináltak benne. Ügyesen volt megírva. Éppen ezért adták le, bár már aktualitását vesztette maga az esemény. Írtam, hogy a honoráriumot küldjék el. A magam részéről köszönöm, hogy megcsinálta a dolgot. — Tiszteletesnek kérem átadni üdvözletemet s azt a szívből jövő kívánságomat, hogy betegei minél hamarább gyógyuljanak meg.

Szíves üdvözlettel

Sipos Domokos (s.k.)

Dsztm. 1926. I. 19.

Közli: RÁDULY JÁNOS

CSÍKSZÉPVÍZ MAI MAGYAR HELYNEVEI

Csíkszépvíz *(Szépvíz ~ Széppiz)* a *Gyimësëk felé*, a Gyimesi szoros irányába vezető országút mentén, Csíkszeredától 12 km-re terül el. A falu határához igen kevés szántóterület, de a falut keleten szegélyező magas hegyeken és havasokon annál több erdő, kaszáló és legelő tartozik. A falunak alább — ábécé sorrendben — bemutatásra kerülő helynév-anyagát 1975—1976 nyarán gyűjtöttem. A helyszíni gyűjtést némileg megnehezítette, hogy a falu lakosságának ajkán több olyan név él, mely ma már nem tartozik Szépvíz szorosan vett határához, de valamikor, mint „külbirtokok", Szépvíz lakosainak tulajdonában voltak. Megjegyzendő még, hogy a hegyvidék völgyeit is többnyire a pataknévvel jelölik, azaz a patakné v (pl. *Csëre-patak*) nemcsak a patakra, hanem a völgynek a patak körüli erdeire, kaszálóira, legelőire is vonatkozik.

Rövidítések: e = erdő; fr = forrás; k = kaszáló; l = legelő; p = patak; sz = szántó; u = utca, út. A helyneveket fonematikuson közlöm, eltekintettem a hangszínárnyalatok fonetikus jelölésétől.

A belterület helynevei: 1. *Alsó-Nád ucca.* 2. *Alszëg ~ Asszëg* (falurész). 3. *Antal Dani uccája.* 4. *Bajkó ucca.* 5. *Bánfijak uccája* (a cigánykovács Bánfiakról). 6. *Barompijac ucca.* 7. *Bëce Péter malma* (sok, ma már felhagyott vízimalom van a faluban). 8. *Bíró Káruj uccája.* 9. *Budrik uccája.* 10. *Cibreji út* (Cibre nevű határrészre vezető út). 11. *Csëngettyü* (harangláb, mellette borvízkút, a hajdani régi falu központja). 12. *Csëngettyüszër* (falurész). 13. *Csëngettyü ucca.* 14. *Csëródal ajja úttya.* 15. *Csëszlés-kút úttya.* 16. *Dëják Jóska malma.* 17. *Dogán hid.* 18. *Dogán ucca.* 19. *Farkazók uccája* (Ebbe az utcába ereszkednek be a Hegy útjáról; a meredeken leereszkedő, megrakott szekerek után *farkazó*-t, többnyire fenyőágat kötnek, hogy így fékezzék a szekeret.). 20. *Fëssö-Nád ucca.* 21. *Fësszëg* (falurész). 22. *Gál Emre higgya.* 23. *Gőzmalom.* 24. *Gyár* (fűrészüzem). 25. *Gyimësi út* (a Gyimesi szoroson át Moldvába vezető országútnak a falu központjától a falu széléig tartó része). 26. *Havasboldogasszony kápónája* vagy *Iparosok kápónája.* 27. *Hübërok uccája.* 28. *Idegën temető* (a nem szépvíziek, az idegenek temetkező helye). 28/a *Iskola ucca.* 28/b *Iparosok temetője.* 29. *Kaszinó* (az örmények építész klubhelyiség, ma művelődési ház meg mozi). 30. *Kaszinó-kert.* 31. *Kalamár ucca.* 32. *Kiráj-kút.* 33. *Kiráj-kút ucca.* 34. *Kovács Gyárfás malma* (felhagyott vízimalom). 35. *Kőhid.* 36. *Középszëg* (falurész). 37. *Közös temető* (Szépvíz és Szentmiklós határán a két falu közös temetője). 38. *Kurkó ucca.* 39. *Küpüs-kút* (fr.). 40. *Lapi ucca.* 41. *Magyar templom.* 42. *Malom ucca.* 43. *Mezeji út* (a mezőre kivezető kis utca). 44. *Mézes tér.* 45. *Nagyfijak uccája* vagy *Nád ucca.* 46. *Óbor: Barompijac,* 47. *Öregotthon* (aggmenház). 48. *Örmény templom.* 49. *Örmény temető.* 50. *Patak ucca* vagy *Patak mejjéke.* 51. *Petrës Káruj uccája.* 52. *Pijactér.* 53. *Poceltér.* 54. *Rákosi út* (Csíkrákosra vezető út). 55. *Román templom.* 56. *Száraz-hid.* 57. *Szëmmihàji ut* (Csíkszentmihályra vezető út). 58. *Szëmmiklósi út* (Csíkszentmiklósra vezető út). 59. *Szépvíz pataka ~ Széppiz pataka.* 60. *Tejes ucca* (ma már lezárták). 61. *Téglavetők* (téglavető hely). 62. *Templom ucca.* 63. *Varga ucca.* 64. *Vaszi dombja.* 65. *Vágóhid.* 66. *Vízre járó ucca* (a patakra levezető kis sikátor).

A külterület helynevei: 67. *Akasztóhëgy* (sz., k.). 68. *Akasztóhëgy ajja* (sz.). 69. *Akasztóhëgy ódala* (sz.). 70. *Akasztóhëgy teteje* (sz.). 71. *Akasztóhëgy úttya* (u.) 72. *Alasvág* (l., e.). *Áldomás ~ Ádomás* (e., l.). 73. *Áldomás feje.* 74. *Áldomás mejjéke.* 75. *Áldomás ódala. Áldomás pataka.* 76. *Áldomás pusztája* 77. *Áldomási út.* 78. *Alsó-Bodos* (l., e.). 79. *Alsó-mező* (sz.). A falu alsó, Csíkrákossal határos szántóföldjeinek összefoglaló neve. 80. *Alsó-mező közepe.* 81. *Alsó-mező széjje.* 82. *Alsó-Nád* (sz.). 83. *Apahavas* (e., l., k.). 84. *Apahavas feje.* 85. *Apahavas lába.* 86. *Apahavas pusztája* vagy *Apahavas kaszállója.* 87. *Apahavas ódala.* 88. *Apahavas sorka.* 89. *Apahvas sűrüjje.* 90. *Apahavas vőgye.* 91. *Apahavasi út.* 92. *Árnyék* (e.). 93. *Ástút* (u., l.). 94. *Ástút ajja* (l.). 95. *Ástút mejjéke* (l., k.). 96. *Ástút ódala* (e.). 97. *Balázs Istán kertye* (l.). 98. *Balog vesze* (k., e.). 99. *Bara-kasza* (k.). 100. *Bara sássa* (sz.). 101. *Bëce Éjéske kertye ~ Bëce Éske kertye.* 102. *Bëce-ijesztő* (sz.). 103. *Bedő hëgyësse* (e.). 104. *Bíró Anti kertye.* 105. *Bodos* (lásd *Alsó- és Fëssö-Bodos*) (l., e.). 106. *Bodos kúttya.* 107. *Borju-kert* (a beteg és sánta juhok legelője). 108. *Bo-*

ros pataka (p., k.). 109. *Boros pataka verőfénye*. 110. *Boros pataka feje*. 111. *Boros pataka észka*. 112. *Borvíz-kert* (sz., k.). 113. *Borvíz-tető* (sz.). 114. *Bot-havas ~ Bot havassa* (e., k.). 115. *Bot-havas ajja*. 116. *Bot-havas háta*. 117. *Bot-havas homloka*. 118. *Bot-havas lába*. 119. *Bot-havas mejjéke*. 120. *Bot-havas teteje*. 121. *Bot-havas vőgye*. 122. *Bot-havas úttya*. 123. *Burjányok vőgye* (k.). 124. *Büdös-gödör* (a Cigánykertben lévő kénes gödör). 125. *Bükk észka* (l., e.). 126. *Bükkloka* (a községhez tartozó kisebb település és erdős, legelős környéke). 127. *Bükkloka ódala*. 128. *Bükkloki út*. 129. *Bükkös ajja* (k.). 130. *Bükk-tető* (k.). 131. *Cakó* (e., l., k.). 132. *Célgödör* (árok). 133. *Cibre* (l., e.). A hagyomány szerint itt hajdan falu, település volt. 134. *Cibre ajja* (sz.). 135. *Cibre dombja* (e.). 136. *Cibreji borvíz* (fr.). 137. *Cibreji út*. 138. *Cigán-kert* (k., valamikor fürdőhely volt). 139. *Csapás-szád ~ Csapád-szád* (l., e.). 140. *Csapás-szád sorka* (e.). 141. *Csapó* (k.). 142. *Csëke havassa* (e., l., k.). 143. *Csëke-havas homloka*. 144. *Csëke-havas teteje*. 145. *Csëke-havas vőgye*. 146. *Csëke-havas úttya*. 147. *Csëre-patak* (p., e., k.). 148. *Csëródal* (l., e.). 149. *Csëródal ajja* (k.). 150. *Csëre-tető* (l.). Ez utóbbi helynevekről azt tartja a hagyomány, hogy itt cserefák, cserefa-erdők voltak; ma a cserefának nyoma sincs, fenyves borítja e területeket. 151. *Csëszlés-kút* (fr., sz.). 152. *Csëszlés-kút ajja* (sz.). 153. *Csëszlés-kúti út*. 154. *Csëszlés-tó*. 155. *Csiszër pallagja* (k.). 156. *Csordajáró út*. 157. *Damokosok malma*. 158. *Degenyëgës út*. 159. *Děják Náci kertye*. 160. *Ecs pataka* (p., e.). 161. *Égett malom* (sz.). 162. *Égett malom mellett* (sz.). 163. *Emre Pëtërke kertye*. 164. *Ephát* (sz.). 165. *Erkötő* (k.). 166. *Erkötő pataka* (p., k.). 167. *Erőss ajja* (k., sz.). 168. *Erőss ódala* (e.). 169. *Erőss-ódal teteje* (e.). 170. *És Antal gödre* (l.). 171. *Farkas* vagy *Farkas-havas* (e., k.). 172. *Farkas-havas ajja* (k.). 173. *Farkas-havas teteje* (k.). 174. *Farkas-havas úttya*. 175. *Farkasi kút* (fr.). 176. *Fata* (k.). 177. *Fataág* (mellékág). 178. *Fata vize* (p.). 179. *Fejérkő* (szikla). 180. *Fejérkő ajja* (k., e.). 181. *Fejérmartláh* (sz.). 182. *Fekete-sár* (sz.). 183. *Fekete-sár mejjéke*. 184. *Fekete-sár mezeje*. 185. *Fekete-sár porongya*. 186. *Fekete-sár úttya*. 187. *Fëssőág* (u. és melléke). 188. *Fësső-Bodos* (k., l.). 189. *Fësső-borvíz* (k., fr.). 190. *Fësső-mező ~ Fërső-mező* (a falu felső, Gyimes felől eső szántóinak összefoglaló neve). 191. *Fësső-Nád* (sz.). 192. *Fűgés-telek* (k.). 193. *Fűgés-telek teteje*. 194. *Gegő dombja* (k.). 195. *Gondos kertye*. 196. *Gozoru* (lásd *Kicsi-* meg *Nagy-Gozoru*) (e., k.). 197. *Gozoru homloka*. 198. *Gozoru teteje* (k.). 199. *Gozoru tőve* vagy *Gozoru büteje*. 200. *Gozoru kaszállója*. 201. *Gyëpü ajja* (sz.). 202. *Gyëpü mejjéke ~ Gyëpjü mejjéke* (l.). 203. *Gyëpü mejjéki út*. 204. *Gyërtyánasszó* (l., e.). 205. *Gyërtyánasszó ódala* (l.). 206. *Hëgyës-havas* (e.). 207. *Hëgy úttya*. 208. *Héjjoz* (e.). 209. *Hevedër* (k.). 210. *Hevedër tisztása* (k.). 211. *Hosszu-pást* (k.). 212. *Hosszu-sorok* (k.). 213. *Hosszu-vontató* (e., k.). 214. *Húbërvőgy : Húbërok vőgye* (k.). 215. *Jáhor : Jáhor havassa* (k., e.). 216. *Jáhor-havas ódala*. 217. *Jancsika pusztája* (l.). 218. *Kaliba-sorok* (l.). 219. *Kapurész* (k.). 220. *Kërësztkapu* (sz.). 221. *Kétviz köze* (sz.). 222. *Kéttemető köze* (sz.). 223. *Kékes mező* (sz). 224. *Kicsi-Gozoru* vagy *Kurta-Gozoru* (e., k.). 225. *Kicsi-Gozoru homloka*. 226. *Kicsi-Gozoru ódala*. 227. *Kicsi-Pájszó* (e.). 228. *Kicsi-Pogánhavas* (e.). 229. *Kis-csëtën* (l.). 230. *Kishavas* (l., e.). 231. *Kishavas ajja* (sz.). 232. *Kishavas gödre* (sz., k.). 233. *Kishavas ódala* (sz., k.). 234. *Kóka kertye*. 235. *Komját feje* (e., k.). 236. *Komját havassa* (e., k.). 237. *Komját pataka* (p.). 238. *Kóhányás teteje* (l.). 239. *Köntéd* (e., k.). 240. *Köntéd pataka* (p.). 241. *Kövecsës-patak* (p., e.). 242. *Kőzepág* (e., k.). 243. *Kurta-sorok* (e., l.). 244. *Kurta-sorok mejjéke* (k.). 245. *Kuruc* (e., k.). 246. *Küpüs-kút* (fr., k.). 247. *Küpüs-kút mejjéke* (k.). 248. *Lapos-havas* (l., k., l.). 249. *Lenës kertëk*. 250. *Lenfődëk ajja* vagy *Lenfődëk tőve* (sz.). 251. *Lokcsëre* (k.). 252. *Lokcsëre assó*. 253. *Lokcsëre fësső*. 254. *Lófűrészëk* (k.). 255. *Lófűrészëk sorka*. 256. *Madéfalvi vőgy* (k.). 257. *Magyarós* (e., k., l.) 258. *Magyarós homloka* (e., l.). 259. *Magyarós ódala* (k.). 260. *Magyarós teteje* (k.). 261. *Magyarós pataka* (p.). 262. *Magyarós patakfejibe* (l., l.). 263. *Májális puszta* (tisztás a Cseródalon). 264. *Makovina* (e., l.). 265. *Mátka vőgye* (k.). 266. *Medvés* (málnavész). 267. *Mészkő* (sz.). 268. *Mészkő rész*. 269. *Mészkő ódala*. 270. *Mészvápa* (l., e.). 271. *Motorsirüllő* (k.). 271/a *Muzsdák* (széles, gyepes mezsgyék). 272. *Nád* /lásd *Alsó-* és *Fesső-Nád*/ (sz., káposztás, zöldséges). 273. *Nádkalibánál*. 274. *Nádi Pista kúttya*. 275. *Nagyaszalás* (e., k.). 276. *Nagyaszalás ódala*. 277. *Nagy-csëtën* (l.). 278. *Nagy-Gozoru* (e., k.). 279. *Nagy-Gozoru homloka*. 280. *Nagy-Pájszó* (e.). 281. *Nagy Pëtër vőgye* (k.). 282. *Nagy-Pogánhavas* (e., k., l.). 283. *Nagy-Pogánhavas teteje* (k.). 284. *Nagy-vész* (e.). 285. *Nagyviz árka*. 286. *Nagyvizkert* (k.). 287. *Német Béla égettësse* (leégett erdő). 288. *Nëpomuki Szënt János kaponája* (kápolnarom és a körülötte levő kaszáló a Lapos-havason). 289. *Nyársújfeje*

(k.). 290. *Nyesëtt* (l.). 291. *Nyëste-patak* vagy *Nyëste pataka* (p., l., e.). 292. *Nyir* (e.). *Nyir ága.* 294. *Nyir észka.* 295. *Olozsma ~ Orozsma* (sz.). 296. *Olozsma ajja* 297. *Olozsma-tető.* 298. *Olozsma kërësztye* (keresztfa). 299. *Órhëgyës.* 300. *Örmény-kert* (sz. k.). 301. *Pájszó* /lásd *Kicsi-* és *Nagy-Pájszó*/ (e., l.). 302. *Pájszó gödre.* 303. *Pájszó pataka* (p.). 304. *Pájszó töve* (k.). 305. *Pál Miháj úttya.* 306. *Pálos* (e., l., k.). 307. *Pálosi kërësztfánál.* 308. *Pálos száda.* 309. *Pálos feje.* 310. *Pálos ódala.* 311. *Pátos töve.* 312. *Pálos vize* vagy *Pálos pataka.* 313. *Pásztorok vőgye* (e., k.). 314. *Pásztorok vőgye feje.* 315. *Pëcës feje* (k.). 316. *Piszli Gerő kertye* vagy *Piszli-kert.* 317. *Pogánhavas* /lásd *Kicsi-* és *Nagy-Pogánhavas*/ (e., l., k.). 318. *Pogánhavas lába.* 319. *Pogánhavas teteje* (k.). 320. 320. *Póka* (k., l., e.). 321. *Póka legelője.* 322. *Póka pataka.* 323. *Pokoltó* (sz.). 324. *Pokoltó mejjéke.* 325. *Rácsuj-kert.* 326. *Rancok kertye.* 327. *Récéd* (k.). 328. *Récéd feje.* 329. *Récéd ódala.* 330. *Régi út.* 331. *Részfüvek* (k.). 332. *Rótamosó* (k.). 333. *Rompáca* (e.). 334. *Saláták vőgye* (k.). 335. *Sándorok vőgye* (k.). 336. *Sántusok vőgye* (k.). 337. *Segg-főd*ek (A szentmiklósi határra nyúló szántóföldvégek csúfneve.). 338. *Segg-főd*ek *úttya.* 339. *Sëtétvőgy* (k.). 340. *Sëtétvőgy fejibe.* 341. *Sicc-kert* (sz.). 342. *Sije ~ Sihe* (k.). 343. *Sikaszó* (e.). 344. *Simós odala* (l.). 345. *Sövér-ódal* (e., k.). 346. *Sövér úttya.* 347. *Sövér úttya teteje* 348. *Szabók vőgye* (k.). 349. *Szájván* (hodályok). 350. *Szalonka* (e., k.). 351. *Szalonka vize.* 352. *Szalonka ajja* (k.). 353. *Szalonka úttya.* 354. *Száraz-hídnál* (sz.). 355. *Száraz kút* (fr.). 356. *Száraz kút pusztája* (l.). 357. *Száraz-kút pallagja* (l.). 358. *Száraz-kert.* 359. *Szellő* (e., k., a Csíki havasok legmagasabb pontja). 360. *Szellő háta.* 361. *Szellő ódala.* 362. *Szellő teteje* (k.). 363. *Szënt László kápónája* (kápolnarom a Pogányhavas alatt). 364. *Szënt László kúttya* (fr.). 365. *Szeretó* (e., k.). 366. *Szeretó nyaka.* 367. *Szeretó ódala.* 368. *Szeretó kúttya.* 369. *Szërmászó (u. és környéke).* 370. *Szërmászó higgya.* 371. *Szërmászó tisztása* (k.). 372. *Szërmászó vize* (p.). 373. *Szénás út.* 374. *Szénás út töve.* 375. *Szénás út teteje.* 376. *Szénégető árka.* 377. *Széphavas* (e., l., k.). 378. *Széphavas ódala.* 379 *Széphavas teteje* (k.). 380. *Széppíz vize* (p.). 381. *Szöktető árka.* 382. *Szőródala* (l., k.). 383. *Szőrös-domb* (l.). 384. *Téglavetőknél* (sz.). 385. *Téglavetők úttya.* 386. *Tivadar kertye.* 387. *Tivadar-kert mejjéke.* 388. *Tojás-sorok* (l.). 389. *Ugra: Ugrahavas.* 390. *Ugra-havas feje.* 391. *Ugra pataka.* 392. *Újszegés* (sz.). 393. *Újszegés mejjéke.* 394. *Új út.* 395. *Utász-ház* (épület). 396. *Ültetett* (ültetett erdő a Kishavas oldalán). 397. *Vasútra mënő* (sz.). 398. *Vak havassa: Vakhavas* (e., l., k.). 399. *Vakhavas teteje* (k.). 400. *Vërësláz* (k.). 401. *Zacskók teleke* (k.).

MURÁDIN LÁSZLÓ

A KISIRATOSI DOHÁNYTERMESZTÉS SZAKSZÓKINCSE

Aradtól északnyugatra, mintegy 25 kilométer távolságra fekvő Kisiratos (Dorobanți) falu lakosságának egyik ősfoglalkozása a dohánytermesztés volt. Ezt bizonyítja a helyi múzeális kiállításon található, a falu telepítési évéből, 1818-ból származó Dohánytermesztők pecsétje is, valamint a telkeken ma már más célra használt számos régi dohánypajta. A dohánytermesztés szakszókincse ma még összegyűjthető volt, noha a gyűjtés során észleltük, hogy a nagyüzemi és korszerű dohánytermesztésre való áttérés során e szakszókincs egy része fokozatosan feledésbe merül.

A kisiratosi dohánytermesztés szakszókincsét 1975 tavaszán gyűjtöttem. Adatközlőm Sebők József 63 éves földműves, egykori kisiratosi dohánygazda volt. A gyűjtőmunkába bevontam a helybeli általános iskola irodalmi és nyelvészeti körének néhány tagját is.

aláhúzza (a dohányt) 'harmadszor megkapálja'. *Úgy köll aláhúzni, hogy a főd*et *a tüvitűl kihúzzuk.*

aláhúzás a dohány harmadik kapálása'.

ágas 'kútagas formájú, vastag faoszlop, a dohánypajta épületeleme'. — *Régön az ágasba fúrtak egy lukat, és egy 25 centis fadarabot beleütöttek, hogy tarcsa a szferdiát.*

babos levél 'érett dohánylevél, sötétbarna foltokkal'. — *Mikor válogatik a dohányt, a babos leveleket külön hányják.*

bála *l. dohánybála.*

báláz 'dohánykötegeket, bálákat készít: bálfákra teszi a dohánycsomókat, majd rááll valaki és összedrótozza a kb. 60—70 kg. mennyiségű levelet'. — *Ha például hónap viszik a dohányt, előtte nap bálázódik be.*

bálázás 'a dohánykötegek készítése'. — *Bálázás után nem állhat sokáig a dohány, mert befülik.*

bálfa 'a csomók nyomtatására szolgáló, keményfából készült keret; méretei 1 m×70 cm'. — *A bálfa röndszerint akácfából készül, de csinájják fenyőből is.*

befoldoz 'a foghíjas sorokat új dohánypalántákkal pótolja'. *Miután beállít, reá vagy négy napra befoldoztam a sorokat.*

befül (a dohány) 'száradás közben a zsinóron egymáshoz túl közel álló levelek felmelegednek, majd megfeketednek, megdohosodnak' — *Mikor felakasszák a szferdiára, szét köll igazítani a dohányt, mert befülik.*

beáll (a dohánypalánta) 'megfogan'. *Csak vagy tíz százaléka nem áll be a dohánynak.*

csomó 'kb. 25—30 egyforma nagyságú, azonos színű levélből készült köteg'. — *Egy-két rossz levél elrontya az egész csomót.*

csomó farka 'a csomóba rakott levelek hegye'. — *A csomó farka egyformán köll hogy ájjon.*

csomó feje 'a csomóba rakott levelek alsó része'. — *A csomót a fejinél köll összekötni.*

csomó hasa 'a csomóba rakott levelek középső része'. — *A csomó hasát ki köll simogatni.*

csomóz 'szárítás után az azonos színű és méretű leveleket egy helyre rakja és összeköti". — *Mindig decembörbe csomóztuk a dohányt.*

csomózás 'az azonos színű és méretű levelek egy helyre rakása és a levélkötegek elkészítése'. — *Csomózás után, január elejin beszállitódott.*

csuma 'a dohánylevél lemezének szár fölötti része'. — *Köll vigyázni, hogy a csuma közepibe szúrjuk a tűt.*

dohány ajja 'a dohányszál két-három alsó levele'. — *A dohány ajja nem jó, félig mög van sülve.*

dohánybála 'egymásra rakott, összedrótozott és lenyomtatott csomókból álló kb. 60—70 kg súlyú köteg'. — *A dohánybála akkora, mint az asztal lapja.*

dohánybőgő 'fából készült, fogakkal ellátott gereblyeszerű — ültetés előtt a barázdák, illetve a sorok kijelölésére szolgáló — eszköz'. — *Hogy az utak el ne görbüjjenek szélső foga abba a barázdába mén, amejik éccör mán meg vót húzva.*

dohány bugája 'a dohány virágja'. — *Mikor kigyün a dohány bugája, le köll törni, hogy érjenek a levelek.*

dohányfúró '25—30 cm hosszú, keményfából készült, nyéllel ellátott hegyes eszköz, amellyel a dohánypalántának ültetésekor lyukat készítenek'. — *A dohányfúrót kéccör köll a földbe szúrni.*

dohányfűzés 'a leszedett levelek zsinórra fűzése'. — *Dohányfűzéskor szoktak mesét mondani vagy danóni.*

dohányt fűz 'a tűt áthúzza a levél kocsányán, majd több levelet egyszerre ráhúz a zsinórra'. — *Szödés után bévitték a pajtába és akkor délután felfűzödött.*

dohányfűző tű '60—70 cm hosszú, drótvastagságú, késszerű, éles hegyű tű'. — *Egy madzagra három tűvel fűznek dohányt.*

dohánygazda 'dohánytermesztéssel foglalkozó földműves'. — *Nálunk, Iratoson sok dohánygazda vót.*

dohánykacs 'a föhajtás helyén sarjadt mellékhajtás'. — *Két-három kacsbúl a legszöbbiket möghaggyuk.*

dohánykapálás 'a dohánypalánta körüli föld elhúzása illetve visszahúzása' — *A dohány második kapálásakor mind a krumplinál a fődet visszahuzzuk a tüvekre.*

dohánykert 'a dohánypalánta nevelésére készített melegágy'. — *A dohánykert a paradicsomos végibe vót.*

dohánykertész 'a dohánytermesztés munkálataira felfogadott bérmunkás'. — *A gazda egy lánc fődet adott ki a dohánykertésznek.*

dohánymadzag 'négy-öt méter hosszú, közepes vastagságú gyári készítésű madzag, amelyre a leveleket fűzik'. — *Vot ennél vékonyabb vagy valamivel vastagabb madzag is.*

dohánypajta 'a levelek felfűzésére és szárítására használt helyiség'. Padlása nincs, de a tető alatti rész szellőztető ajtókkal van ellátva. Több változatát ismerik; van: *egy szakasztos, két szakasztos, három szakasztos* és *negy szakasztos pajta* aszerint, hogy hány ágas van benne. — *Van meg a faluba vagy negyven-ötven dohanypajta, csak mara használják.*

dohányspárga l. *dohánymadzag.*

dohányt szöd 'az érett leveleket kézzel letépi'. — *Ha a dohányt valaki melegbe szödte, akkor begyullatt.*

dohanyszödés 'az érett levelek letépése, nónalj alá tevése majd csomóba rakása'. — *A dohányszödést akkor csináltuk, amikor hüvös vót.*

dohánytábla 'dohánnyal beültetett földterület'. — *Amikor a palántákat ültettyük a dohánytáblába, pásztánkint haladunk előre.*

dohány teteje 'a dohány felső levelei és hajtása'. — *A dohány tetejin kicsi a levél mán.*

dohánytőke 'a dohányszál törzse'. — *Ha a dohánytőkét nem tetejéznénk el, két és fél méterre is megnőne.*

dohányzsinór 'kenderből készült gyári zsinor'; a rákötött szalagocskák a palánták helyének kijelölésére szolgálnak. — *Mikor az ültetéshön kezdünk, húzunk egy dohányzsinórt igenyösen.*

fészök 'az ún. tömővel készített lyuk, amelybe a dohánypalántát beültetik'. Ültetés előtt vízzel töltik meg, hogy a föld megfelelő nedvességű legyen. — *Ki löhet számítani, hogy hány fészök van egy száz métörös pásztán.*

finánc 'a dohánygyár kiküldötte, aki ellenőrzi a dohány termesztésének és beszolgáltatásának munkálatait'. — *A finánc kihúzott egy csomót a bálából és odaütötte a kezefejihön.*

fogó 'a dohányfúró nyele'. — *Tizenöt centis fogója van a fúrúnak.*

gányó 1. 'dohánykertész'; 2. 'csomózást végző lány'. — *Öregszülém monta, hogy a dohánykertészek vótak régön a gányók, de a csomózó lányokat is így hívják.*

gyullatt dohánylevél 'a nem szakszerűen felfűzött és ezért felmelegedett, majd megfeketedett levél'. — *Nem vót szabad itthon hagyni; vót tűz és vittek oda egyenöst a gyullatt dohánylevelet.*

halványsárga levél 'halványsárga színű, gyenge-közepes minőségű dohánylevél'. — *Ha nem száradnak még jól a levelek a spárgán, halványsárgák maradnak.*

halványzöd levél 'halványzöld színű, közepes minőségű dohánylevél'. — *Egy zsinoron van mindönfajta: halványsárga, őszbarna, halványzöd.*

kacslevél 'a dohánykacson levő, keskeny, hegyes levél'. — *Most mán nem szödik le a kacslevelet, ott marad, hogy zsirozza a födet.*

kancsarodott levél 'szárítás után a zsinórról lehúzott, gyűrött levél'. — *Az a levél, amit lehúzunk a zsinórrúl kancsarodott.*

karó 'karvastagságú kb. 60 cm hosszú karó, amely a dohányzsinór kifeszítésére szolgál'. — *A zsinór mindkét véginél a karót előre leverjük.*

kisimít (leveleket) 'szárítás után a gyűrött leveleket simává tesz'. — *Válogatás előtt kisimítják a leveleket, egyként szömöj.*

kis-kihányás 'kis méretű, szakadozott levél'. — *Akik válogatik a dohányt, így biztatik egymást: kérök kis-kihányást!*

kisül (a dohány) 'nedvességhiány betegség vagy kártevők következtében elszárad'. — *Ha a vajfű környes-körül átfogja a dohányt, akkor kisül.*

kizsinoroz 'ültetés előtt a barázdán szalagocskákkal ellátott zsinórt húz végig'. — *két-három szömöj a födet tiz perc alatt kizsinorozza.*

kizsinorozás 'dohányzsinór kifeszítése a barázdák mentén a karók segítségével'. — *A pontosság végött köll a kizsinórozás.*

kuka 'eperfából vagy más nehezen hasadó fából készített kampószerű eszköz'; a felfűzött leveleknek a szferdiára való függesztésére szolgál. — *Régön a kuka fábúl vót, de most mán csinájják vazsbúl is.*

lëdobja (a dohány alját) 'letépi (a dohány alsó leveleit)'. — *Csak ëccör köll lëdobni a dohány ajját.*

lëcsipi (a kacsokat) 'a tetejézés után sarjadt hajtásokat kézzel letöri úgy, hogy csak két-három hajtás maradjon'. — *Csak a legszöbb kacsat haggya mög, a negyedik levélön fölül lëcsipi.*

lëtetejéz 'kézzel letépi vagy késsel levágja a kevésbé kifejlödött felső leveleket úgy, hogy kb. 18—20 levél még megmaradjon'. — *Mikor a dohány embör magasságú, akkor lëtetejézzük.*

lukat fúr 'kézzel a fúrót a vizes földbe szúrja'. — *Kéccör köll lukat fúrni.*

lukat töm 'kézzel a földbe szúrja a tömőt'. — *A kolhoz dohányföggyin nem köll lukat tömni.*

megpuhul (a levél) 'a dohánylevél meleg helyen puhává válik'. — *Kint is megpuhul a dohány, ha ködös idő van.*

megveti az ágyat (a dohánynak) 'melegágyat készít a dohánypalántának'. — *Úgy márciusba megveti az ágyat a dohánynak.*

nagy-kihányás 'nagyobb méretű szakadozott levél'. — *Mikor válogatik a dohányt úgy incselködnek eccör-eccör a*

társaikkal az embörek: kérök nagy-kihányást.

odaszorítja a fődet a dohánypalánta tüvihön 'ültetéskor a földet a fúróval a palánta gyökeréhez rögzíti'. — *Mikor másoccor leszúrjuk a fúrút, a fődet a dohány tüvihön szorul.*

őszbarna levél 'barna színű, érett, jó minőségű levél'. — *Őszbarna levél nincs ojan sok.*

pászta 'a dohánytábla széles, ösvényekkel szegélyezett része'. — *A pászta szélössége is és hosszúsága is száz métör.*

piros levél 'pirosas színű, nagyon jó minőségű dohánylevél'. — *Ha vastag és zsíros a levél, száradáskor piros lösz.*

piros-rongyos levél 'piros színű, szakadozott levél'. — *Ha jön a vihar vagy esik egy pár szöm jég a piros levelet meghasogattya és ebbűl lösz a piros-rongyos levél.*

puhul l. *megpuhul.*

sárga levél 'a sárgás színű, egyik legjobb minőségű dohánylevél'. — *Mikor mögkezgyük szödni, minden tőkérűl öthat sárga levelet lëvöszünk.*

sárga-rongyos levél 'sárga színű, szakadozott levél'. — *Ha lëesik a spárga a szferdiárúl, a sárga levelek högye letörik; ez a sárga-rongyos levél.*

sötétbarna levél 'sötétbarna színű, túlérett dohánylevél'. — *Amit utójára szöd az embör, az sötétbarna.*

szakaszt 'két ágas közti távolság a dohánypajtában'. — *A két szakasztos pajtába a középső szferdián kéccör annyi kuka vót, mint a szélsőn.*

szelemen 'a dohánypajtafedél ágasait alátámasztó vastag gerenda'. — *Csak a dohánypajtákon van szelemen, a házakon nincs.*

szferdia 'a dohánypajta falaiba rögzített, az ágasokon nyugvó közepes vastagságú gerenda'. — *Abba az ëgy szakasztos pajtába két szferdia vót.*

szűzdohány 'a finánc elől rejtegetett dohány'. — *A szűzdohányt a finánc szöme nem látta.*

tömő '120 cm hosszú, karvastagságú keményfából, készült karó'; ültetéskor a szalagocskák által kijelölt helyen a földbe szúrják. — *Amikor a tőmővel csinájjuk a lukakat, a zsinórnak feszősnek köll lönni.*

válogatás 'a dohányleveleknek fajta, szín és méret szerinti osztályozása'. — *A válogatást melög hejön köll elvégezni, hogy a dohány megpuhujjon.*

válogat (dohányt) 'a dohányleveleket csomózás előtt szín, fajta és méret szerint osztályoz'. — *Ha az embör nem válogattya meg jól a dohánylevelet, az átvevő az alacsonyabb osztájba teszi az egész balát.*

vizet önt (a lyukakba) 'a tömő segítségével kijelölt nyílásokba öntözővel három-négy decinyi vizet önt'. — *Kapáláskor a luk, ahová a vizet öntöttük eltűnik.*

zsinoros dohány 'dohányspárgára felfűzött dohánylevelek'. — *A zsinoros dohányt leszödtük a szferdiákról.*

SALAMON IDA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

SZEMLE

Structluri tematice şi retorico-stilistice în romantismul românesc (1830—1876)

Editura Academiei Republicii Socialiste România
1976. 265 l.

A Társadalom- és Politikatudományi Akadémia védnöksége alatt megjelent kötet a G. Călinescu Irodalomtörténeti és -elméleti Intézet Paul Cornea vezette Gabriela Duda, Mihaela Mancaş, Roxana Sorescu, Mihai Vornicu és Mihai Zamfir összetételű munkaközösségének kutatásait összegezi.

Paul Cornea tömör bevezető tanulmánya, amely a kötetnek egyúttal címadó írása is *(Structuri tematice şi retorico-stilistice în romantismul românesc)*, a legújabb hazai és külföldi kutatások eredményeit mérlegelve, előbb általában az irodalmi irányzat fogalmát határolja körül, a továbbiakban pedig az egyértelmű esztétikai alapvetést nélkülöző, neoklasszicista és realista elemeket ötvöző román romantika sajátos vonásaival kapcsolatban fogalmaz meg egy sor, ugyancsak általános észrevételt. Strukturalista módszert alkalmazva, a szerző arra a következtetésre jut, hogy a tanulmányozott korszak román romantikájára egyfajta homogenitás jellemző mégis, amely a szinkrón jellegű vizsgálatot lehetővé teszi. Az utóbbi két évtized szaktanulmányai nyomán a „tematológiai" vizsgálódások (Stoffgeschichte) használhatóságát, eredményességét bizonyítja, kiemelve ugyanakkor az Eminescu előtti román romantika néhány főbb témáját. A szó greimasi és lotmani értelmét véve alapul, a sorozathoz, a „szériához" való viszonyítást nemcsak tematikai, hanem retorikai-stilisztikai vonatkozásban is el kell végezni; tekintettel arra, hogy a romantika korszakának egészével nálunk ilyen szempontból kevés tanulmány foglalkozott, a bevezető az elméleti tisztázásnak és a vizsgálandó terület körülhatárolásának a kötetbe foglalt tanulmányok szerzői számára szükségképpen adódó feladataira is kitér.

Mihai Vornicu tanulmánya *(Despre poezia ruinelor)* elsősorban összehasonlító irodalomtörténeti tájékozottságával tűnik ki. Az első fejezet *(Fundamentul european)* a „romok" témájának alakulását követi nyomon a külföldi irodalmakban, az ókortól a romantika koráig. Jól dokumentált a következő fejezet is *(Intemeierea tradiţiei naţionale)*, amely a többi között a „rom"-költészetre való román utalások részletes leltárát tartalmazza. A Miron Costin-nak (a „forgandó szerencse" középkori témájával kapcsolatban) és a klasszicizáló Iancu Văcărescunak szentelt rövid történelmi kitérő után, M. Vornicu Vasile Cîrlovával, a romantikus merengés költőjével, és végül Gr. Alexandrescuval, a fiatalon elhunyt előd törekvéseinek kiteljesítőjével foglalkozik. Az utolsó fejezet *(Circulaţia modelelor. Variante şi versificatori)* a fordítások útján terjedő európai minták hatását, valamint a téma autochton megvalósulásait méri fel; Heliade költészete után — földrajzi megoszlás szerint — a moldvai, erdélyi és havasalföldi irodalmat pásztázza végig, feltüntetve az időrendi és egyéb sajátosságokat. Külön említést érdemel az a tény, hogy a szerző irodalomtörténeti tévedéseket helyesbít, valamint az is, hogy vizsgálódásait az ismert nevű költők mellett obskurus tollforgatókra is kiterjeszti, akiknek műveit elfelejtett gyűjteményekből és folyóiratok hasábjairól hozta felszínre. Nem túlzás tehát azt állítanunk, hogy M. Vornicu írása a „rom"-tematika román irodalombeli jelentkezésének kimerítő számbavétele.

Roxana Sorescu tanulmányában *(Metamorfoze ale liricii erotice)* kevesebb az összehasonlító irodalomtörténeti vonatkozás. A szerzőnő elsősorban a motívumok hazai változataira figyel, az adott korszak román szerelmi költészetének belső fejlődésvonalát kívánja megvonni. Nem törekszik teljességre. A román irodalom jelesebb alkotóival foglalkozik. Azt próbálja kidomborítani: mi újjal gazdagították ezek az alkotók a szerelmi költészet kincsestárát. A jelentéktelenebb költőket csupán a

motívumok vándorlása kapcsán hozza szóba. Adatokban szegényebb ugyan tanulmánya, de elemzései mélyebbek s tárgyszemlélete kritikaibb (olykor éppenséggel ironikus). Figyelemre méltó az egyes romantikus költők modern megnyilatkozásai iránti fogékonysága: „Ariescu Topîrceanu parodisztikus stílusának előfutára"; „Cretzianu az oh! és a jaj! között Arghezi megilletődést kiváltó kozmikus szimbolizmusára érez"; „Depărățianu rendkívüli színérzékenysége a szimbolizmust előlegezi"; ugyanazon költőnél „a gyászruhás hölgy a titok vagy talán éppen a halál megtestesülése, mint később Minulescunál". A szerzőnő végül a romantikus szerelmi költészet főbb motívumait veszi számba. Rámutat arra, hogy mindezek a motívumok csírájukban már az 1870 előtti román költészetben is megvoltak, bár az esztétikai-kifejezésbeli teljességig csak Eminescu költészetében jutottak.

Mindkét fentebb ismertetett tanulmány tartalmaz axiológiai észrevételeket is — a Mihai Vornicué kevesebbet, a Roxana Sorescué többet. Hasonlóképpen mindkét tanulmány Eminescuig ér el, és ezzel zárja is fejtegetéseit, mert a szerzők úgy vélik, hogy az ő életművét csak a maga teljességében lehet és szabad megközelíteni, tekintet nélkül arra, hogy az életmű bizonyos elemei már a korábbi költészetben is fellelhetők voltak.

Mihai Zamfir tanulmánya *(Retorica poeziei romantice românești)* úttörő munka. Célja a román romantikus költészet jelentéstani jellemzése. A romantikus költemények kvantitatív vizsgálata során a szerző két alapvető fontosságú jelentéstani alakulattal, a metonimiával és a metaforával foglalkozik. Az előző tanulmányok szerzőitől eltérően, Mihai Zamfir figyelme kizárólag az 1848-as és az azt követő korszak reprezentatív tollforgatóira terjed ki; írásából tehát — a vizsgálódás jellegének megfelelően — hiányoznak a kritikai észrevételek. A korábbi kutatások eredményeivel szemben, egyes következtetései új elemekkel gazdagítják ismereteinket. Ilyen például az a megállapítása, hogy a negyvennyolcas költők még a XVIII. század nyelvezetét használták, s hogy a költői kifejezés megújítására csak a későbbi romantikus költészetben került sor, függetlenül attól, hogy ennek a költészetnek az irodalmi értéke csekélyebb. A tanulmány Eminescu ifjúkori verseit is bevonja vizsgálódásainak körébe, s a gazdagabb metafora-használat kimutatásával bizonyítja az „epigonizmus" előítéletének tarthatatlanságát e versekkel kapcsolatban.

Mihaela Mancaș tanulmánya *(Structura narației în perioada romantică)* az elbeszélő szöveget mint közlést vizsgálja, a szakirodalomban kevéssé használatos disztributív módszer segítségével. A szerzőnő úgy látja, hogy a közlésformák bizonyos fejlődésen mentek keresztül. A korszak elejének szövegeiben a függő beszéd volt az uralkodó közlésforma, s csak igen ritkán vegyült az egyenes beszéddel. Negruzzi novellisztikája a közlésformák szempontjából már sokkal komplexebb: feltűnik nála a monológ, sőt a belső monológ is, s az egyenes beszéd általában nagyobb tért hódít. A korszak vége felé az egyenes beszéd a szabad függő beszéddel ötvöződik. Nincs, persze, pontos megfelelés a művek kronológiája és a közlésformák megoszlása között. A tanulmány a korszak prózairodalmában megfigyelhető három szerkesztési módozat — az időrend megbontása, a keretbe ágyazás és a levélregényforma — elemzésével zárul. A szerzőnő az 1830—1870 közötti román prózairodalmat olyan egységes egésznek tételezi, amely heterogén eljárások asszimilálására képes.

Gabriela Duda a kötetzáró tanulmányban *(Unitate și diversitate prozodică în poezia romantică românească)* — N. I. Apostolescu, V. Streinu és főképp Gáldi László nyomdokain haladva — az újgörög, olasz és francia hatást az autochton népköltészet talaján áthasonító román romantikus költészet eredetiségét demonstrálja. A szerzőnő elsősorban az adott korszak román prozódiájának fejlődési irányait méri fel, a kölcsönzések útján gazdagodó metrikai és strófaképleteket rendszerezi, megfelelőképpen alkalmazva az egység és a változatosság fogalompárját szűkebb kutatási területén.

A kötetnek egészében véve kettős jelentőséget tulajdoníthatunk. Egyrészt az interdiszciplináris kutatások egyik sikeres megvalósulását, másrészt pedig az egyes szerzők alkotó egyéniségét jobban kidomborító kollektív összefogás szép példáját láthatjuk benne.

ELENA STAN

ION VLAD, Lecturi constructive

Editura Cartea Românească, 1975. 395 l.

Ion Vlad első kötetével, *Intre analiză şi sinteză* (1970), mint az irodalmi formák és struktúrák kérdéseinek beható ismerője jelentkezett, benne komplex irodalmi kritikát sürget. Az ilyen jellegű irodalombírálat egyik fontos mozzanata az irodalmi alkotás vizsgálatában érvényesített kritériumok megválasztása. Nem kevésbé fontos az irodalomkritikus szellemi beállítottsága. E kritikának szerepe éppen az, hogy minden jelenséget észrevegyen és egy polivalens módszer segítségével ezeket értékelje. Ebben az értelemben tekintette követendő példának Mihail Dragomirescu vagy Dumitru Popovici, George Călinescu vagy Tudor Vianu interdiszciplináris kutatásait.

Amikor az irodalmi mű multidiszciplináris vizsgálatát sürgeti, a szerző második munkájában — *Descoperirea operei* (1970) — szép példáját nyújtja a fenti gondolatok gyakorlati alkalmazásának. A szerző ugyanis törekszik arra, hogy ne maradjon csupán teoretikus. Nyomon követi bizonyos irodalmi struktúrák sorsát a mai regény belső dimenzióiban, Sadoveanu vagy Voiculescu elbeszélésében, Geo Bogza riportjaiban stb. A könyv szerkezeti felépítéséből kiérződik az epikai műfaj iránti előszeretete. Mintegy előre jelzi eljövendő köteteit: *Povestirea. Destinul unei structuri epice* (1972) és *Romanul Românesc, Studiu şi antologie*. Itt már igényesebb a tudományos tartás. Az említett műfajok diakronikus és szinkronikus vizsgálatára vállalkozik. Történetiségében követi nyomon a román elbeszélés fejlődését a népköltészettől a nagy klasszikus elbeszélőkig: Creangă, Caragiale, Sadoveanu, Agîrbiceanu, Galacticon, Voiculescu. A szóban forgó műveket szemiotikai vizsgálatnak is aláveti, kiemelve az epikai kellékeket, az elbeszélő szerepét, az elbeszélés távlatait, az epikai forrásokat és a mesélő vízióját. Könyvéből még jobban kitűnik a vizsgálódási kritériumok konvergenciája, az analízis és szintézis állandó egybefonódása az elbeszélések epikai jellegének jobb kidomborítása érdekében. Az ilyen természetű ellemzés tulajdonképpeni célja annak a tételnek a megcáfolása, amely szerint az irodalmi kritikától alkalmazott tudományos elemzés kiiktatná a mű élvezetét, az olvasás élményét, elégtételét. Ez a kérdés vázlatosan már feltűnik a *Convergenţe* (1972) című munkájában, ahol egy egész fejezetet szentel az olvasás alternatívának (Alternativele lecturii). Szerinte a kritika nem valami személytelenített olvasmány eredménye, hanem intellektuális tény, amely teljes tekintéllyel nyilatkozik meg éppen az olvasmány kiváltotta elmélkedések mélysége, a mű olvasása nyomán született általánosítások által. Amikor az író itt konstruktív olvasásról szól, már utal legutóbbi könyvének, *Lecturi constructive*, tartalmára. A szerzőnek elméleti felkészültsége itt az irodalmi nézetek mezején való elevenebb és árnyaltabb mozgásban, a kutatás módszerének és a megoldások, a vizsgálódás körének, módszerének szélesbítésében, és az ezek nyomán kínálkozó megoldásokban csapódik ki. De nemcsak ebben, hanem az irodalomnak mint a művészet sajátos formájának, mint egy sajátos nyelvezetnek és eredeti, gazdag jelentéstartalmú érintkezési eszköznek a pontos és biztoskezű vizsgálatában is. A könyv alapját a konstruktív jellegű *olvasás* képezi, vagyis az a tevékenység, amelyben a műveltségi adottság, tájékozottság és elméleti felkészültség találkozik az intuícióval, a kritikus szubjektivitásával, és így új, a művet vizsgáló személy belső struktúrájának megfelelő fogalmazást kap az irodalmi alkotás. Ily módon az olvasás révén az irodalmi mű magja felé vezető út az eredeti újraalkotás, az ízekreszedés és újra összeállítás útjává válik. Ion Vlad, aki Lukács György kritikai módszerének a híve, akit egyébként többször is idéz, ideológiai irodalmi kritikus, aki mindig tud utalni a korabeli társadalmi-történeti összefüggésekre, figyelemmel tud lenni az írónak a világgal szembeni magatartására, mivel amint írja, azért olvassuk újra, hogy új értéket, magasabb minőséget adjunk az irodalmi műnek. Könyvében nagy teret szentel nemcsak a régebbi, hanem a mai román regényirodalomban végbement változásoknak, átalakulásoknak, amelyet egy nép, egy össze nem téveszthető közösség tervéhez, idejéhez leginkább kötött irodalmi formának tekint. Jellegzetesnek tartja az új regénytípusok megjelenését, mint például a kutató-regény,

ankét-regény, esszé-regény, krónika-regény. Eugen Barbu Princepele című regényében epikai polimorfizmust lát, ami a struktúrák szintjén gazdagodáshoz és változatossághoz vezet.

Ion Vlad kifinomult érzékkel, teoretikusi elhivatottsággal vizsgálja napjaink irodalmát.

MIRCEA POPA

CORESI, Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589.

Text stabilit, Introducere și Indice de Stela Toma, Editura Academiei Republicii Socialiste România. 1976 779 l.

A román szövegkiadás és -kritika a felszabadulás után nehezen indult, de lassan felfejlődött a nyelvtudományhoz, és jóval gazdagabb termést hozott, mint a megelőző időkben.[1] A legújabb ilyen kiadvány több szempontból is érdekes. Elsősorban azért, mert a román könyvnyomtatás kezdeteinek olyan kiadványáról van szó, amellyel eddig kevésbé foglalkoztak a filológusok. Coresi két zsoltáros könyvet adott ki,[2] fia Şerban, pedig egyet.[3] Ezek közül csupán az 1577. évi *Psaltirea slavo-română* felé fordult a szakemberek figyelme.[4] Ugyanezt a zsoltároskönyvet használta fel I.—A. Candrea, amikor a *Psaltirea Scheiană* szövegét a XVI. és XVII. század többi szlávból fordított zsoltároskönyveivel összevetette.[5]

Az előttünk levő szövegkiadvány is a Coresi-féle 1577-es román—szláv zsoltároskönyvet tekinti alapszövegnek. A kiadvány gondozója ezt azzal magyarázza, hogy időrendben ez a második zsoltároskönyv, s így jobban tükrözi a *Psaltirea românească* 1570, évi és a *Psaltirea slavo-română* 1589. évi szövege közötti különbséget. Az 1577. évi kiadványt azért is választotta alapszövegül, mivel ennek egyik példánya a legteljesebb, az epilógust, az utolsó lapot és a nyomtatás dátumát is tartalmazza. Ez utóbbi egymagában is elegendő indok az alapszöveg megválasztására. Az előző azonban nincs megalapozva.

A gondos szövegkiadvány módszertani tanulságokat nyújt. A lapok bal és jobb oldalán az eredeti szöveg verso-recto oldalai találhatók fotokópiában, ezektől balra CP_1 (=*Psaltirea românească*, 1570), illetve balra CP_2=*Psaltirea slavo-română*, 1589) az alapszövegtől való eltéréseket találjuk pontos utalásokkal (oldal, sor jelölése). Ezzel a módszerrel Stela Toma könnyen követhetővé teszi a három kiadás közti hasonlóságokat, és eltéréseket. A lapok alsó részén a fotokópián levő szöveg latin betűs interpretatív átírását találjuk.

Gondos, sok munkát igénylő az alapszöveg (10—12. l.) és az összehasonlításul szolgáló szövegek (12—20) leírását tartalmazó két fejezet. Stela Toma a három kiadás mintegy 1300 oldalát vetette össze, s ennek eredményeként roppant nagy mennyiségű filológiai és nyelvészeti anyag birtokába került. Ezt körültekintően a

[1] A Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájánál a Régi román szövegek sorozatban a következő kötetek jelentek meg: *Tetraevanghelul lui Coresi 1560—1561* comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești 1574. Ediția alcătuită de Florica Dimitrescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963. 437. l. — *Palia de la Orăștie* 1581—1582. Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1968. 499 l. — *Liturghia lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș. Editura Academiei Republicii Socialiste România. București, 1969. 194 l. — *Evangheliarul slavo—român de la Sibiu*. Facsimile și indice, un studiu introductiv filologic de acad. E. Petrovici. Studiu introductv istoric de L. Demény, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971. București, 418 l. — Dosoftei, *Psaltirea în versuri 1673*. Ediție critică de N. A. Ursu. Iași, 1974, 1165 l. — *Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971, 390 l.

[2] *Psaltirea românească*, Brassó, 1570, *Psaltirea slavo—română*, Brassó, 1577.

[3] *Psaltirea slavo—română*, Brassó, 1589.

[4] *Psaltirea publicată românescce la 1577 de Diaconul Coresi*, reprodusă cu un studiu bibliografic și un glosar comparativ de B. Petriceicu Hasdeu, tomul I. Ediținea Academiei Române, București, 1881.

[5] *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, traduse din slavoneste*. Ediținea critică de I.—A. Candrea, București, 1916.

román nyelv történetének értékes adalékává változtatta. Így például az ugyanazon cirillbetűk azonos fonetikai értékben történő használata sokkal következetesebb, mint azt első látásra hinnénk (24).

A kötetet záró gondos szómutató nemcsak a nyelvtörténet, hanem a lexikológia és lexikográfia számára is hasznos forrásként fog szolgálni.

KELEMEN BÉLA

Revista portuguesa de filologia

Vol. XVI-Tomos I e II 1972—1974, 967 l.

A coimbrai egyetem romanisztikai intézetének a fenti, 1976. júniusában megjelent kiadványa összevont szám, ez magyarázza szokatlanul nagy terjedelmét.

A romanisztikai kiadvány tanulmányai (1—370. l.) általános módszertani tanulságai, a tudományos nézetek, módszerek és eredmények kritikai számbavételét tartalmazó ismertetései (371—509), roppant gazdag könyvészeti rovata (511—763), az elhunyt portugál és külföldi nagy nyelvészekről szóló nekrológok (765—802), a beszámolók és kommentárok (803—889) a nem romantista nyelvész számára is hasznosak.

Monfred Bambeck a 'menyét' elnevezéseit vizsgálja a gall-román (francia) nyelvterületen. A *Diverses appellations de la 'belette'sur le territoire gallo-roman* 13—27) c. tanulmány adatait a l'Atlas Linguistique de la France (ALF) és a l'Atlas linguistique de la Gascogne (ALG) adatai alapján állítja egybe. A 'menyét' elnevezésének tabu jellege a legtöbb nyelvben közismert. Erre természetesen utal M. Bambeck is, s utal Schuchardt alapján a magyar *menyét* szóra is. Talán nem érdektelen megemlítenem, hogy a *belette* izoglosszája l'Ilé-France-ból kiindulva messze benyúlik az ország belsejébe, magába foglalja az ország nyugati, délnyugati és déli részét. Keleten, délkeleten a latin típusú *mustela*, északnyugaton pedig a germán eredetű *markolf* nagy elterjedésére hívja fel figyelmünket a szerző. Hiányoljuk, hogy a többi újlatin nyelv mellett nem utalt a románra.

Érdeklődésre tarthat számot Ana Maria Simoes da Silva Lopes *O vocabulario maritimo português e o problema dos mediteraneismos* című terjedelmes tanulmánya (29—284), melyet a szerző 1970. januárjában romanisztikai doktori értekezésként nyújtott be a coimbrai egyetemen. „Wörter und Sachen" módszerrel több mint 180 fényképen és ábrán mutatja be az idevonható tárgyakat.

Graciete Noguiera Batalha *Glossário do dialecto macaense* cím alatt sokkal többet nyújt, amint azt a cím sejteti. Egy nagyobb, folytatásokban közölt lexikológiai munka egyik része, amely az egyes szavak jelentéseit, használati körét és etimológiáját elemzi részletesen.

A kötetben jókora hely jut a kritikai recenzióknak (Recensoes críticas). Mintegy 57, terjedelmében és jelentőségében is egymástól eltérő ismertetést találunk. Nem időzhetünk el ezeknél, de módszertani tanulságainál fogva is megemlítjük Heinz Kröll recenzióját Horst Geckeler, *Zur Wortsfelddiskussion Untersuchungen zur Gliederung des Wortfeldes „alt-jung-neu" im heitigen Französisch* című, 1971-ben Münchenben megjelent, 566 lapnyi terjedelmű munkájáról. Két hazai nyelvész munkájáról is olvashatunk. Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală* (Limba Română de azi) című könyvét Mihaela Mancaș, Marius Sala, *Estudios sobre el judeospanol de Bucarest*. Traducción de Flora Button-Burlá (Mexico, 1970) című könyvét pedig Manuel A. Rodrigues ismerteti.

A folyóirat bibliográfiai rovata a szerkesztőséghez beérkezett művek és folyóiratokról számol be. Valamennyi hazai folyóiratunk, köztük a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények is megtalálható (511—763).

Az In memoriam rovatban (765—802) hat nekrológot közölnek.

A jegyzetek és kommentárok rovatban kollokviumokról, kongresszusokról olvashatunk igen jó, felhasználható anyagot tartalmazó beszámolókat (803—882).

Az összevont számot a folyóirattal kapcsolatos bibliográfiai jegyzet (883—889), a mutatók 891—962) és az Addenda et Corrigenda rovat (963—967) zárja.

KELEMEN BÉLA

BALOGH LÁSZLÓ, Mag hó alatt. Bevezetés Ady költészetének jelképrendszerébe

Tankönyvkiadó, Budapest, 1976. 175 l.

Sokan vallják, hogy szeretik és értik Adyt, de kevés azoknak a száma, akik költői világa teljes mélységében és hosszában bizton eligazodnak. Mert ez a mélység, mihelyt peremére lépünk, egyre újabb és újabb gyűrűket vetve sokszorozza önnön méreteit, mint ahogy a grammatikailag véges határok közé szoruló jelentések is gyakran a nyugtalanító megfoghatatlanság távolába oldódnak. Ezért időszerű még mindig az évtizedek mélyéből felhangzó költői kérdés: Kit mutatok s mit kutató szemeknek? S ismét Ady az, aki úgy akarja megmutatni önmagát, hogy egyszersmind feddi is a feléje fordulókat: Szabad-e engem hidegen megérteni?

Pedig sokan vállalkoztak arra, hogy a tudomány látszólagos szenvtelenségével vezessenek be Ady költészetébe, hogy megmutassák: hogyan kell Adyt olvasni. Földessy Gyula, Barta János, Király István, Kovalovszky Miklós rendre-rendre közelebb vittek a költő ihletforrásainak nyugalmi állapotot soha nem ismerő vidékeihez, mítikus fantáziája titkaihoz. De a költőé az érdem, hogy versei sűrűjéhez még a tudomány eszközeivel sem lehet „hidegen" közeliteni. A tárgyilagos megállapításokon a legtöbbször átsüt a felfedezés nemes izgalma. Egy-egy „Ady-titok" megfejtése vagy megsejtetése sohasem meztelenítette le, nem kopárította a verseket, mert rendszerint maga az út is élményszámba ment, mely a „gerjedt lélek" valójának a feltárásához segítette a kutatókat.

Az Ady-verseket megközelítő utak és módok igen sokfélék. Mint a vizsgálat tárgyai, a költemények. Balogh László *Mag hó alatt* című kis könyvében például a verseket működésben tartó jelképrendszerek törvényeit és szabályait igyekszik feltárni és értelmezni. Munkahipotézisében ugyanis az alkotó és befogadó között elhelyezkedő mű megértése csak akkor teljesedhet ki, ha a befogadónak sikerül rekonstruálnia a témát modelláló jelfajtákat, ha a szavak időbeli egymásutániságából szerveződő szövegben rábukkan arra a fontos ideggócra — Balogh László szavával élve: domináns képre —, amely döntő szerepet játszik abban, hogy az alkotási folyamat részeként értelmezendő vershelyzet végül az olvasó tudati képévé alakuljon át.

De mit is ért a szerző versheIyzeten és domináns képen? Az előbbi műszóval a témát illeti. Hangsúlyozza a téma-versheIyzet modell értékűségét, azt a körülményt tehát, hogy e fogalom nem azonos az objektiv valósággal. Abból modellált pszichológiai alanya a műnek. Az alkotó ezzel kapcsolatban vesz fel valamilyen, az elutasítás és az igenlés pólusai között mozgó magatartást. A versheIyzet és magatartás közti dinamikus viszony eredményeképpen születik meg a filozófiai, etikai, pszichológiai, társadalmi stb. értékekkel telített költői üzenet. A domináns kép meg nem más, mint a költői üzenetet hordozó modellt működtető legfőbb erő. Ez mutatja meg, hogy milyen elv alapján is minősült át az alkotó tudati képévé a szövegen kívüli valóság. Lényegében tehát a domináns kép minőségének a meghatározása a nyitja valamely vers megértésének. A képszerkezetek elemeit Balogh László aszerint tagolja, hogy mekkora információ sugárzására képesek. *Előljáró beszédében* a sor élére az *ikont* állítja, amely csupán 1 egységnyi információként tartalmazza a szó konvencionális jelentését. A *szimbolum* mint két ikon egyesüléséből származó kép 2 egységnyi információval szorul a jelentés szerint legtelítettebb (1+n) hírtartalmú kép, a *metafora* mögé. Erre egyébként az a legsajátosabb, hogy jelentése csak az adott mű szövegösszefüggésén belül érvényes, tehát meglehetősen egyedi értelme van." Ha az *ikon* uralkodik a kép szerkezetén belül, akkor használja a hagyományos stilisztika a „realista" megkülönböztetést, ha a *szimbolum* a domináns: „szimbolista" műalkotásról beszél, s ha a *metafora* dominál, mint Ady költészetében, akkor „metaforikus a stílus" — állapítja meg szerzőnk (13. l).

Balogh Lászlónak abban igaza van, hogy valóban mindig a versheIyzetet szervező domináns kép minőségétől függ a stílus jellege, de megkérdőjelezhetjük műszóhasználatát. Vajon célszerű-e az immár viszonylag hagyományos értelemben használt műszavak újszerű tartalommal való telítése akkor, amikor a stilisztika terminológiailag amúgysem áll eléggé szilárd talajon. Amit ugyanis szerzőnk szim-

bólumnak nevez, az eddigi tudásunk szerint allegória, amit meg metaforának, az implicit szimbólum, ha úgy tetszik: szimbolikus metafora. Vitatható továbbá az ikon szó fentebb már ismertetett meghatározása is. Ha tudniillik magát a modellt tekintjük ikonikus funkciójúnak, akkor adományozhatjuk-e ugyanezt az elnevezést a szöveg eredeti értelemben álló szavainak is? Mintha az egyszerű jelek ábrázoló funkciójáról szóló tanítások és a modell működésére vonatkozó megállapítások egybemosódnának e fejtegetésekben.

Persze Balogh László csak a stilisztikával szemben következetlen. Az ikon-szimbólum-metafora felállítást következetesen alkalmazza a tizenhárom Ady-vers-elemzésében (:Góg és Magóg fia vagyok én, A Tisza-parton, Özvegy legények tánca, Jó Csönd-herceg előtt, Vér és arany, Az elbocsájtott légió, Szeretném, ha szeretnének, Az örökké elváltak, Megint nagy vizekre, Halottan és idegenen, Mag hó alatt, Az eltévedt lovas, Bóbiskolván lehajtott kardomon). Ez az önnön elképzeléséhez való hűség csak akkor válik fárasztóvá, amikor a szerző a részletképek vagy képrészleteknek is a pontos értelmezésére törekszik. Egyébként elemzései igen tanulságosak. Ábrái didaktikai szempontból rendkívül hasznosak, összehasonlító stilisztikai elemzések biztos alapjait fedezhetjük fel bennük. Ha például egybevetetjük a tanulókkal *A vár fehér asszonya* és az *Özvegy legények tánca* című vers helyzetének modelljét, szinte kézzelfogható bizonyosság lesz számára, hogy Ady költészetében a szimbólumok mily szoros rendszert alkotnak: azonos jelöltek csaknem teljesen azonos képzetkörű jelölőkhöz tapadnak.

Kőzhely azt emlegetnünk, hogy egy vers nem matematikai művelet, amelynek csak egyféle megoldása lehet. Balogh László elemzései sem ebben a vonatkozásban hívják ki elismerésünket. Elsősorban azt példázzák, hogy noha a vers maga nem matematikai művelet, vannak olyan elemzői eljárások, amelyekkel igenis feltárhatjuk, hogy mi is zajlik le a szövegben. Az olvasókban éppen azt kell tudatosítanunk, hogy a vers befelé zárt, kifelé, azaz az életmű más darabjai felé nyitott világában meg t ö r t é n i k valami, s csakis e történés erővonalainak a felfedezése segíthet hozzá a művek újraalkotásához. E mozzanat nélkül nincs műélvezet. A szétszedés majd visszarakás hogyanjának egyik lehetséges módozatát mutatja be eredményesen Balogh László elemzésgyűjteménye. Vizsgálódásainak tárgya Ady „igazainak sarjadását a rendeltetés hitével" őrző költészete.

J. NAGY MÁRIA

BALOGH LAJOS—KIRÁLY LAJOS, **Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza**

Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976. 226 l.

A magyar nyelvatlasz-munkálatok szép eredményekhez vezettek a felszabadulás után. Az általános és táj-atlaszokhoz most egy „célatlasz" is csatlakozik: Balogh Lajos és Király Lajos munkája. Mint atlasz-típus új és első a magyar szakirodalomban, nemcsak azért, mert reflektorszerűen szűkebb területre irányítja a figyelmet, és emiatt nem terjed ki sem a terület, sem a nyelvi rendszer egészére, és nem tekinti feladatának a nyelvjárás összes jelenségének bemutatását, hanem azért is — amint a fülszövegben olvashatjuk —, mert „elméleti kérdésekkel is foglalkozik", és kifejti a hangutánzó igék létrejöttének körülményeit: „... egybevetik az ember alkotta módszereket az eredeti hangélménnyel. Az állathívogatók és -terelők nyelvi elemzésében új és egészen eredeti az a módszer, ahogyan a szerzők a szófaji, mondattani problémákat az ember és az állat közötti kommunikáció oldaláról közelítik meg, és a bennük előforduló különféle morféma egységeket a közlésrendszerben betöltött funkciójuk szerint értékelik". Ezzel egyben a funkcionális nyelvszemlélet és a pszicholingvisztika meg az általános nyelvészet számos szempontját is érvényesítik.

Természetes, hogy elsősorban lexikális jellegű mű, bár anyaga hang- és alaktani tekintetben is hasznosítható. Ezért helyeselhető egyebek mellett az az eljárás,

hogy a *„kutatóterületen belüli főbb nyelvjárási egységeket"* főként hang- és alaktani tanúságú térképek alapján kísérelték meg elkülöníteni, jóllehet a szófőldrajzi jelenségek szintén jelentősen támogatják ilyen irányú megállapításaikat. Ez utóbbiak területmeghatározó szerepét a településtörténeti és településföldrajzi tények figyelembe vételével érvényesítik.

Anyagukat öt típusba sorolják: 1. egyetlen vagy kevés lexikális elem fordul elő, de a hangtani változatok nem köthetők területhez; 2. elég nagy számú hangtani és lexikális variáns található, de ezek nem köthetők területhez; 3. nagy mennyiségű adat van, elég sok a lexikális és hangtani variáns, és ezek területhez köthetők; 4. igen nagy számú adat került elő, de nincs földrajzi aspektusuk; és 5. igen nagy számú adat van, és ezeknek van földrajzi aspektusuk. Az így csoportosított anyagból az 1, 2, 4 és 5. csoportbelieket listaszerűen közlik úgy, hogy a kérdés számát követi a kérdező mondat, ez után az irodalmi nyelvi alakhoz legközelebb álló adattal kezdődően felsorolják a kapott válaszokat, mindegyik adatot követi természetesen a gyűjtőpontok száma, amelyen előfordul. Végül, ahol szükséges, megjegyzés zárja a felsorolást. A 3. pont alatti kategóriába sorolt anyag nagy részét, összesen 51 kérdés anyagát adatbeíró módszerrel térképen teszik közzé a hang-, alaktani és lexikális jelenség szemléltetésével.

Adataikat Közép-Somogy 60 kiválogatott településén gyűjtötték a magyar nyelvatlasz munkálatokban már kialakult elvi és gyakorlati szempontok szerint. A gyűjtött anyagot munkatérképekre írták, majd a kétes, a kérdésnek pontosan meg nem felelő, esetleg hiányzó adatokat a helyszínen ellenőrizték.

Értékelő munkájuk rendjén több igen hasznos és szemléltető táblázatot készítettek. Ilyen például az életkorra és nemre utaló nevek táblázata (34—5), vagy az állathangutánzó igék képzőmorfémáinak összesített kimutatása (60—1), vagy az egyes állatfajokra vonatkozó kérdések számszerű megoszlásáról készített táblázat (214). Igen fontosak a hangsúlyeloszlást és hanglejtésformákat bemutató grafikonok. Csak sajnálhatjuk, hogy a készített magnetofonfelvételek nyújtotta lehetőséget e tekintetben a szerzők nem aknázták ki sokkal nagyobb mértékben, bár ökmaguk is tudatában vannak annak, hogy ilyen vonatkozásban nyelvjárásaink kutatása még mindig igen nagy mértékben el van hanyagolva.

A munka használhatóságát csak növeli, hogy a kutatóterület nyelvjárásáról is képet nyújtanak, és bemutatják nyelviárási tagozódását (16—27). A magánhangzórendszert a szokásos módon, fonéma-szembenállások szerint tárgyalják. Nem tudhatni azonban, miért nem követték ezt a módszert a mássalhangzók rendszerezésében is. (Zárójelben jegyezzük meg itt, hogy a *j* hangot kötött fonémának mondják, mert „mássalhangzó után nem állhat" (17, 23). De például a *borjú, borjazik* térképlapján ilyen *rj* kapcsolatban is közlik.)

Sajnos, a nyomdatér nem engedi meg a kimerítő tárgyalást, mégis kitérnek arra, hogy mennyire körültekintően járnak el a tő- és a képzőmorféma elkülönítésében. Ez a kérdés ugyanis alapvetően fontos anyaguk rendszerezésében, hiszen a hangutánzó élmény alapja a tőszó, a képző pedig, ha nem különíthető is el minden esetben világosan, az igei funkciót és jelentést hordozza. Eljárásukra jellemző például amit a *kaikul, kodákol, mëäkol* expresszív származékos alakok tő és képzőmorfémájának elkülönítésével kapcsolatban olvashatunk: „... az *-i-* és az *-á-* magánhangzók hovatartozása lehet vitás, ugyanis egyformán tekinthetők a hangutánzó tömorféma *(kai-, kodá-, mëä-)* és a képzőbokor *(-ikul, -ákol)* alkotó elemének". Majd más expresszív származékokat is felsorolva megállapítják, hogy „Véleményünk szerint az egész alakjukban expresszív igék létrejötte ... csakis egy folyamatban történik, mégpedig oly módon, hogy a szóteremtésben a hangutánzó alapszó és az analógiás illeszkedésű képző befolyása egyaránt érvényesül (tehát a *kodá*-alapszó és az *-ákol* képző ... egyformán a *kodákol* alakot sugallja)" (57). Úgy hiszem, egyetérthetünk a szerzők elvi álláspontjával, bár vitatható lás is, miért kellene az említett magánhangzókat a toldalék részének is tekintem. Ezt a kételyünket megerősíti az a tény is, hogy a 60. lapon közzétett, képzőmorfémákat összesítő táblázatban csak *-kol, -kől* képzőalakot vettek fel.

Rendkívül tanulságosak az állathívogatókkal és -terlőkkel kapcsolatos kommunikációs problémákról mondottak. A hívogatókban az ismétlődés meg a dallamossá a fő motívum; különösen a szárnyasoknál észlelhető nagy dallamgazdagság. Az emlősöknél kevésbé. A terelőkben viszont inkább az első szótagbeli nyomaték és a szerkezeti felépítés meg az intonáció kelt elriasztó állathang élményt. Az állat

számára azonban nem az emberi nyelvben észlelhető sajátságok hordoznak jelentést. *„csak a kifejezés egészének akusztikája, ismétlődése, sajátos intonációja"* (69).

Legalább ennyire jelentős a szintaktikai és morfológiai elemzés. Végső következtetésük e tekintetben az, hogy a megnyilatkozást alkotó mondategységek nem konstrukciónálisan értelmezett mondatok, hanem jelentésfunkciójuk, ismétlődésük révén válnak a mondatohz hasonló kommunikációs egységgé.

Az eddigiekben főként néhány módszertani és egy-két fontosabb elvi kérdést ismertettünk, amelyekből képet alkothatunk a szerzők elgondolásáról, az atlasz jellegéről, újszerűségéről. A munka szerkezetéről a fejezetcímek felsorolása is kellő tájékoztatást nyújthat: Atlaszunk előzményei és jellege. A gyűjtés története és módszere. A kutatóterület nyelvjárása, A gyűjtött anyag témakörei, Adattár, Térképek, Függelék és Szómutató.

Örvendetes, hogy ilyen alapos, módszeres, új szempontokat érvényesítő, úttörő munkával gazdagította Balogh és Király somogyi atlasza nyelvjárástani irodalmunkat.

GÁLFFY MÓZES

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXI. évf. 1977. 1. szám

HÍREK

Németh Gyula
1890—1976

Fél évszázadot jóval meghaladó nyelvtudományi munkássága eredményekben rendkívül gazdag. Tudományos tevékenységét Ligeti Lajos méltatta az ünnepelt születésének 70. évfordulójára kiadott emlékkönyvben (AOr. XI, 5—9), tudományos munkáinak jegyzékét pedig Uray Géza állította össze (uo. 11—28)). Rövid megemlékezésemben azt a különleges értékű munkásságot próbálom felvázolni, amely az elhunyt Kossuth-díjas akadémikus életét kitöltötte.

Első közleménye *Kisázsiában* címmel 1908-ban jelent meg a Budapesti Hírlapban. Járt tanulmányúton a Kaukázusban, a csuvasok közt, a Balkánon, Törökországban. Érdeklődési köre időben és térben egyre tágul, tanulmányainak száma egyre gyarapszik. Kutatói tevékenysége térben a távoli jakutokól a balkáni törökségig, időben pedig Attila hunjaitól az oszmán-török nyelvreform kérdéskörein terjed. Kutatásaink fő területe a török filológia meg a magyar őstörténet. Turkológiai adatközlései, tanulmányai magyar és külföldi folyóiratokban láttak napvilágot. Kezdeményezője volt a balkán-turkológiai studimoknak. (Ada Kaleh szigetén meg Dobrudzsában végzett gyűjtőútjára a jeles román turkológus, Vladimir Drimba is elkísérte.) Nagyrészt saját gyűjtése alapján készítette el a *Bulgária török nyelvjárásainak felosztásához* (I. OK. X, 1—60) címen 1956-ban kiadott hosszabb dolgozatát. Később, ilyen irányú munkásságának betetőzéseként, egy vaskos monográfia megírására is vállalkozott (*Die Türken von Vidin;* Sprache, Folklore. Religion: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 420 l.).

A turkológus Németh Gyula mindvégig a magyar szempontú turkológiát művelte. A török—magyar kapcsolatok kutatása köréből született meg a magyar őstörténet egyik legfontosabb összefoglalása, *A honfoglaló magyarság kialakulása* c. könyve (1930). Nagy szerepe volt a magyar rovásírás tanulmányozásának tudományos szintre emelésében (*A magyar rovásírás*, 1934.) s a nagyszentmiklósi kincs feliratainak a megfejtésében.

Kedvelt kutatási területe volt az Árpád-kori Magyarország török törzseinek, népeinek nyelve és története (*Árpád-kori törökjeink.* NéNy. III, 169—185; *Török jövevényszavaink középső rétege.* MNy. XVII, 22—26).

Németh Gyula élete sikeres volt: tudományos pályafutása töretlenül emelkedett a csúcsok felé, és a megérdemelt elismerésben is volt része. Jelentős szerepe volt az egyetemi oktatásban és a tudományos közéletben egyaránt. Egészen fiatalon lett egyetemi tanár, és több mint 40 éves oktatói tevékenysége alatt nemzetközileg is elismert tudósok kerültek ki a keze alól. Tekintélye és emberi értékei révén vonzotta magához a tudósokat. Halála nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi turkológiának is pótolhatatlan veszteséget jelent.

SZÁSZ LÓRINC

V. Szendrei Júlia
1930. márc. 15. — 1976. nov. 12.

Egyetemi tevékenységét 1954 őszén, a magyar irodalomtörténeti tanszék keretében kezdte. 1957 őszétől különböző tantárgyak szemináriumát vezette. Az 1967/68-as tanévtől ő adta elő a Bevezetés az esztétikába és az irodalomelméletbe című diszciplínát, 1971/72-től pedig a felvilágosodás korának magyar irodalomtörténetét is ő tanította.

Szakíróként ugyancsak a felvilágosodás korának irodalmi és esztétikai problémái foglalkoztatták. Bevezető tanulmány kíséretében közreadta Csokonai Vitéz Mihály (1963, 1973) és Kármán József (1968) válogatott munkáit. Kismonográfiában mérte fel Csokonai lírájának élményrétegeit (1970). Szakfolyóiratok hasábjain megjelentetett tanulmányaiban Bárczi Sándor stílusának (NyIrK. 1964/2), Kazinczy Ferenc klasszicizmusának (NyIrK. 1966/2), a történelmi regény műfajának (StUnBB. Series Philologia. 1968/1) és közelebbről Jósika Miklós történelmi regényeinek (NyIrK. 1970/2, 1972/1—2, 1974; StUnBB. Series Philologia. 1972/1, 1973/1, 1975)

kérdéseit vizsgálta. A kérlelhetetlen kór akadályozta meg abban, hogy Jósika Miklósról szóló disszertációján a legutolsó simításokat is elvégezze.

V. Szendrei Júlia korai halálával a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények egyik leghűségesebb irodalomtörténész munkatársát veszítette el.

MÓZES HUBA

Sextil Puşcariu születésének centenáriumi ünnepségei

Századunk első fele román nyelvtudományában jelentős helyet foglal el Sextil Puşcariu kolozsvári nyelvtudós. Nemcsak a román nyelvészetben, a romanisztikában, hanem általában az európai nyelvtudomány egészében is maradandót alkotott. Az UNESCO ajánlatára 1977-ben, születésének 100. évfordulóján világszerte megemlékeznek róla. A megemlékezések között első helyen kell számontartanunk a Román Szocialista Köztársaság Akadémiája filológiai, irodalmi és művészeti osztályának emlékülését. Minthogy Sextil Puşcariu élete alkotó éveinek legnagyobb részét Kolozsváron töltötte, az ünnepi megemlékezések között fő helyet foglal el a Kolozsvár-napocai Akadémiai Központ és a Babeş—Bolyai Tudományegyetem rendezésében 1977. január 14-én megtartott ünnepi ülésszak. A megnyitó beszédet Ion Vlad, az egyetem rektora tartotta. Őt követte Dimitrie Macrea akadémiai levelező tag „Sextil Puşcariu személyisége" és Ştefan Pascu akadémikus „Sextil Puşcariu és a Román Akadémia" című előadása. Gavril Istrate a iaşi-i Al. I. Cuza egyetem professzora „Sextil Puşcariu mint Coresi kiadója" címen Sextil Puşcariu kiadói tevékenységéről szólt. A délelőtti előadássorozatot Magdalena Vulpe bukaresti tudományos főkutató „Sextil Puşcariu naplójából" című előadásával zárta. Ezt követte a „Sextil Puşcariu" kiállítás megnyitása; itt Constantin Negulescu az Egyetemi Könyvtár igazgatója tartott emlékbeszédet.

A délutáni ülést Ioan Pătruţ egyetemi tanár „Sextil Puşcariu és a Muzeul Limbii Române" című előadása nyitotta meg. Majd Mircea Zdrenghea egyetemi tanár „Sextil Puşcariu és a mai román nyelv kérdései", a Valentina Marin-Curticeanu bukaresti egyetemi tanársegéd pedig „Sextil Puşcariu a tudomány és a művészet határán" című előadása hangzott el. Ezt követően Kelemen Béla, egyetemi tanár „Sextil Puşcariu helye az európai nyelvtudományban" című értekezése keltett érdeklődést. Sabina Teiuş, Elena Comşulea és Valentina Şerban tudományos kutatók előadásának a tárgya „Sextil Puşcariu az ifjú generáció tudatában" volt. Gelu Neamţu tudományos kutató pedig „A függetlenségi háború Sextil Puşcariu érdeklődése körében" kérdésével foglalkozott. Mircea Curticeanu egyetemi lektor „Sextil Puşcariu levelezései"-nek kérdését tárgyalta, Aurel Sasu tudományos kutató pedig „Sextil Puşcariu irodalomtörténész és kritikus" munkásságát állította elénk. Az emlékülést Mircea Vaida közíró „H. Ibsen és L. Blaga Sextil Puşcariu értelmezésében" című előadása zárta.

CS. L.

Ion Luca Caragiale születésének 125. évfordulója alkalmából Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája, a Társadalmi és Politikai Tudományok Akadémiája, valamint az Írószövetség 1977. január 31-én tudományos ülésszakot rendezett Bukarestben. Az Akadémia aulájában Şerban Cioculescu akadémikus, Eugen Barbu akadémiai levelező tag, Mihai Vornicu tudományos kutató, Gheorghe Ivănescu akadémiai levelező tag, Silvian Iosifescu professzor, Szemlér Ferenc az Írószövetség tagja, Matei Socor akadémiai levelező tag és François Pamfil, a Képzőművészek Szövetségének tagja tartott előadást. Ezeken méltatták Caragiale személyiségét, műveinek jelentőségét, értekeztek műveinek realizmusáról és klasszicizmusáról, nyelvéről, hírlapírói tevékenységéről, továbbá előadás hangzott el Caragiale és a magyar irodalom, Caragiale és egy opera-szövegkönyv, Caragiale műveinek illusztrációi címen.

K. B.

I. P. Cluj, municipiul Cluj-Napoca 215/1976